

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

ШУЛЬГА ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.123.1

**ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Науковий керівник:

Савицький Дмитро Олександрович

кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика інституту затримання	
у кримінальному провадженні України	14
1.1. Основні етапи становлення інституту затримання	
у кримінальному процесі України	14
1.2. Місце затримання уповноваженою службовою особою в системі	
заходів забезпечення кримінального провадження	43
1.3. Поняття та юридична природа затримання уповноваженою	
службовою особою	76
Висновки до розділу 1	89
РОЗДІЛ 2. Підстави та процесуальний порядок затримання	
уповноваженою службовою особою	93
2.1. Підстави, умови, мотиви та мета затримання уповноваженою	
службовою особою	93
2.2. Порядок затримання уповноваженою службовою особою	131
2.3. Підстави та процесуальний порядок звільнення затриманої	
особи або звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно неї	
запобіжного заходу	174
Висновки до розділу 2	183
РОЗДІЛ 3. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яка	
затримана уповноваженою службовою особою	186
3.1. Поняття, сутність і система засобів забезпечення прав та законних	
інтересів затриманого	186
3.2. Форми процесуального контролю за законністю	
та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою	195

Висновки до розділу 3	210
ВИСНОВКИ	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	216
ДОДАТКИ	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
гл.	глава
ГП України	Генеральна прокуратура України
ГУМВС України	Головне управління Міністерства внутрішніх справ України
ГСУ МВС України	Головне слідче управління Міністерства внутрішніх справ України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ІТТ	ізолятор тимчасового тримання
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС України	Міністерство внутрішніх справ України
НКВС	Народний комісаріат внутрішніх справ
НКЮ	Народний комісаріат юстиції
ОВС	органи внутрішніх справ
п.	пункт
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.	стаття
УМВС України	Управління Міністерства внутрішніх справ України
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦВК	Центральний виконавчий комітет
ч.	частина

ВСТУП

Актуальність теми. Результатом реформування кримінального процесуального законодавства України, що здійснюється протягом останніх років, стала зміна змісту та спрямованості кримінального процесу в сторону його максимального наближення до міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини. Разом з тим, визнання охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження одним із його загальних завдань не применшує значення забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, що досягається, у тому числі, своєчасним і обґрунтованим застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження.

Кримінальна процесуальна діяльність, спрямована на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, доведення підстав її притягнення до кримінальної відповідальності, нерозривно пов'язана із застосуванням до такої особи примусових заходів, які обмежують права та свободи людини. Затримання особи, зокрема без судового рішення уповноваженою службовою особою, будучи одним із найбільш суворих заходів примусу, тим не менше є необхідним засобом досягнення дієвості кримінального провадження, а тому доволі активно застосовується у правозастосовній практиці. Так, за даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини протягом 2012 року у кімнатах для затриманих та доставлених чергових частин ОВС та ІТТ МВС України утримувались 213,1 тис. осіб, протягом 2013 року – 149,7 тис. осіб, а протягом 2014 року – 96,8 тис. осіб [247, с. 156-157]. Водночас, у 2015 році кількість осіб, що утримувалися, зокрема в ІТТ органів Національної поліції, порівняно з 2014 роком збільшилась на 13 % і становила 106,9 тис. осіб [248, с. 271].

Незважаючи на загальну тенденцію до зменшення кількості утримуваних осіб (з 213 тис. у 2012 р. до 106 тис. у 2015 р.), доводиться констатувати наявність системних порушень, що допускаються уповноваженими службовими особами при застосуванні цього заходу. Зокрема, йдеться про необґрунтовані затримання, порушення права на захист та інших прав затриманої особи, недотримання строків

затримання, катування й жорстоке поводження із затриманими та ін. Причинами цього є неправильне тлумачення та застосування закону відповідними суб'єктами, а подекуди – і свідоме ігнорування його вимог, безвідповідальне ставлення до долі людей, їхніх прав, свобод і законних інтересів. До того ж, окремі аспекти застосування затримання уповноваженою службовою особою не знайшли свого нормативного врегулювання ні у КПК України, ні у відомчих нормативних актах.

Питання, що стосуються затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, достатньо широко досліджувались багатьма ученими. Загальній характеристиці цього заходу кримінального процесуального примусу та окремим його аспектам у період дії радянського законодавства та КПК України 1960 року присвячені роботи А. Н. Ахпанова, О. І. Білоусова, А. П. Гуляєва, І. М. Гуткіна, З. З. Зінатуліна, Л. М. Карнеєвої, З. Ф. Ковріги, В. М. Корнукова, Ф. М. Кудіна, О. М. Ларіна, В. З. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, А. О. Ляша, В. І. Мариніва, Д. Я. Мирського, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, М. А. Погорецького, В. В. Рожнової, Д. О. Савицького, С. М. Смокова, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, В. П. Шибіка та ін.

Протягом останнього десятиліття на рівні дисертаційних досліджень окремі питання застосування затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, гарантій її прав, свобод і законних інтересів розглядалися Д. Л. Василенком, О. С. Мазур, Г. Я. Мацьків, А. М. Мельник, О. О. Мохонько, В. В. Назаровим, М. Я. Никоненком, А. В. Пономаренко, Т. В. Садовою, А. К. Черновою та ін.

Проте після набрання чинності КПК України, яким було істотно змінено нормативне регулювання та практику застосування затримання особи у кримінальному провадженні, системні дисертаційні дослідження цього правового інституту не проводились.

Незважаючи на майже 4-річний період дії КПК України, залишається актуальною необхідність уточнення підстав, умов, мотивів і цілей затримання. До цього часу відсутнє єдине тлумачення фактичних підстав застосування затримання, системне уявлення про його структуру та осіб, уповноважених на здійснення відповідних дій, залишається нерозробленим порядок фізичного

захвату та доставлення особи до органу досудового розслідування. Ряд проблем пов'язані і з процесуальним оформленням затримання уповноваженою службовою особою та супровідних заходів (зокрема, обшуку затриманої особи).

Потребують теоретичного осмислення і питання забезпечення прав та законних інтересів особи, яка затримана уповноваженою службовою особою, а також звільнення затриманого. Так, підстави та порядок звільнення затриманої особи КПК України чітко не врегульовані, а факт звільнення затриманого без внесення до суду клопотання про обрання стосовно нього запобіжного заходу на рівні відомчого нормативного регулювання розцінюється як порушення кримінального процесуального закону.

Окреслені обставини у своїй сукупності визначають актуальність теми дисертації, що й зумовило обрання її для дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження узгоджується з Концепцією боротьби з тероризмом, схваленої Указом Президента України від 25.04.2013 р. № 230/2013, Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, ґрунтується на положеннях Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України, спрямованих на реалізацію норм Кримінального процесуального кодексу України (наказ МВС України від 08 серпня 2012 р. № 685), відповідає Пріоритетним напрямам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр., схваленим Вченою радою Національної академії внутрішніх (протокол від 29 жовтня 2013 р. № 28). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 26 листопада 2013 р. (протокол № 31).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертації є розроблення та обґрунтування положень теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із застосуванням затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні, а також формулювання науково-обґрунтованих пропозицій і

рекомендацій з вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування в аспекті предмета дослідження.

Для досягнення зазначеної мети передбачається вирішення таких *задач*:

– розкриття генезису кримінального процесуального законодавства та науки кримінального процесу про затримання особи у кримінальному провадженні;

– з'ясування місця затримання уповноваженою службовою особою в системі заходів забезпечення кримінального провадження;

– визначення поняття та юридичної природи затримання уповноваженою службовою особою, його структури;

– встановлення підстав, умов, мотивів та мети затримання уповноваженою службовою особою;

– розкриття порядку затримання уповноваженою службовою особою відповідно до визначеної структури;

– з'ясування поняття, сутності та системи засобів забезпечення прав та законних інтересів затриманого;

– визначення форм процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою;

– розробка пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики його застосування у контексті розглядуваних у роботі питань.

Об'єкт дослідження – кримінальні процесуальні відносини, що виникають, розвиваються і припиняються між суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності при затриманні уповноваженою службовою особою особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Предмет дослідження – затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети і задач дослідження, його об'єкта та предмета. Методологічною основою дослідження є діалектико-матеріалістичний метод пізнання соціальних явищ та процесів. Під час дослідження використовувався *історико-правовий метод*. Він надав можливість простежити процес розвитку кримінального

процесуального законодавства та науки кримінального процесу про затримання особи у кримінальному провадженні (підрозділи 1.1–1.3). За допомогою *порівняльно-правового методу* були проаналізовані погляди вчених стосовно окремих питань інституту затримання особи у кримінальному провадженні загалом, та затримання уповноваженою службовою особою зокрема, а також норми чинного кримінального процесуального законодавства України і законодавства інших держав у межах предмета дослідження (підрозділи 1.1–3.2). Завдяки *формально-правовому методу* були опрацьовані норми чинного КПК України та інших нормативно-правових джерел, встановлені ознаки та сформульовані поняття затримання уповноваженою службовою особою, фактичних підстав його застосування, правових засобів забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, у тому числі затриманої особи; визначено систему заходів забезпечення кримінального провадження, структуру затримання уповноваженою службовою особою, умови, мотиви та мету його застосування, форми процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою; сформульовані пропозиції щодо вдосконалення окремих кримінальних процесуальних норм, зокрема, що містяться у статтях 42, 131, 176, 193, 196, 208, 210, 211, 212, 482, 483 КПК України (підрозділи 1.2–3.2). *Метод системно-структурного аналізу* дозволив дослідити порядок затримання уповноваженою службовою особою відповідно до визначеної структури (підрозділи 2.2–2.3), повноваження керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду зі здійснення процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою (підрозділи 3.1–3.2). *Соціологічний метод* був використаний при вивченні практики застосування кримінального процесуального закону з відповідних питань, узагальненні результатів анкетування практичних працівників, зокрема слідчих і прокурорів (підрозділи 1.2–3.2).

Обґрунтованість і достовірність сформульованих у дисертації наукових положень, висновків, пропозицій і рекомендацій визначається та забезпечується *емпіричною базою дослідження*, яку становлять дані офіційної правової статистики

за період 2013–2015 років; результати вивчення 274 кримінальних проваджень, що здійснювались протягом 2012–2015 років слідчими підрозділами ОВС (Національної поліції) України; результати анкетування 168 слідчих ОВС (Національної поліції) України та 73 прокурорів. Також використано власний досвід практичної роботи дисертанта в оперативних підрозділах МВС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального процесу монографічним дослідженням проблемних питань правового регулювання та практики застосування затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні, що проведене в умовах реалізації норм чинного КПК України.

У дослідженні сформульовано ряд нових положень і висновків, до найбільш суттєвих з яких слід віднести такі:

вперше:

– обґрунтовано, що фактичними підставами затримання уповноваженою службовою особою слід вважати виключно фактичні дані, що є достатніми для доставлення особи до органу досудового розслідування, свідчать про можливу її причетність до вчинення злочину і які у сукупності з відповідними умовами та мотивами засвідчують необхідність і допустимість невідкладного тимчасового тримання цієї особи під вартою (пп. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України);

– визначено підстави та порядок звільнення затриманої особи, зокрема слідчим, прокурором, слідчим суддею у разі, якщо не підтвердилась підозра у вчиненні злочину, відсутні підстави для звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно неї запобіжного заходу, затримання було здійснене з порушенням вимог, передбачених ст. 208 КПК України; особою, відповідальною за перебування затриманих у разі надходження постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді про звільнення затриманого або закінчення строку затримання, передбаченого ст. 211 КПК України;

удосконалено:

– систему заходів забезпечення кримінального провадження, до якої, зокрема, включено: привід; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним

правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; примусове залучення особи для проведення експертизи, направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи; примусове відібрання зразків для експертизи; затримання особи; запобіжні заходи;

– поняття затримання уповноваженою службовою особою відповідно до його місця у системі заходів забезпечення кримінального провадження, яке визначено як вид затримання особи, що застосовується з підстав, з дотриманням умов та в порядку, визначених КПК України, з метою та з мотивів запобігти вчиненню або припинити злочинне діяння особи, запобігти її спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; вчинити інше кримінальне правопорушення; перешкоджати встановленню обставин кримінального правопорушення та здійсненню кримінального провадження;

– структуру затримання уповноваженою службовою особою та визначено її елементи (від фізичного захвату та доставлення особи до органу досудового розслідування до звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу або звільнення затриманого);

– визначення змісту умов, мотивів і мети затримання уповноваженою службовою особою з урахуванням їх багатофункціонального характеру;

– порядок процесуального оформлення затримання уповноваженою службовою особою з визнанням необхідності відмови від багаторічної практики зазначення підстав затримання у протоколі шляхом підкреслювання заздалегідь надрукованих нормативних формулювань на користь їх самостійного формулювання слідчим, прокурором у кожному випадку складання протоколу затримання, з обов'язковим тлумаченням оціночних понять (у разі їх наявності у нормативному формулюванні відповідної підстави) з урахуванням конкретних фактів і обставин фізичного захвату особи та її доставлення до органу досудового розслідування;

дістало подальший розвиток:

– періодизація становлення та розвитку положень про затримання особи у кримінальному процесуальному законодавстві та науці кримінального процесуального права від початку 11 ст. і до сьогодні;

– визнання затримання особи, як виду заходів забезпечення кримінального провадження, складним, багатоаспектним процесуальним інститутом, що відрізняється від суміжних інститутів (зокрема, запобіжних заходів і слідчих (розшукових) дій) низкою специфічних ознак (зокрема, невідкладністю, короткочасністю, специфічними підставами та цілями) і вимагає окремого, самостійного нормативного врегулювання;

– система засобів забезпечення прав і законних інтересів особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, як сукупність положень, що передбачають обов'язки уповноважених службових осіб, суду щодо охорони прав і законних інтересів затриманої особи, роз'яснення і забезпечення можливості здійснення нею своїх прав, а також правових засобів, за допомогою яких затримана особа отримує реальну можливість реалізувати свої права, захистити їх у разі порушення, а також домогтись відновлення порушених прав;

– форми процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою з виділенням поточного і підсумкового відомчого контролю та прокурорського нагляду, активного і пасивного судового контролю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані і аргументовані у дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані та використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до КПК України з питань застосування затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 23.11.2015 р. № 04-18/12-3071);

– *правозастосовній діяльності* органів досудового розслідування – у процесі розроблення й удосконаленні відомчих нормативно-правових актів та методичних рекомендацій (акт впровадження ГСУ НП України від 15 лютого 2016 р.);

– *навчальному процесі* – при написанні окремих розділів (глав) підручників і навчальних посібників із навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Теорія судових доказів», «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів», при підготовці лекцій і проведенні занять за відповідними темами (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 24 жовтня 2015 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, доповідалися та оприлюднені у виступах автора на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглому столі, зокрема: всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Київ, 5 грудня 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 17–18 січня 2014 р.); круглому столі «Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах» (м. Київ, 4 квітня 2014 р.); науково-практичній конференції «Модернізація Конституції України та вдосконалення правоохоронної діяльності» (м. Київ, 25 квітня 2014 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 28 листопада 2014 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права та процесу» (м. Кривий Ріг, 12 червня 2015 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації висвітлені в 11 наукових публікаціях: 5 статтях у наукових юридичних виданнях, у тому числі 4 – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 – у фаховому науковому виданні іншої держави та 6 тезах у збірниках доповідей на науково-практичних конференціях й круглому столі.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ЗАТРИМАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

1.1. Основні етапи становлення інституту затримання у кримінальному процесі України

Реформа кримінальної юстиції загалом, і сфери кримінального провадження зокрема, обумовила зміну змісту та спрямованості кримінального процесу в сторону його максимальної наближеності до міжнародних стандартів охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів особи – учасника кримінально-процесуальних відносин. Визнаючи їх охорону одним із загальних завдань кримінального провадження, водночас, кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість, а в окремих випадках і необхідність застосування заходів процесуального примусу, від своєчасного та обґрунтованого застосування яких багато в чому залежить ефективність розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень. Одним із таких заходів є затримання.

Набрання 20 листопада 2012 року чинності КПК України призвело до значних змін у практиці застосування затримання. Проведена законодавцем систематизація заходів процесуального примусу, зокрема заходів забезпечення кримінального провадження, надала затриманню особливе місце у кримінальному провадженні, визначила його системний характер.

Слід зазначити, що протягом останніх десятиліть затримання піддавалось численним дослідженням, в межах яких вивчалась його сутність як невідкладної процесуальної дії, як заходу кримінально-процесуального примусу, і в дещо меншій мірі – як самостійного правового інституту. Між тим, окремі питання реалізації норм інституту затримання у сучасній правозастосовній практиці відповідних державних органів і посадових осіб знаходяться за межами цих

досліджень, не знайшли свого відображення та вирішення ні в відомчих нормативно-правових актах, ні в науковій літературі.

Затримання підозрюваного у вчиненні злочину достатньо широко досліджувалось у роботах вітчизняних і зарубіжних учених різних часів. Загальній характеристиці цього заходу кримінально-процесуального примусу та окремими аспектам його застосування присвячені праці Ю. П. Аленіна, О. І. Білоусова, А. Ф. Волобуєва, Ю. М. Грошевого, А. П. Гуляєва, І. М. Гуткіна, А. Я. Дубинського, З. З. Зінатуліна, Л. М. Карнеєвої, В. М. Корнукова, О. М. Ларіна, В. З. Лукашевича, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, М. Я. Никоненка, В. Т. Нора, В. В. Рожної, С. М. Смокова, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, А. К. Чернової, В. П. Шибіка, С. А. Шейфера та ін.

Незважаючи на те, що переважна більшість наукових досліджень, присвячених інституту затримання, проводилась відповідно до кримінально-процесуального законодавства, що на цей час втратило чинність, і не враховує проблемних питань його застосування відповідно до чинного КПК України, ознайомлення з ними, їх науковий аналіз сприятиме дослідженню еволюції законодавчої регламентації затримання та теоретичних поглядів на його правову природу.

Як відомо, при дослідженні будь-якого правового явища, інституту представляє науковий інтерес з'ясування його становлення та розвитку, що дозволяє простежити еволюцію норм права, суспільну та державну необхідність в їх існуванні.

Ще у першій половині 19 ст. загальновідомий історик-правознавець І. Д. Беляєв, вказуючи на нерозривний зв'язок закону та життя, зазначав, що правильне та повне вивчення законодавства можливе лише при вивченні історії законодавства, а історія законодавства повинна йти паралельно з історією внутрішнього життя суспільства, вони повинні одна одну підтримувати та

пояснювати. Сучасне життя нашого суспільства і сучасне законодавство не можуть бути цілком зрозумілими і ясними для нас, якщо ми не знайомі з долями та законодавством, що передували нам, оскільки завжди і в усьому є зв'язок між минулим і сучасним, у сучасному ще багато залишається від попереднього, а у законодавстві цей зв'язок ще чіткіший. Кожен наступний законодавчий пам'ятник (окрім небагатьох) є нічим іншим, як розвитком попередніх пам'ятників, для яких він є або доповненням, або поясненням, або обмеженням, або запереченням [7, с. 23].

Слід зазначити, що дослідження історичних аспектів є найбільш актуальним для тих галузей права, які регламентують судоустрій і судочинство, оскільки саме в них відбувається практичне застосування права. У судочинстві найбільш чітко проявляється реалізація правових норм у конкретних правовідносинах. На значущість історичних досліджень в галузі права вказували відомі юристи 19 ст. Так, Ф. М. Дмитрієв зазначав, що визначити історичні особливості вітчизняного судочинства, показати, що в них було випадкове, а що суттєве – це є обов'язок науки права. Такі праці з часом будуть мати позитивний вплив на саму практику, яка тільки у наближенні з наукою може одержати нові сили [31, с. 580]. А. Ф. Коні також вказував на важливість вивчення історії розвитку кримінального процесуального законодавства. Як стверджував автор, закони про кримінальне судочинство, окрім свого значення, як ряду чинних правил про відправлення кримінального правосуддя, мають значення історичне (як показник шляхів і ступеню розвитку народу до сприйняття панівних форм і обрядів кримінального процесу), політичне (у контексті забезпечення особистих прав і свобод та ступеню обмеження влади органів правосуддя та свавілля в засобах останнього) та етичне (як розвиток правосвідомості народу та проникнення у процесуальні правила моральних начал) [60, с. 317].

Зазвичай, явище, котре надалі представляє собою правовий інститут, під час свого виникнення не має чітких меж. Затримання підозрюваного у цьому аспекті

не стало виключенням, що у результаті призвело до відсутності єдності поглядів на історію його виникнення. Тісний зв'язок затримання із ще одним інститутом – інститутом підозрюваного (підозри) ще більше ускладнює ситуацію із встановленням початкового етапу його еволюції.

Так, відправною точкою зародження правового інституту затримання деякі автори вважають Наказ імператриці Катерини II від 30 липня 1767 року, в якому були передбачені підстави, достатні для затримання та поміщення людини до тюрми [202, с. 9]; інші автори вказують на Катериненські «Настанови для керівництва губерніями» 1775 року, що містили положення про тримання під вартою осіб без висунення стосовно них будь-яких офіційних претензій, тобто обвинувачення [2, с. 9]; згадуються також Звід законів Російської імперії 1832 року, «Коротке зображення судових процесів і тяжб» 1715 року [56, с. 9] та ін.

Разом з тим, стає очевидним, що окрім перерахованих та інших правових джерел, що дійшли до наших днів, наявні й більш ранні, що також містили згадування про підозру у вчиненні правопорушення, підозрюваного та його затримання. Однак своєрідний стиль мови та письма, нерозвиненість правової термінології на ранніх етапах зародження права та його законодавчого оформлення звичайно ж не можуть дозволити сформулювати чіткі уявлення про затримання підозрюваного, що є об'єктивним. Тим не менше зміст деяких положень явно вказує на можливість застосування примусових заходів, пов'язаних із обмеженням свободи особи при її доставленні для подальшого з'ясування винуватості та призначення покарання, що по суті і є затриманням.

Таким чином, можна стверджувати, що зародження затримання, як правового інституту, відбувалось одночасно із зародженням і становленням права та його законодавчого оформлення, оскільки перші правові джерела були пов'язані із діяльністю судів, на яких покладался процес збирання доказів, а виявлення, пошук, допит, викриття та покарання винного виступали складовими частинами

судового провадження. Відповідно однією з основних задач тогочасного процесу було доставлення особи до суду, у тому числі примусово.

Про значущість інституту затримання для здійснення кримінального судочинства свідчить той факт, що поняття «затримання» зустрічається вже у найбільш відомих джерелах давньоруського права – Руській правді (датується різними роками, починаючи з 1016 року) та Псковській судній грамоті (1467 року, вказано, що написана 1397 року). У її стислій редакції Руської правди вказувалось, що якщо крадія вбити на своєму дворі чи біля хліва, то за це не буде відповідальності як за вбивство, якщо ж крадія тримали до світанку, то його слід привести на княжий двір на суд. Однак, якщо крадія вбити, а люди бачили його зв'язаним, то слід платити за нього (ст. 38) [120, с. 80].

У Пространній редакції Руської правди обов'язок доставляння крадія був сформульований більш чітко (ст. 40). Також встановлювалась відповідальність для общини, якщо вона не знайде істинного крадія (ст. 77) [120, с. 115]. У Псковській судній грамоті доставлення особи до суду доручалось княжим людям, псковським посадовим особам і навіть простим людям, при цьому відповідні повноваження надавали право «скувати» або «розкувати» відповідача (ст. 64) [172, с. 336, 338].

Аналіз цих норм засвідчує, що крадій, якого застали на місці вчинення злочину, міг бути вбитим, однак за умови його затримання, від мав бути доставленим суду князя. Невиконання цієї вимоги тягнуло накладення штрафу. При цьому, доставлення (затримання) злочинця визначалось як обов'язок осіб, які застали його на місці злочину.

Таким чином, уже на перших етапах існування руської держави, у тому числі на території сучасної України, були встановлені, хоча й в обмеженій формі, обов'язки щодо доставлення крадія для судового розгляду, а затримання полягало у негайному взятті під варту особи, що потрапила під підозру, з метою з'ясування обставин вчинення злочину. Поряд з цим, існували і заохочувальні норми. Особа,

яка доставляла крадія до суду, заохочувалась грошима, що свідчить про зацікавленість держави у вчиненні правосуддя та обмеженні актів помсти.

З розвитком права та судочинства та появою такої форми процесу, як розшукова, функцію кримінального переслідування та вирішення справи взяла на себе держава, а обов'язок проведення тих чи інших заходів був покладений на державних посадових осіб (наприклад, ст. 50 Судебника 1550 року). Надалі Судебник 1589 року, що започаткував розподіл процесу на дві стадії: слідство та вершіння (ухвалення вироку), доручав недільнику здійснення досудової підготовки, у тому числі доставлення відповідача, передбачивши заохочення за встановлення правди у справі та покарання за те, якщо злочинця відпустить [186].

Відповідно до тогочасної практики особу, на яку вказали, як на злочинця, поміщали в тюрму без обмеження будь-якими строками, до з'ясування обставин її причетності до вчинення злочину. Обов'язок доказування покладался на позивача, який міг тривалий час будь-яких доказів не надавати. З метою упорядкування строків тримання арештованих у тюрмах у 1648 році був виданий Боярський вирок про строки позову по скарзі з поличним, в якому позивачу пропонувалось надати усі необхідні докази у тижневий строк.

Загалом слід зазначити, що у вищевказаних та інших правових джерелах цього історичного періоду затримання та тримання під вартою, як запобіжний захід, не розрізнялись. Особа, яка трималась під вартою, також іменувалась по-різному: крадій, тать, розбійник, злодій. Отже, затримання виступало складовою частиною процедури позбавлення волі особи до ухвалення рішення про покарання судом.

Достатньо значний розвиток інститут затримання особи за підозрою у вчиненні злочину одержав в нормах Соборного уложення 1649 року [187; 200]. Підтримуємо позицію тих дослідників, які в результаті аналізу цього документу виділяють чотири види затримання, кожен з яких мав свій порядок проведення.

1. Затримання особи на місці вчинення злочину (фізичне захоплення особи під час вчинення злочину). Таке затримання здійснювали як приватні, так і посадові особи. Виявлення злочину та доставляння запідозреної особи з поличним виступало приводом до порушення кримінальної справи (статті 270–271 Соборного уложення).

2. Затримання підозрюваного під час провадження у кримінальній справі за наявності до того підстав. Таке затримання могло бути здійснене, наприклад, під час обшуку у приміщенні у разі виявлення там викраденої речі. Підозрюваного слід було помістити до тюрми до тих пір, поки «не знайдеться допряма», «до указу», «доки по ньому порука не буде» [231, с. 680]. Загалом, аналіз законодавства того періоду дозволяє зробити висновок, що затримання, як засіб позбавлення волі, на той час мало за мету ізоляцію особи та забезпечення можливості для посадових осіб вчиняти певні дії.

3. Затримання підозрюваного у справах, що розглядались судом до надання їм поручителів. Статті 137–143 Соборного уложення надавали судді право затримувати відповідача до тих пір, доки він не надасть за себе поручителів.

4. Затримання підозрюваного у справах про державні та політичні злочини. Особливістю провадження у цій категорії справ було те, що затриманню піддавались не тільки підозрювані у вчиненні таких злочинів, а й особи, які заявляли (повідомляли) про них з метою забезпечення їх подальшої участі у розшуку [161, с. 37].

За змістом цих норм затримання ототожнювалось із арештом і фактично застосовувалось у двох аспектах: як спосіб позбавлення особи свободи з метою забезпечення її участі у здійсненні слідства і як метод запобігання вчинення злочинів особами, стосовно яких були наявні сумніви щодо їхньої добропорядності.

Після Соборного уложення 1649 року найбільш значущим етапом кодифікації законодавства, зокрема й у питаннях затримання, стало видання у 1669

році Новоуказних статей про татейні, розбійні та вбивчі справи. Обов'язки щодо виявлення та затримання татей і розбійників були розділені між губними старостами та сищиками. З метою боротьби з крадіжками та грабежами ст. 14 цього акту передбачала обов'язок кожного затримувати та передавати владі крадіїв та грабіжників під загрозою штрафу. У судовому процесі відповідач, який не з'являвся без поважних причин, міг бути доставлений примусово, а в деяких випадках – затриманий і до початку суду триматись в оковах [115]. Цим була обумовлена доволі значна кількість осіб, які тримались під вартою невизначений строк, оскільки суд над ними затягувався. У зв'язку з цим у 1676 році царем Федором Олексійовичем були вжиті заходи до припинення безкінечного попереднього ув'язнення та наказано справи «колодників» вирішувати невідкладно, а ті, де це зробити неможливо, надавати особисто царю.

Тим самим були здійснені спроби до встановлення, якщо не конкретних строків затримання, то хоча б їх короткочасності.

Розвиток законодавства цього періоду обумовив і появу особливих процедур для окремих категорій населення. Так, з'явилося «спеціальне» провадження для священнослужителів (у тому числі, їх затримання, допиту, тримання в умовах ізоляції), розкольників (яких обов'язково затримували і звільняли тільки у разі каяття).

У 1711 році Сенатом був виданий Указ про повішання крадіїв та розбійників у тих місцях, де вони будуть піймані. Тим самим на законодавчому рівні була закріплена процедура спрощеного провадження щодо затриманих за певні види злочинів. Надання допомоги у здійсненні розшуку та затримання злочинців покладалось на військових відповідно до Сенатського Указу від 12 серпня 1712 року [43].

У 1715 році були прийняте Коротке зображення процесів чи судових тяжб, що виступало спеціальним законом до загального Указу 1697 року, яким змагальна

форма процесу фактично була замінена розшуковою (інквізиційною) формою процесу [213].

У ньому вперше було вжито терміни «підозра», «підозрювана особа», «особа, що перебуває під підозрою», а також зазначено обставини для виникнення підозри: спроба ухилитись від суду, якщо особа бачили разом з іншими «злочодіями», здійснення погроз постраждалому від злочину, давання суперечливих показань суду, розповідь кому-небудь про вчинений злочин, наявність очевидця вчинення злочину цією особою [68]. Основним способом одержання визнання вини залишались тортури, а саме визнання вини визнавалось «кращим доказом усього світу». Якщо запідозрена особа під час допиту з тортурами усе ж таки не визнавала вину, то вона звільнялась від покарання, однак залишалась під підозрою на безстроковий період, до того часу, поки не з'являться нові обставини, що викриють або повністю виправдають цю особу [228; 236, с. 9].

Достатньо активно застосовувала затримання і поліція, заснована у 1718 році. Вона затримувала осіб незалежно від вчинення ними будь-якого злочину чи проступку. Так, поліцейським офіцерам було доручено затримувати на доставляти підозрілих людей, які не мали офіційного заробітку чи статку і часто відвідували розважальні заклади [191, с. 12]. При вчиненні злочину або проступку поліція користувалась правом на затримання як способом перешкодження ухилення підозрюваного від слідства та суду [161, с. 39].

Таким чином, незважаючи на активне застосування на той час затримання, у законодавстві не була встановлена відмінність між арештами поліцейським, попереднім і слідчим, тобто проводячи аналогію із сучасними нормами – між адміністративним і кримінальним процесуальним затриманням, а також триманням під вартою, як запобіжним заходом. Вочевидь, саме тому і у законодавстві і у правозастосовній практиці того періоду термін «арешт» застосовується наряду із терміном «затримання».

Загалом, можна стверджувати, що станом на початок 18 сторіччя закони не містили чіткого розмежування між затриманням, арештом, підозрою, обвинуваченням, не формулювали процесуальний статус підозрюваного та підстави його затримання, однак тією чи іншою мірою вони усе ж таки внесли свій вклад у розвиток таких елементів інституту затримання, як фізичне захоплення та доставлення особи, порядок тримання її під вартою, звільнення з-під варти, що у свою чергу, виступало передумовою його подальшого розвитку та удосконалення.

На думку І. А. Ретюнських, перші спроби розмежування затримання, арешту та тюремного ув'язнення були зроблені у Великому Наказі (18 ст.). Проведення затримання повністю переходило до відання поліції, оскільки вона першою виявляла вчинений злочин, а тюремне ув'язнення стало виключною юрисдикцією судових органів. Арешт займав проміжне місце між затриманням і тюремним ув'язненням. Вперше були сформульовані і підстави затримання: показання свідків, власне зізнання підозрюваного, показання співучасника, а також погрози і ворожнеча між підозрюваним і потерпілим [161, с. 39–40].

Слід зазначити, що на розвиток права у другій половині 18 ст. значний вплив здійснили ідеї французьких просвітників, видатних англійських та італійських юристів. Так, зокрема в Установах для управління губерній 1775 року вперше було виділено питання тримання під вартою особи без висунення проти неї офіційної претензії у вчиненні злочину, тобто обвинувачення, і фактично такої, яка перебуває у статусі підозрюваного [219]. Таким чином, у цьому нормативному акті простежуються перші передумови розмежування правового становища обвинуваченого та підозрюваного. Крім того, у цьому ж нормативному акті буде здійснена спроба введення судового контролю за законністю взяття під варту. Так, особа, яка трималась під вартою в тюрмі без оголошення причини цього або без проведення допиту більше трьох днів (за винятком випадків розбою, крадіжки, зради чи образи царської особи), могла подати скаргу на незаконний арешт до Совісного суду, який повинен був протягом доби розглянути її і прийняти рішення

про правильність арешту чи звільнення особи на поруки. Проте, за твердженням І. Л. Петрухіна, ця законодавча новела на практиці виявилась невдалою [121, с. 121], хоча, як відомо, її положення були затребувані пізніше.

У Статуті благочиння 1782 року (нормативно-правовому акті, що регламентував правовий статус поліцейських органів, їх систему та основні напрями діяльності, з якого пізніше сформувались кримінальне процесуальне та кримінальне виконавче право) був наведений перелік підстав для поміщення людини в тюрму, який багато в чому був запозичений з трактату відомого італійського юриста 18 ст. Чезаре Беккарія «Про злочини та покарання»; запропоновані революційні, як на той час, ідеї про необхідність розділення запобіжних заходів і заходів кримінального покарання, необхідності тримання під вартою до суду у найбільш стислі строки [215].

Новий етап в історії розвитку вітчизняного права ознаменувало прийняття у 1832 році Зводу законів, як результату спроб систематизації законодавства, що здійснювались ще з початку 18 ст. Звід законів фактично представляв собою зібрання правових актів, прийнятих у різний час і розміщених у тематичному порядку. Він складався з п'ятнадцяти томів, а у 1892 році Звід був доповнений шістнадцятим томом, в якому були виділені закони про судочинство. Відповідно до цього правового акту в межах попереднього слідства здійснювалось «взяття та представлення обвинуваченого слідству», тобто затримання та привід для допиту особи, відносно якої були наявні докази, що ґрунтувались на обставинах, які порушували «сильну підозру». Таким чином, підозра у вчиненні злочину визнавалась приводом для затримання особи та її доставлення в поліцію з метою допиту та подальшого з'ясування обставин справи, водночас, підстави виникнення підозри фактично не визначались. Як і в Установах для управління губерній 1775 року тут містились положення про можливість оскарження затримання до суду: якщо взятій під варту особі протягом трьох днів не оголошувалось, за що вона тримається в тюрмі, або її протягом цього строку не допитали, то вона була вправі

звернутись до Совісного суду, який досліджував підстави поміщення особи під варту і або залишав її в тюрмі, або звільняв на поруки.

Загалом період початку 18 ст. до середини 19 ст. у контексті предмета дослідження можна охарактеризувати як початковий етап формування сучасного законодавства про підозру у вчиненні злочину та пов'язане з цим короткочасне обмеження свободи.

До середини 19 ст. у сфері кримінального судочинства остаточно сформувались дві форми досудового розслідування: дізнання та слідство. Поліція одержала повноваження щодо проведення невідкладних слідчих дій по закріпленню слідів злочину, а також затримання злочинця «за гарячими слідами». Стаття 33 Загальних правил, затверджених у 1862 році, передбачала проведення поліцією лише дізнання та право затримувати підозрюваних у випадках, встановлених законом, невідкладно повідомляючи судового слідчого та прокурора про затримання [85, с. 286].

Важливе значення для становлення інституту затримання має і перше використання у законодавстві терміну «підозрюваний», що відбулось при виданні у 1860 році «Наказу судовим слідчим» і «Наказу поліції про провадження дізнання за подіями, що можуть містити в собі злочин або проступок». Так, ст. 15 «Наказу поліції про провадження дізнання за подіями, що можуть містити в собі злочин або проступок» надавала право поліції піддавати арешту чи особистому затриманню запідозрених у вчиненні злочинів, за які законом передбачено позбавлення усіх прав власності або втрата всіх особистих і по власності отриманих прав та привілеїв, осіб, які перебувають на підвідомчій поліції місцевості і тільки у випадках, коли: 1) злочинець захоплений на місці та під час вчинення злочину; 2) злочин вчинений явно та гласно; 3) очевидці злочину прямо вкажуть на злочинця; 4) на підозрюваному або в його житлі будуть знайдені явні сліди злочину або речові докази злочину; 5) запідозрений здійснив замах на втечу або був пійманий після втечі. При цьому, якщо запідозрена особа піддавалась арешту

чи особистому затриманню, то дізнання мало бути направленим за належністю протягом доби [108].

Не складно помітити значну схожість цих положень із сучасними підставами затримання підозрюваного у вчиненні злочину. При цьому, незважаючи на те, що тогочасний законодавець не надавав великого значення точності термінології, що застосовувалась для позначення особи, яка за змістом закону виступала підозрюваним (злочинець, запідозрений, підозрюваний і т.п.), можна зробити висновок і про певну відособленість підозрюваного від обвинуваченого, хоча говорити про його самостійний процесуальний статус у сучасному значенні звичайно ж неможливо.

Показовим для характеристики тогочасного стану розвитку досліджуваного правового інституту є висловлювання відомого юриста А. Ф. Коні про те, що під впливом столітніх зловживань затримання приватних осіб поза законним порядком стало звичайною справою... До цього часу правом затримання користувались не тільки будь-яка влада та будь-яке керівництво, а й приватні особи, що займали високе становище у суспільстві... Судова реформа повинна покласти край такому свавіллю [61, с. 27].

Великі надії у реформуванні системи права покладались на реформу 1864 року, в межах якої були прийняті Судові статuti, у тому числі Статут кримінального судочинства.

Судові статuti 1864 року встановили систему запобіжних заходів, характерну для буржуазного права XIX ст. [171]. Як вказує М. Ю. Бурдін, застосування запобіжних заходів було прерогативою судових слідчих, поліція та прокуратура цих прав не отримали, була значно звужена сфера застосування особистого затримання [9].

Дійсно, Статут кримінального судочинства 1864 року не передбачав затримання, як окремий вид примусового заходу. Ним встановлювались лише заходи попередження спробам обвинуваченого ухилитись від слідства, серед

яких – взяття під варту (ст. 416). При цьому, в главі 6 Статуту неодноразового використовується термін «затримання» (ст. 430–432) [216].

Незважаючи на те, що у Статуті кримінального судочинства 1864 року законодавець не наділив інститут затримання спеціальною відповідною назвою, слід погодитись з І. А. Ретюнських в тому, що короткочасний арешт поліції, передбачений зокрема статтями 51, 257 Статуту, можна розглядати як затримання підозрюваного [161, с. 40].

Поліція, як орган дізнання, була зобов'язана до прибуття судового слідчого запобігти спробам підозрюваного ухилитись від слідства, тобто одержала право на затримання особи за підозрою у вчиненні злочину за такими підставами (ст. 257 Статуту):

- 1) підозрюваного застали при вчиненні злочинного діяння або одразу після його вчинення;
- 2) потерпілі від злочину чи очевидці прямо вкажуть на підозрювану особу;
- 3) на підозрюваному чи в його житлі будуть виявлені явні сліди злочину;
- 4) речі, що слугують доказом злочинного діяння, належать підозрюваному чи виявлені при ньому;
- 5) підозрюваний намагався втекти чи був схоплений під час чи після втечі;
- 6) підозрюваний не має постійного місця проживання чи перебування.

Не складно помітити, що зазначені підстави, пройшовши більше ніж півторасторічну історію, практично у повній мірі були сприйняті сучасним кримінальним процесуальним законодавством і наукою кримінального процесу.

Порядок затримання особи за підозрою у вчиненні злочину містився у роз'ясненнях Сенату, з яких вбачається, що поліція застосовувала затримання з метою: встановлення особи злочинця та місця його проживання; запобігання втечі підозрюваного; попередження знищення речових доказів.

Крім того, Статут кримінального судочинства 1864 року містив ряд виключень із загального порядку здійснення кримінального судочинства стосовно

окремих категорій осіб, у тому числі це стосувалось затримання священнослужителів, військових, а також осіб, які вчинили державні злочини. Так, священнослужителі могли бути затримані тільки по обвинуваченню у найбільш тяжких злочинах проти віри та злочинах духовних осіб і мали триматись під вартою окремо від інших затриманих; окремо мали утримуватись і затримані за вчинення державних злочинів. Про затримання військових слід було повідомляти їх керівництво, а в окремих випадках затримання військових здійснювалось тільки за сприяння військового керівництва.

Слід зазначити, що у Статуті кримінального судочинства 1864 року терміни «обвинувачений» і «підозрюваний» застосовувались як сходині. З цього можна зробити висновок про те, що хоча у законі в основному йшлося про затримання обвинуваченого, особа затримувалась поліцією для з'ясування причетності до вчинення злочину і затриманий надалі передавався слідчому та допитувався ним фактично будучи підозрюваним, оскільки обвинувачення на стадії попереднього розслідування не пред'являлось. Воно формулювалось прокурором тільки після одержання матеріалів попереднього слідства.

Таким чином, у другій половині 19 ст. фактично утворився самостійний захід примусу – затримання підозрюваного, що застосовувався поліцією у чітко визначених випадках. І хоча нормативне врегулювання затримання у цей період не було позбавлене певних недоліків (насамперед, до них слід віднести відсутність чітких строків перебування затриманих під вартою), слід визнати, що інститут затримання одержав новий етап свого розвитку. Зокрема, підстави затримання, порядок його здійснення та оскарження були систематизовані в одному правовому акті (хоча правові норми, пов'язані із застосуванням примусових заходів містились і в інших законах), більш детальне врегулювання одержав порядок допиту затриманого, а також звільнення його з-під варти.

Засобом забезпечення законності застосування затримання виступали й норми Уложення про покарання 1866 року, які встановлювали відповідальність

посадових осіб за взяття під варту хоча б і на законних підставах, однак без дотримання встановлених правил або коли затримання здійснила особа, яка не мала на те права (ст. 348) [214].

Правом затримання були наділені й поліцейські урядники (нижчий чин поліції, підпорядкований становому приставу, що виконував поліцейські обов'язки на певній ділянці території), які до прибуття судового слідчого чи станового пристава мали право арештувати запідозрену у вчиненні злочину особу у випадках, зазначених у Статуті кримінального судочинства 1864 року [41].

У правозастосовній практиці застосування затримання набуло значного поширення, подекуди не завжди виправданого. Яскравим свідченням цього є роздуми відомого юриста тих часів О. А. Квачевського, який брав участь у розробці Судових Статутів 1864 року. Він зазначав, що особисте затримання є найбільш суворим запобіжним заходом, оскільки стосується найбільш дорогого права людини – її свободи. Якими б важливими не були запобіжні заходи для правосуддя, держава та правосуддя не можуть не дорожити свободою людини, хоча б й обвинуваченого: у забезпеченні її від неправомірного посягання держава та правосуддя зацікавлені не менше забезпечення самого слідства; особиста недоторканність кожної людини є тим кінцевим пунктом, для захисту якого вони самі існують; на охороні особистої свободи ґрунтується той рівномірний порядок, якому вони слугують, нестабільність особистої свободи неминуче тягне за собою слабкість закону, розширення свавілля... Однак слідча практика досить нерідко обходить їх: під виключним пануванням слідчого начала у судочинстві, вона давно встановила погляд на позбавлення свободи, як на головний і найбільш дієвий запобіжний захід, поставила для себе завданням перш за все позбавити обвинуваченого засобів ухилення від слідства, мало переймаючись тим, наскільки це відповідає вині і є необхідним у конкретному випадку, не намагаючись встановити, чи не будуть достатніми інші, більш м'які запобіжні заходи; вона дивилась на позбавлення свободи до крайнощі байдуже і бачила в цьому лише

найкращий засіб досягнення мети, якою виключно і переймалась. Наслідком такого вкрай поверхового погляду було значне збільшення кількості підслідних арештантів, неправильне обмеження положення обвинуваченого, кара його без суду тюремним ув'язненням за такими незначними доказами, що підсудний надалі виправдовувався або за таким обвинуваченням, яке тягнуло за собою покарання менше, ніж те, що зазнала особа під час слідства, збитки казни від утримання арештантів і труднощі в покращенні місць ув'язнення при значному їх скупченні [52, с. 408–409, 412–413].

На окремі проблеми застосування затримання вказував й І. Я. Фойницький. Називаючи позбавлення свободи до ухвалення судового вироку особистим або підслідним затриманням, автор зазначав, що на цьому заході найкраще відображається той історичний закон, відповідно до якого запобіжні заходи перебувають у зв'язку із розвитком громадянської свободи. Де в історії помічалось обмеження особистості, там позбавлення свободи виступало звичайним заходом, з розвитком же громадянської свободи право на застосування затримання суттєво обмежується. В Англії мировий суддя може застосувати цей захід тільки після розгляду здобутих обвинувачем доказів у змагальному порядку, а до того, у випадку відстрочки засідання, може призначити затримання на строк не більше 8 днів кожен раз. У випадку нової відстрочки він повинен винести нову постанову про затримання. У нашому ж законодавстві позбавлення свободи, що застосовується судовим слідчим, завжди має один і той же характер і призначається безстроково [223, с. 334].

Надалі після революції 1917 року раніше видані закони у своїй більшості не втратили чинності, а законодавчі акти, що видавались Тимчасовим урядом не мали системності через революційні події у країні. У перші роки радянської влади різними органами та відомствами було видано низку різноманітних законів, нормативних актів, які тією чи іншою мірою регулювали підстави та порядок затримання осіб за вчинення злочинів, умови та строки їх тримання під вартою.

Частина із них мали суперечливий, репресивний характер, у більшості випадків затримання та арешт (взяття під варту) не розрізнялись. Фактично особа одночасно затримувалась за підозрою у вчиненні злочину і арештовувалась, оскільки подальша додаткова процедура арешту (взяття під варту) не передбачалась. Усі питання проведення досудового розслідування та судового розгляду регулювались Народними комісаріатами юстиції УРСР. Для прийняття рішення про арешт особи, підозрюваної у вчиненні злочину, був встановлений колегіальний порядок, а саме рішення могло бути оскаржене з можливістю судової перевірки законності та обґрунтованості арешту [42, с. 20].

Загалом можна констатувати, що у період кінця 1917 року – середини 1922 року інститут затримання, хоча й на короткий період, однак зазнав деструктивних змін.

Подальший свій розвиток інститут затримання одержав з прийняттям Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1922 року, який став першим кодифікованим нормативним актом, що регламентував усі стадії кримінального процесу та остаточно закріпив одноособове проведення досудового (попереднього) розслідування. Затримання допускалось у тих же випадках, що були передбачені Статутом кримінального судочинства 1864 року, і здійснювалось органами дізнання з метою перешкодити підозрюваному ухилитись від слідства та суду.

Загалом і Кримінально-процесуальний кодекс 1922 і 1923 років, і Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1924 року розглядали затримання, перш за все, як захід попереднього, превентивного характеру. Закон надавав право на затримання органам дізнання, слідчий же та суддя були вправі одразу приймати рішення про арешт, а тому повноваженнями на здійснення затримання не наділялись.

Орган дізнання протягом 24 годин зобов'язаний був повідомити про затримання підозрюваного суд, а у справах, в яких проведення попереднього слідства було обов'язковим, – слідчого або прокурора. 48 годин надавались суду,

слідчому та прокурору для підтвердження взяття під варту. Загальний строк затримання становив 72 години.

Кроком назад на цьому етапі становлення інституту затримання стало посилення державних репресій у 30-х роках 20 ст. Незважаючи на законодавче розмежування затримання та взяття під варту, тогочасна правозастосовна практика не завжди їх розділяла, об'єднуючи в одне – арешт. Таке невинувдане спрощення надалі знайшло закріплення у Постанові ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 року, якою був введений спрощений порядок розслідування та розгляду справ про злочини терористичної спрямованості. Наказом НКВС СРСР від 27 травня 1935 року були створені «трійки» для спрощеного попереднього розгляду кримінальних справ. На органи міліції покладался обов'язок надання «трійкам» постанови про затримання особи із зазначенням причини затримання, інших матеріалів за наявності (протоколів допитів, речових доказів), довідки про судимість або приводи, довідки про стан здоров'я (у необхідних випадках) та короткої заключної постанови. Після затримання розслідування фактично не проводилось, а затримана особа разом із мінімальним набором документів направлялась на розгляд «трійки», яка у стислі строки (не пізніше 15 днів) з моменту арешту та за відсутності заперечень прокурора (яких, як правило, і не надходило) негайно звертала рішення до виконання [140].

Прийняттям Кримінально-процесуального кодексу у практику попереднього слідства було запроваджено пред'явлення обвинувачення. Разом з тим, закон не містив ні поняття підозри, ні підозрюваного, не формулював його процесуальний статус. Відповідно усі особи, які допитувались до пред'явлення обвинувачення, допитувались у статусі підозрюваного, набуваючи його без будь-якого спеціального акту, а акт притягнення як обвинуваченого перетворився на формальність, що має бути виконана наприкінці слідства.

Це обумовило видання Прокуратурою СРСР спеціального Циркуляру від 5 червня 1937 року «Про підвищення якості розслідування», яким органи дізнання та

попереднього слідства були зобов'язані під час допиту осіб, причетність до вчинення злочину яких встановлювалась, не іменувати їх «підозрюваними» і взагалі викоринити практику участі громадян під час попереднього розслідування як підозрюваних, зважаючи на невизначеність положення підозрюваного у процесі. За наявності даних про вчинення злочину певною особою, цей Циркуляр зобов'язував притягувати особу до кримінальної відповідальності і допитувати як обвинуваченого [229, с. 153, 154].

Таким чином, процесуальний статус підозрюваного фактично був нівельований, що негативно позначалось як на встановленні фактичних обставин справи, зокрема причетності цієї особи до вчинення злочину, так і на охороні та захисті прав такої особи.

Незважаючи на те, що Конституція СРСР 1936 року закріпила право недоторканності особи та позбавлення волі тільки з санкції прокурора чи за рішенням суду (ст. 127), відповідні зміни не були внесені до галузевого законодавства. У 30-50 роках 20 ст. широкого поширення набули позасудові репресії, за яких право громадян на особисту недоторканність фактично забезпечене не було [79, с. 23].

Лише з середини 50-х років 20 ст. у СРСР розпочинається реформування кримінально-процесуального законодавства, спрямоване на посилення гарантій законності, у тому числі вживаються заходи по удосконаленню правової регламентації затримання підозрюваного.

Разом з тим, передбачаючи підстави затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, кримінально-процесуальний закон не давав поняття підозрюваного, не формулював його прав і обов'язків. Це стало підґрунтям для виникнення дискусії стосовно доцільності існування підозрюваного як учасника кримінального процесу, яка в кінцевому рахунку завершилась його відродженням. Як вказував А. Я. Вишинський, підозрюваний був помилково виключений із

процесу, таким має вважатись особа, на яку падає підозра за умов, що за законом є підставами для затримання [21, с. 267].

Загалом у період з 1922 року по 1958 рік вперше була проведена кодифікація кримінально-процесуального законодавства, що завершилась прийняттям Кримінально-процесуального кодексу. У ньому фактично також уперше затримання за підозрою у вчиненні злочину, будучи віднесеним до компетенції міліції, як органу дізнання, зазнало детальної регламентації із врегулюванням підстав, порядку та інших питань його застосування. Водночас, залишався невизначеним процесуальний статус особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, що безперечно не сприяло належній охороні та захисту її прав, свобод і законних інтересів.

Основи кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік 1958 року та Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року включили затримання та допит підозрюваного до числа невідкладних слідчих дій, які проводились органом дізнання для встановлення та закріплення слідів злочину, а також надали право на затримання наряду із органами дізнання слідчому [178, с. 203]. У результаті цього затримання остаточно сформувалось як окремий захід процесуального примусу, що виконував роль у тому числі особливого етапу попередження випадків недостатньо обґрунтованих арештів. Слідчому була надана можливість за відсутності достатньо чітких підстав для арешту чи для відмови від нього, прийняти рішення про затримання, щоб у цей строк розібратись і обґрунтовано вирішити питання про взяття затриманого під варту чи про його звільнення.

Така ситуація обумовила визначення затримання у теорії кримінального процесу 50–60 років 20 ст. як початкового етапу арешту – запобіжного заходу [230, с. 230].

Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року, який почав діяти у 1961 році, і зі значними змінами та доповненнями застосовувався більше

п'ятдесяти років, сприйнявши концептуальні положення Основ кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік 1958 року, конкретизував поняття підозрюваного, пов'язавши його із особою, затриманою за підозрою у вчиненні злочину, або до якої застосований запобіжний захід до притягнення її як обвинуваченого. Цей закон також наділив підозрюваного певними правами, а органи дізнання та попереднього (досудового) слідства – певними обов'язками, у тому числі при затриманні. Так, затриманий, насамперед, мав право знати підстави свого затримання, а органи дізнання та попереднього (досудового) слідства зобов'язані були про кожний випадок затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, скласти протокол із зазначенням підстав, мотивів, дня, години, року, місяця, місця затримання, пояснень затриманого, копія якого з переліком прав та обов'язків негайно вручалась затриманому (ст. 106).

Подальший розвиток законодавства і, зокрема затвердження у 1976 році Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, з однієї сторони, надав затриманню ознак самостійного правового інституту, а з іншої – не усунув підпорядкованість затримання взяттю під варту, чому сприяла і редакція ст. 1 цього Положення, відповідно до якої затримання застосовується з метою з'ясування причетності затриманого до вчинення злочину та вирішення питання про застосування відносно нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту [130].

Із середини 80-х років 20 ст. в усіх сферах державної діяльності відбуваються істотні зміни, спрямовані на демократизацію та лібералізацію суспільства. Це обумовлює необхідність звернення до міжнародно-правового досвіду в галузі захисту прав і свобод людини, приведення вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами у цій галузі.

Саме у цей період відбувся значний прогрес у поглядах законодавця на участь захисника у досудовому провадженні. Право скористатись послугами захисника стало надаватись підозрюваному з моменту його затримання, про що

вперше було вказано у ст. 14 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про судоустрій, прийнятих 13 листопада 1989 року [117], хоча в юридичній літературі про необхідність наділення підозрюваного правом на захист йшлося ще раніше [66, с. 16]. Після здобуття Україною незалежності у 1991 році, прийняття у 1992 році Закону України «Про адвокатуру», відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу 1960 року були внесені Законом України від 23 грудня 1993 року [144].

Саме у цей період починає розроблятися Концепція судово-правової реформи, одним із головних завдань якої стає захист і неухильне дотримання основних прав і свобод людини, встановлення судового контролю за законністю та обґрунтованістю процесуальних рішень слідчих органів, які обмежують права громадян [148].

Конституція України 1996 року у ст. 29 проголосила, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Однак до приведення кримінально-процесуального законодавства України у відповідність до конституційних положень (у 2001 році) загалом зберігався попередній порядок затримання та тримання під вартою осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів.

Проведення у 2001 році так званої «малої судово-правової реформи», зокрема поклало край дискусії, що мала місце на сторінках юридичної літератури щодо правової сутності затримання. Законом України від 21 червня 2001 року

ст. 149 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року була доповнена частиною другою такого змісту: «Тимчасовим запобіжним заходом є затримання підозрюваного, яке застосовується з підстав і в порядку, передбачених статтями 106, 115, 165-2 цього Кодексу» [143]. Таким чином, затримання підозрюваного з цього моменту і до сьогодні визнається тимчасовим запобіжним заходом.

Загалом у період з 1958 року по 2012 рік інститут затримання зазнав доволі прогресивних та ефективних змін. Прийняття Основ кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік 1958 року, Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, Конституції України 1996 року, проведення «малої судово-правової реформи» у 2001 році наділили інститут затримання важливими елементами, забезпечили його максимальну відповідність міжнародним стандартам у галузі захисту прав і свобод людини та громадянина. Насамперед, це стосується визнання затримання тимчасовим запобіжним заходом, визначення підозрюваного як самостійного учасника кримінального процесу та надання йому права на захист, на судове оскарження затримання, на реабілітацію.

Процес реформування кримінальної юстиції України, започаткований відповідно до Указу Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311 [63], і, зокрема, прийняття 13 квітня 2012 року чинного КПК України, що набрав чинності 20 листопада 2012 року, визначили нові напрями та підходи і до реформування інституту затримання особи.

Так, реалізуючи положення ст. 29 Конституції України про недопустимість тримання особи під вартою інакше, як за вмотивованим судовим рішенням, і виключність нагального застосування тримання під вартою без судового рішення, чинний КПК України передбачає: затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду та затримання особи без ухвали слідчого судді, суду.

Затриманням особи на підставі ухвали слідчого судді, суду є затримання з метою приводу (статті 187–191 КПК України), а затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, у свою чергу, передбачено таких видів: законне затримання

кожним, хто не є уповноваженою службовою особою (ст. 207 КПК України), затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 України), законне затримання, що здійснюється керівником дипломатичного представництва чи консульської установи України, капітаном судна України (ст. 522 КПК України), затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення (ст. 582 КПК України).

Названі види затримання розрізняються за суб'єктами їх здійснення, підставами та процесуальним порядком.

Політичні та суспільні події, що відбуваються останніми роками в Україні, обумовили появу ще одного виду затримання особи – превентивного затримання. Так, ч. 3 ст. 14 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначає, що з метою захисту громадян, держави і суспільства від терористичних загроз у районі проведення довготривалої антитерористичної операції, як виняток, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом, може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб. Підставою для превентивного затримання відповідно до ч. 3 ст. 15¹ цього ж Закону є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою терористичної діяльності. Превентивне затримання здійснюється за вмотивованим рішенням начальника Головного управління (управління) Служби безпеки України або начальника Головного управління (управління) Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, у відповідній області, містах Києві та Севастополі за згодою прокурора та без ухвали слідчого судді, суду (ч. 4 ст. 15¹ Закону) [141].

Порядок здійснення превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, врегульовано відповідною Інструкцією, затвердженою спільним наказом МВС України, ГП України, СБ України від 26.08.2014 № 872/88/537 [47].

У цілому оцінюючи значення чинного КПК України у становленні та розвитку інституту затримання, загалом слід відмітити прогресивні зміни. Так, закон диференціює різні види затримання (фактично короткочасного позбавлення свободи); детально регулює порядок затримання уповноваженою службовою особою та повідомлення інших осіб про затримання; містить чіткі положення щодо обчислення строку затримання, зокрема з урахуванням часу, протягом якого особа фактично позбавляється свободи; визначає загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини, зокрема особи, яка тримається під вартою.

Водночас, слід погодитись із висловленими у процесуальній літературі поглядами щодо існування проблемних питань застосування інституту затримання за чинним КПК України. Зокрема, що слід розуміти під очевидними ознаками вчинення злочину (п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України), яким чином має бути забезпечене виконання положення щодо негайного після затримання повідомлення затриманому зрозумілою для нього мовою підстав затримання та його прав (ч. 4 ст. 208 КПК України), яким чином може бути зафіксований момент затримання особи відповідно до ст. 209 КПК та ін. [167, с. 91].

Результати проведеного нами анкетування також засвідчили існування у сучасній правозастосовній практиці низки питань проблемного характеру, що виникають при застосуванні слідчими та прокурорами інституту затримання особи (Додаток А).

Наявність теоретичних і практичних проблем нормативного регулювання інституту затримання, невирішеність і дискусійність окремих питань у науці кримінального процесу свідчать про необхідність подальшого опрацювання напрямів реформування інституту затримання особи в кримінальному провадженні [237, с. 235].

Підводячи підсумок вищевикладеному, можна виділити такі основні етапи становлення інституту затримання у кримінальному процесі України:

1. *Початок 11 ст. – початок 18 ст.* Зародження інституту затримання у Руській правді, що датується періодом від початку 11 ст. до 30-х років 12 ст., в якій уперше згадується про затримання крадія, якого застали на місці злочину. Законодавство цього періоду не надає затриманій особі будь-якого правового статусу, називає її по-різному (крадій, розбійник, злодій та ін.). Затримання не розмежовується з позбавленням свободи до винесення судом рішення, а тому виступає складовою частиною загальної процедури взяття особи під варту до судового рішення. У цей період зароджуються і знаходять свій розвиток такі елементи інституту затримання, як фізичне захоплення особи, її доставлення до компетентного органу, допит затриманої особи, порядок тримання під вартою, підстави та порядок звільнення затриманого, здійснюються перші спроби виділення окремих видів затримання та забезпечення їх короткочасності. Тим самим цей етап характеризується створенням основи правового інституту затримання та формуванням передумов для його подальшого розвитку.

2. *Початок 18 ст. – середина 19 ст.* Початок цього етапу доцільно пов'язати із прийняттям у 1715 році Короткого зображення процесів та судових тяжб, в якому вперше згадуються терміни «підозра», «підозрювана особа», «особа, що перебуває під підозрою», а також зазначено обставини для виникнення підозри. У цей період здійснюються спроби розмежувати правове положення підозрюваного та обвинуваченого, однак через невизначеність підозри та її підстав, такого розмежування фактично не відбулось. З прийняттям у 1832 році Зводу законів підозра у вчиненні злочину стає приводом для затримання особи та її доставлення в поліцію для допиту, а затриманий одержує право на оскарження затримання у Совісний суд. Тим самим цей етап характеризується формуванням законодавства про підзору у вчиненні злочину і пов'язане з нею позбавлення свободи.

3. *Середина 19 ст. – початок 20 ст.* Початок цього етапу доцільно пов'язати із виданням у 1860 році Наказів судовим слідчим і поліції, в яких вперше використаний термін «підозрюваний», сформульовані підстави виникнення

підозри, а затримання розглядається у контексті здійснення поліцією дізнання, як одного із невідкладних заходів до прибуття судового слідчого. Норми про затримання зазнали у цей період певної кодифікації у Статуті кримінального судочинства 1864 року, однак невіршеними залишались питання правового статусу підозрюваного, чіткого розділення затримання та подальшого арешту. Тим самим цей етап характеризується формуванням затримання, як самостійного заходу примусу, і у значній мірі, як окремого правового інституту.

4. *1917 рік – 1922 рік.* Найбільш короткий етап у становленні інституту затримання, виділення якого обумовлюється періодом деградації цього правового інституту. Законодавство цього періоду переважно представляє собою розрізнені нормативні акти, часто репресивного спрямування, що регулювали питання не стільки правового, процесуального, а організаційного характеру. Внаслідок цього питання застосування затримання подекуди отримали дискретне регулювання, правом затримання та перевірки законності тримання під вартою були наділені багаточисельні посадові особи та колегіальні органи, результатом чого стало нівелювання затримання як окремого примусового заходу, нехтування правами затриманого. Тим самим цей етап характеризується внесенням деструктивних змін до процесу становлення інституту затримання у кримінальному процесі.

5. *1922 рік – 1958 рік.* Початок цього етапу пов'язується із прийняттям Кримінально-процесуального кодексу. У ньому, як і в кодексі редакції 1923 року, фактично уперше у систематизованому виді одержали закріплення правові норми, що регламентували затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, що було віднесене до компетенції міліції, як органу дізнання, детально регулювали підстави, порядок та інші питання його застосування. У зв'язку з цим одержали чітке розмежування затримання та взяття під варту. Водночас, залишався невизначеним процесуальний статус особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину. Тим самим цей етап характеризується кодифікацією правових норм про

затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину, як самостійного заходу примусу.

6. *1958 рік – 2012 рік.* Прийняття Основ кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік 1958 року, Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, Конституції України 1996 року, проведення «малої судово-правової реформи» у 2001 році наділили інститут затримання важливими елементами, забезпечили його максимальну відповідність міжнародним стандартам у галузі захисту прав і свобод людини та громадянина. Насамперед, це стосується визнання затримання тимчасовим запобіжним заходом, визначення підозрюваного як самостійного учасника кримінального процесу та надання йому права на захист, на судове оскарження затримання, на реабілітацію та ін. Тим самим цей етап характеризується доволі прогресивними та ефективними змінами у нормативному врегулюванні інституту затримання у кримінальному процесі.

7. *2012 рік – теперішній час.* Сучасний етап становлення та розвитку інституту затримання у кримінальному процесі України бере свій початок від прийняття та набрання чинності у 2012 році КПК України, що вніс істотні зміни до його нормативного врегулювання. Законодавець вперше використав поняття «заходи забезпечення кримінального провадження», серед яких виділив декілька видів затримання, і зокрема, затримання уповноваженою службовою особою. КПК України детально регулює порядок затримання уповноваженою службовою особою та повідомлення інших осіб про затримання; містить чіткі положення щодо обчислення строку затримання, зокрема з урахуванням часу, протягом якого особа фактично позбавляється свободи; визначає загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини, зокрема особи, яка тримається під вартою. Тим самим цей етап характеризується доволі високим рівнем правової регламентації затримання з урахуванням міжнародних стандартів, водночас окремі його елементи за потребують подальшого удосконалення.

Таким чином, становлення та розвиток інституту затримання у кримінальному процесі України на різних історичних етапах переважно відбувався еволюційним шляхом: від свого зародження, виникнення, набуття найбільш простих форм до більш складних форм організації та функціонування, що передбачають нові елементи інституту затримання та формують правові умови їх застосування.

1.2. Місце затримання уповноваженою службовою особою в системі заходів забезпечення кримінального провадження

Кримінальна процесуальна діяльність спрямована, зокрема, на швидке, повне та неупереджене розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, нерозривно пов'язана із застосуванням до такої особи примусових заходів, які обмежують її права та свободи.

Затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, уповноваженою службовою особою є одним із заходів, який, з однієї сторони, обмежує конституційне право особи на свободу та особисту недоторканність, а з іншої – виступає ефективним і дієвим засобом забезпечення виконання завдань досудового розслідування і кримінального провадження загалом.

Набрання чинності 20 листопада 2012 року КПК України призвело до значних змін у практиці застосування затримання та тримання під вартою. Проведена законодавцем систематизація заходів кримінального процесуального примусу відвела затриманню особливе місце у системі кримінального провадження.

Розкриття змісту правового інституту затримання пов'язане із з'ясуванням багатьох дискусійних і проблемних питань. Серед них – як ті, що мають прикладне значення, так і ті, що, на перший погляд, мають суто теоретичний характер і нібито

не впливають на ефективність правозастосування цього заходу примусу. Однак розвиток і удосконалення правового інституту затримання неможливі без глибокого аналізу та дослідження його методологічних основ, які виступають базисом цієї правової конструкції.

Слід зазначити, що у чинному КПК України, на відміну від КПК України 1960 року, законодавцем здійснена спроба систематизації усіх заходів кримінального процесуального примусу під назвою «заходи забезпечення кримінального провадження». Чинний КПК України присвятив їм окремий розділ (розділ II), в якому послідовно закріплені підстави та порядок застосування усіх видів заходів забезпечення кримінального провадження (глави 10–18).

Як вказує А. І. Журба, новий КПК України має багато нових процесуальних положень, що визначають механізми реалізації окремих процесуальних систем. Закономірності побудови кримінального процесу у порівнянні з КПК України 1960 року залишилися незмінними в багатьох структурних елементах судочинства. Змінився якісний підхід до реалізації системи. Найсуттєвішу трансформацію зазнав порядок застосування примусу в кримінальному судочинстві, який майже в повному обсязі підкорився слідчому судді. Але кожна нова система має пройти складний шлях свого становлення, теоретичного осмислення та виправлення помилок [33, с. 86].

Раніше кримінальне процесуальне законодавство України не містило поняття «заходи забезпечення кримінального провадження». У приблизно аналогічному до нього значенні поняття «заходи кримінально-процесуального примусу» («заходи процесуального примусу») використовувала теорія та наука кримінального процесу.

Чинний КПК України також не визначає поняття заходів забезпечення кримінального провадження, хоча активно використовує цей термін. З однієї сторони, законодавче формулювання мети застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а відповідно до ч. 1 ст. 131 КПК України вони

застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження, дає підстави для розуміння сутності та сфері дії цих заходів дещо ширше, ніж сфера застосування виключно примусових заходів. Адже дієвість – це здатність активно діяти; здійснювати вплив на що-небудь і викликати відповідну дію [11; 44] і у цьому значенні заходи, що застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження, виходять далеко за межі виключно заходів примусу. Так, невже, наприклад, заходи з фіксування кримінального провадження не забезпечують його дієвості або, приміром, засоби судового контролю?

Однак з іншої сторони, перелік видів заходів забезпечення кримінального провадження, що міститься у ч. 2 ст. 131 КПК України, доводить, що законодавець включає до цього переліку певні процесуальні засоби державно-правового примусу, пов'язані з обмеженням прав і свобод особи.

У цьому переліку затриманню особи відведене окреме місце наряду із запобіжними заходами та іншими видами заходів забезпечення кримінального провадження (п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК України). Водночас, незважаючи на те, що кожному із видів заходів забезпечення кримінального провадження надалі присвячена окрема глава (глави 11–17 КПК України), нормативне врегулювання затримання особи здійснюється в межах однієї глави із нормативним врегулюванням запобіжних заходів (глава 18 України). Більше того, у ч. 2 ст. 176 КПК України затримання особи, яке застосовується з підстав та в порядку, визначених цим Кодексом, визнається тимчасовим запобіжним заходом.

У структурі глави 18 КПК України містяться 2 параграфи, в яких визначені підстави та порядок застосування затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду (§ 1), підстави та порядок застосування затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (§ 2). У першому випадку йдеться про затримання особи з метою її приводу (ч. 2 ст. 187–191 КПК України), у другому – про законне затримання (ст. 207 КПК України), а також затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України).

Виходячи з викладеного, виникають питання: чи є заходи забезпечення кримінального провадження за своєю правовою природою заходами кримінально-процесуального примусу? Яке місце у системі цих заходів займає затримання особи, а також затримання уповноваженою службовою особою?

Надалі спробуємо сформулювати та обґрунтувати власне бачення відповідей на ці питання.

Насамперед, слід зазначити, що у процесуальній науці до цього часу немає досить чіткої теоретичної концепції заходів кримінально-процесуального примусу, наслідком чого є суттєві відмінності як у вихідних позиціях учених, так і у визначенні переліку цих заходів, а також віднесенні тих чи інших конкретних процесуальних заходів до числа примусових.

У юридичній літературі висловлений цілий ряд міркувань відносно ознак, які характеризують правову природу заходів кримінально-процесуального примусу. Перш за все, відзначається державно-владний характер відносин, які виникають і розвиваються під час застосування заходів кримінально-процесуального примусу; їх специфічна цілеспрямованість, а також зв'язок із обмеженням тих чи інших прав і свобод певних учасників процесу [22, с. 161–162; 34, с. 7–8; 64, с. 19–20; 65, с. 16–17; 77, с. 77; 95, с. 98; 100, с. 149; 104, с. 154; 165, с. 40–41; 177, с. 24–25; 185, с. 47–49; 188; с. 116; 249, с. 8].

Загалом, заходи кримінально-процесуального примусу є складовою частиною примусових засобів, які забезпечують виконання норм кримінального процесуального права, виконання завдань кримінального провадження. Вони є видом кримінально-процесуального примусу наряду із кримінально-процесуальною відповідальністю і кримінально-процесуальними санкціями. Водночас, слід погодитись із тим, що якщо підставою кримінально-процесуальної відповідальності і кримінально-процесуальних санкцій є кримінально-процесуальне правопорушення, тобто порушення вимог кримінального процесуального закону, яке вчинене суб'єктом кримінального провадження, то для

застосування заходів кримінально-процесуального примусу законом передбачені специфічні підстави. Їх специфіка відображається в тому, що «приведення в дію заходів кримінально-процесуального примусу не ставиться в безпосередню залежність від факту правопорушення» [222, с. 109]. Наявність зв'язку з кримінально-процесуальним правопорушенням має певне значення лише для деяких заходів процесуального примусу (наприклад, приводу). Проте конкретні фактичні дані, які виступають підставами застосування цих заходів процесуального примусу, вказують лише на можливість правопорушення і на необхідність його запобігання для забезпечення нормального розвитку процесу. Заходи кримінально-процесуального примусу застосовуються, як правило, за наявності підстав, які визначені законом, коли кримінально-процесуального порушення ще немає. І хоча заходи кримінально-процесуального примусу інколи застосовуються у випадках порушення суб'єктом процесуальних обов'язків, визначальним щодо застосування цих заходів буде не факт правопорушення, а можливість правопорушення у майбутньому [222, с. 109] і відповідно необхідність його запобігання.

Як цілком обґрунтовано вказує В. В. Рожнова, для з'ясування правової природи заходів кримінально-процесуального примусу важливим є розгляд їх відмінності від процесуальної відповідальності і процесуальних санкцій за цілями застосування. Ціль відповідальності і санкцій – покарання і перевиховання осіб, які вчинили порушення кримінально-процесуального закону, а також відновлення порушеного правового стану. Заходи кримінально-процесуального примусу мають на меті забезпечення умов здійснення кримінального судочинства, а отже й попередження і припинення правопорушень у кримінальному процесі [165, с. 43]. На відмінність цільового спрямування кримінально-процесуальної відповідальності, кримінально-процесуальних санкцій і заходів кримінально-процесуального примусу звертає увагу Ф. М. Кудін, який бачить її в тому, що мета відповідальності і санкцій є забезпечення реалізації однієї або декількох

конкретних норм кримінально-процесуального права, у той час як заходи кримінально-процесуального примусу забезпечують безперешкодний розвиток всього кримінального судочинства шляхом створення умов для реалізації кримінально-правової норми [77, с. 43].

Відмінність заходів кримінально-процесуального примусу від кримінально-процесуальної відповідальності і кримінально-процесуальних санкцій може бути встановлена й за правовими наслідками їх застосування. До таких правових наслідків, насамперед, необхідно віднести характер правообмежень, які покладаються на особу при їх застосуванні. Так, під час застосування заходів кримінально-процесуального примусу обмежуються найбільш важливі права особи, які закріплені в Конституції України (право на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи та ін.). Застосуванням заходів кримінально-процесуальної відповідальності і кримінально-процесуальних санкцій обмежуються, як правило, процесуальні або інші права особи (наприклад, право бути присутнім під час судового розгляду у разі видалення із залу судового засідання).

Безперечно, що вирішення питання про те, які саме засоби слід віднести до заходів кримінально-процесуального примусу є досить складним, оскільки майже усі процесуальні дії під час досудового розслідування і судового провадження викликають виникнення таких кримінально-процесуальних відносин, які мають владний характер і не позбавлені певного ступеню примусовості. І це є природнім, оскільки держава засуджує злочинні дії і намагається викоринити їх, у тому числі через встановлення несприятливих для правопорушника наслідків примусового характеру, які мають процесуальну природу, а також передбачаючи систему примусових засобів забезпечення здійснення кримінального провадження у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. До них належать як заходи кримінально-процесуального примусу у загальноприйнятому значенні, так і заходи, які можна розглядати як прояв

безпосередньої сутності кримінальної відповідальності і способів її реалізації (початок досудового розслідування, повідомлення про підозру, складання обвинувального акту і т.п.).

Відсутність однозначного науково обґрунтованого критерію, за яким можна більш чітко визначити коло заходів кримінально-процесуального примусу, призводить до того, що у процесуальній літературі до них відносять різноманітні процесуальні дії. Разом з тим відмежування заходів кримінально-процесуального примусу від інших засобів здійснення кримінального провадження є важливим і необхідним як для теорії, так і для практики кримінального процесу.

Очевидно саме неоднозначність наукових поглядів на поняття, сутність заходів кримінально-процесуального примусу та їх види, відсутність законотворчої практики у цьому напрямі, призвела до певної суперечливості позиції законодавця у формулюванні мети застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також їх видів (ст. 131 КПК України).

Так, зважаючи на задекларовану у ч.1 ст.131 КПК України мету застосування заходів забезпечення кримінального провадження – досягнення дієвості цього провадження, можна зробити попередній висновок про те, що заходи забезпечення кримінального провадження за своєю правовою сутністю є заходами кримінально-процесуального примусу. Такого висновку дійшли і більшість сучасних науковців [27, с. 229; 50, с. 81; 55, с. 68; 72, с. 289–292; 106, с. 103; 112, с. 118; 170, с. 331; 184, с. 629; 192, с. 113; 220, с. 341]. Однак у переліку видів заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 2 ст. 131 КПК України) деякі із заходів кримінально-процесуального примусу, підстави та порядок застосування яких передбачені КПК України, не вказані, водночас вказані ті заходи, які за своєю правовою природою до заходів кримінально-процесуального примусу не належать.

Зокрема, у п. 1 ч. 2 ст. 131 КПК України до заходів забезпечення кримінального провадження (заходів кримінально-процесуального примусу) законодавцем віднесено, зокрема, виклик слідчим, прокурором, судовий виклик.

Відповідно до ст. 133 КПК України слідчий, прокурор під час досудового розслідування має право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених КПК України випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії. Слідчий, прокурор під час досудового розслідування мають право викликати особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою.

Відповідно до ст. 134 КПК України слідчий суддя під час досудового розслідування чи суд під час судового провадження має право за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника здійснити судовий виклик певної особи, якщо слідчий суддя чи суд встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою. Суд здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою.

Виклик здійснюється шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою (ч. 1 ст. 135 КПК України).

З огляду на правову природу зазначеного процесуального акту його включення до переліку видів заходів забезпечення кримінального провадження (заходів кримінально-процесуального примусу) є досить сумнівним. По-перше, необхідність здійснення виклику, як і обов'язок особи з'явитись за викликом або заздалегідь повідомити про неможливість з'явлення, виникає з самого факту набуття особою відповідного процесуального статусу (підозрюваний,

обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження). Здійснення виклику слідчим, прокурором, судового виклику обумовлюється тими ж фактичними даними, які стали підставами для набуття особами відповідного процесуального статусу.

Так, свідком визнається фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ч. 1 ст. 65 КПК України). Водночас, підставою для здійснення слідчим, прокурором під час досудового розслідування виклику є достатні підстави вважати, що особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 133 КПК України).

По-друге, обов'язок прибути за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду на осіб покладається з моменту набуття ними відповідного процесуального статусу. Цей обов'язок, наряду із іншими процесуальними обов'язками та правами виступає невід'ємною складовою такого статусу (п. 1 ч. 7 ст. 42, п. 1 ч. 1 ст. 57, ч. 3 ст. 61, ч. 3 ст. 62, п. 1 ч. 7 ст. 64¹, п. 1 ч. 2 ст. 66 КПК України).

По-третє, здійснення виклику слідчим, прокурором, судового виклику не обмежує конституційних прав особи. Йдеться про те, що особа (можливо і всупереч своєму бажанню) зобов'язується діяти певним чином – прибути за викликом. Разом з тим, закон зобов'язує слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд забезпечити отримання особою повістки про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. У випадку встановлення КПК України строків здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом (ч. 8 ст. 135 КПК України). Крім того, особа

має можливість не з'явитися на виклик через поважні причини, відкритий перелік яких визначений у ст. 138 КПК України (п. 9 ч. 1 ст. 137 КПК України).

По-четверте, наявність такого заходу, як виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, як і обов'язку відповідних осіб прибувати за цим викликом – це нормальна суспільна необхідність під час здійснення кримінального провадження. Елемент примусу у виклику слідчим, прокурором, судовому виклику настільки мало виражений, що, на наш погляд, не може бути підставою для його віднесення до заходів кримінально-процесуального примусу.

У п. 2 ч. 2 ст. 131 КПК України заходом забезпечення кримінального провадження (заходом кримінально-процесуального примусу) законодавцем визнано також накладення грошового стягнення. Відповідно до ч. 1 ст. 144 КПК України грошове стягнення може бути накладено на учасників кримінального провадження у випадках та розмірах, передбачених цим Кодексом, за невиконання процесуальних обов'язків.

Така позиція законодавця, на наш погляд, не відповідає сутності державно-правового примусу у кримінальному провадженні, не враховує наявність різних способів правоохорони у кримінальному процесі (відновлення, безпосередній вплив на порушника, забезпечення), які відображають диференціацію примусового впливу залежно від характеру негативних відносин і визначають види засобів примусу.

Варто зазначити, що більшість процесуалістів, позиція яких підтримується і нами, визнають в якості процесуальних засобів примусового забезпечення кримінальних процесуальних норм процесуальну відповідальність, процесуальні санкції і заходи кримінально-процесуального примусу [14, с. 28; 49, с. 103–105; 53, с. 29; 64, с. 8–15; 96, с. 463–464; 119, с. 258; 165, с. 28].

Так, зокрема, обов'язок особи зазнати додаткові, передбачені кримінальним процесуальним законом за вчинення порушення його приписів обмеження, а також фактичний процес їх реалізації у встановленому кримінальним процесуальним

законом порядку є нічим іншим, як ретроспективною кримінально-процесуальною відповідальністю.

Такі обмеження можуть бути встановлені у вигляді накладення грошового стягнення, позбавлення можливості використання певних процесуальних прав і т.п. Вони завжди вказані безпосередньо у кримінальному процесуальному законі і передбачені як відповідна реакція на вчинення особою – учасником правовідносин – порушення кримінального процесуального закону.

Як вказує А. М. Падалка, КПК України 2012 року передбачає можливість накладення грошового стягнення, відповідальність спеціаліста, тощо, що у співвідношенні з ознаками юридичної відповідальності, призводить до однозначного, безсумнівного висновку про існування такого виду юридичної відповідальності, як кримінально-процесуальна відповідальність [119, с. 258].

Для настання такої відповідальності необхідні, якнайменше, дві умови одночасно: по-перше, визнання законодавцем того чи іншого виду поведінки процесуальним обов'язком; по-друге, пряме посилення на ті заходи додаткових обмежень, які повинні застосовуватись у відповідь на невиконання цього обов'язку. До того ж, на відміну від інших заходів відповідальності, які зустрічаються у кримінальному процесі, засоби кримінально-процесуальної відповідальності реалізуються безпосередньо під час кримінального провадження і у його межах. Таким чином, кримінальний процесуальний закон передбачає не лише самі заходи кримінально-процесуальної відповідальності, підстави і умови їх застосування, а й процесуальний порядок їх реалізації.

Усі ці умови наявні при застосуванні накладення грошового стягнення, передбаченого нормами глави 12 КПК України, з чого можна зробити висновок про те, що накладення грошового стягнення є заходом кримінально-процесуальної відповідальності і не може бути віднесено до заходів кримінально-процесуального примусу.

Як ми вже зазначали, у переліку видів заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 2 ст. 131 КПК України) деякі із заходів кримінально-процесуального примусу, застосування яких передбачено КПК України, навпаки не вказані.

Йдеться, насамперед, про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242 КПК України), а також направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи (ч. 2 ст. 509 КПК України). Як й інші заходи кримінально-процесуального примусу, примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи, а також направлення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи застосовуються лише у сфері кримінального провадження; їх застосування пов'язано з обмеженням конституційних прав особи, зокрема, права на свободу та особисту недоторканність; законність і обґрунтованість застосування цих заходів забезпечується системою кримінально-процесуальних гарантій, зокрема судовим контролем.

Дії відповідних посадових осіб, пов'язані із примусовим залученням особи для проведення медичної або психіатричної експертизи, направленням особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи характеризуються значно вираженим примусовим впливом на особу. Цей вплив виявляє себе у реальному обмеженні свободи та особистої недоторканності конкретної особи, в окремих випадках – в її ізоляції.

Як правило, призначення і проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертизи здійснюється в силу прямої вказівки кримінального процесуального закону (п. 1–5 ч. 2 ст. 242 КПК України). Такі експертизи можуть бути проведені заочно, амбулаторно та стаціонарно. При призначенні проведення таких експертиз в медичних установах важливе значення має правильний вибір її форми – амбулаторна чи стаціонарна. У кожній з них є свої переваги і недоліки.

Перевага амбулаторної експертизи полягає в швидкості її проведення, стаціонарної – в більшій кількості методів дослідження, які застосовуються, а відповідно і в більш надійному експертному висновку. Необхідність у поміщенні особи в медичний заклад виникає у випадку, якщо для вирішення поставлених перед експертом питань потрібне довготривале стаціонарне обстеження.

Законом презюмується добровільна участь особи у проведенні експертизи, однак, якщо особа відмовляється від проведення медичної або психіатричної експертизи, її примусове залучення для проведення експертизи відповідно до ч. 3 ст. 242 КПК України здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду. У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду (ч. 2 ст. 509 КПК України).

На жаль, доводиться констатувати, що закон чітко не вказує, відповідно до якої процедури вирішується питання про примусове залучення особи для проведення експертизи. Автори одного з коментарів КПК України пропонують цю прогалину вирішувати на підставі аналогії закону, тобто поширення в процесі правозастосування на неврегульовані нормою права відносини норми, яка регулює відносини, подібні тим, що потребують урегулювання за найсуттєвішими ознаками. Під «подібністю» слід розуміти однотипність правового режиму їх врегулювання. Уявляється, що найбільш однотипною є процедура, передбачена у ст. 244 КПК України щодо розгляду слідчим суддею клопотання про залучення експерта. Саме до цієї норми, вважають автори, слід звернутися при вирішенні

питання про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи [72, с. 312].

На думку інших авторів, з огляду на те, що ст. 242 КПК України не визначено процесуальної категорії осіб, яким може бути призначено судово-медичну або судово-психіатричну експертизу в примусовому порядку, слід вважати, що така експертиза може бути призначена примусово підозрюваному, потерпілому, а за певних і виключних обставин – і свідку. Примусовість проведення експертизи полягає в тому, що особа, якій призначено експертизу, освідчується спеціалістами в галузі судової медицини або судової психіатрії проти її волі. Проведення такого освідчування експертом амбулаторно є не довготривалим і не потребує значного часу для перебування особи в певному місці в умовах судово-медичного чи психіатричного стаціонару. Тому, в разі відмови підозрюваного, потерпілого свідка прийти у визначений час в призначене для проведення експертизи місце, рішення про здійснення приводу такої особи під час досудового розслідування приймається слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора, а під час судового провадження судом в порядку, встановленому статтями 140–143 КПК України [73, с. 542–543].

З огляду на те, що умови проведення стаціонарної судово-медичної та стаціонарної психіатричної потребують тривалого утримування особи в умовах відповідного медичного стаціонару з обмеженням у пересуванні, спілкуванні з іншими особами та з потребою дотримання режиму, зумовленого проведенням експертних досліджень, дозвіл на проведення стаціонарної судово-медичної та стаціонарної судово-психіатричної експертизи може бути наданим лише відносно підозрюваного чи обвинуваченого, а порядок його надання та застосування здійснюється за правилами, що встановлені КПК України для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Слідчим, прокурором приймається процесуальне рішення про призначення конкретного виду стаціонарної експертизи і визначається місце її проведення, а слідчим суддею чи

судом приймається рішення щодо розміщення особи до стаціонарного відділення державної судово-медичної чи судово-психіатричної експертизи на час проведення експертних досліджень за участю цієї особи [73, с. 543].

Як бачимо, у науковій літературі пропонуються різні підходи до вирішення питання щодо порядку примусового залучення особи для проведення експертизи. Водночас, у контексті питання, що нами розглядається, варто вказати на той факт, що і примусове залучення особи для проведення експертизи, і направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи здійснюються в порядку, що встановлений КПК України для заходів забезпечення кримінального провадження (заходів кримінально-процесуального примусу). Цей факт є додатковим аргументом на користь висновку про те, що за своєю правовою природою ці заходи є заходами кримінально-процесуального примусу.

Аналіз правозастосовної практики засвідчує, що у переважній більшості заявлені клопотання стосовно примусового залучення особи для проведення медичної чи психіатричної експертизи слідчими суддями задовольняються [139].

Те ж саме стосується і примусового відібрання зразків для експертизи (ч. 3 ст. 245 КПК України).

Таким чином, можна дійти загального висновку про те, що заходи забезпечення кримінального провадження за своїм призначенням і правовою природою є заходами кримінально-процесуального примусу. Відповідно до цього та вищезазначеного ч. 2 ст. 131 КПК України пропонуємо викласти у такій редакції:

«Заходами забезпечення кримінального провадження є:

- 1) привід;
- 2) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 3) відсторонення від посади;
- 4) тимчасовий доступ до речей і документів;
- 5) тимчасове вилучення майна;

- б) арешт майна;
- 7) примусове залучення особи для проведення експертизи, направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи;
- 8) примусове відібрання зразків для експертизи;
- 9) затримання особи;
- 10) запобіжні заходи».

Саме такий підхід до викладення системи видів заходів забезпечення кримінального провадження та розуміння їх сутності як заходів кримінально-процесуального примусу підтримується й більшістю опитаних нами респондентів (Додаток А).

Зважаючи на те, що система заходів забезпечення кримінального провадження не є безпосереднім предметом нашого дослідження, питання щодо неї підлягало розгляду у контексті сутності та правової природи цих заходів, що є необхідним для з'ясування сутності та правової природи одного із заходів забезпечення кримінального провадження – затримання особи.

Як відомо, з'ясуванню сутності будь-якого правового явища, дослідженню його місця серед інших однорідних явищ сприяє наукова класифікація.

Існування численних варіантів класифікацій заходів кримінально-процесуального примусу (заходів забезпечення кримінального провадження) засвідчує те, що ученими-процесуалістами використовуються різноманітні критерії розмежування цих заходів: цільове призначення, підстави застосування, ступінь примусової дії, режим обмеження прав і свобод особи, тривалість впливу, спосіб охорони кримінальних процесуальних відносин, правовий статус особи, стосовно якої вони застосовуються, тощо.

Затримання підозрюваного у цих класифікаціях було віднесено до таких груп: інші заходи кримінального процесуального примусу; заходи кримінального процесуального примусу, пов'язані з позбавленням волі; заходи, спрямовані на

забезпечення належної поведінки учасників процесу; запобіжні заходи; запобіжні заходи, пов'язані з ізоляцією особи; слідчі дії примусового характеру, тощо.

Отже, більшість учених, як і практичних працівників (Додаток А), бачили і продовжують бачити в сутності затримання все ж таки захід кримінально-процесуального примусу, а не джерело доказів. Такий підхід відповідає і чинному кримінальному процесуальному закону.

Однак наряду із єдністю точок зору більшості учених про належність затримання до заходів кримінально-процесуального примусу (заходів забезпечення кримінального провадження) у процесуальній літературі викладені різні погляди на класифікацію цих заходів і місце затримання серед них.

Так, А. К. Чернова на підставі юридичного аналізу призначення, змісту та практики проведення органами досудового розслідування затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, за нормами КПК України 1960 року, робить висновок, що в теорії кримінального процесу та в кримінально-процесуальному законодавстві мають отримати розроблення два процесуальні інститути, що відповідатимуть двом формам затримання: 1) затримання з поличним чи на місці злочину; 2) затримання підозрюваного – тимчасове взяття особи під варту як тимчасовий запобіжний захід, який полягає у взятті підозрюваного під варту на строк до сімдесяти двох годин. При цьому, затримання на місці злочину чи з поличним, на думку автора, має бути регламентовано кримінально-процесуальним законом в якості окремої слідчої дії та приводу до порушення кримінальної справи [232, с. 9–10].

О. С. Мазур, підтримуючи позицію М. А. Погорецького, В. І. Борисова та інших авторів, які критикують українського законодавця за включення затримання до кола запобіжних заходів, оскільки воно відрізняється від останніх підставами та строками застосування, ситуативним невідкладним характером, пропонує розрізнити в кримінальному процесуальному законі затримання двох видів: 1) слідчу дію, яка може проводитись у невідкладних випадках до порушення

кримінальної справи; 2) дію з реалізації передбаченого у ст. 38 КК України права кожного громадянина на затримання особи, яка вчинила злочин. При цьому, автор доводить необхідність скасування затримання як тимчасового запобіжного заходу, водночас, залишення серед запобіжних заходів взяття під варту підозрюваного [86, с. 10].

Акцентував увагу на проблемі співвідношення фактичного і кримінально-процесуального затримання, а також співвідношення фактичного затримання і доставлення у своєму дослідженні і М. Я. Никоненко. Автор виступив з критикою позиції про те, що об'єктивна потреба в затриманні підозрюваного до порушення кримінальної справи дійсно існує (на відміну від експертизи) і постійно реалізується на практиці. Ним обґрунтовується твердження, що кримінально-процесуальне затримання можливе лише після порушення кримінальної справи і підкреслюється, що вирішення питання саме таким чином є гарантією від незаконного затримання особи. На переконання автора, кримінально-процесуальне затримання не слід відносити до слідчих дій, а також запобіжних заходів [113, с. 10].

Усі без винятку випадки застосування до особи тримання її під вартою за судовим рішенням, на думку С. Г. Волкотруба, слід розглядати як арешт, а затримання – тимчасовим запобіжним заходом, який застосовується без попереднього судового рішення у виняткових випадках з метою запобігти злочинів чи його припинити [18, с. 263].

Звертає увагу на виникнення певної правової колізії через рішення законодавця про визнання затримання різновидом запобіжних заходів Р. І. Мельник, вказуючи, що норми про підстави затримання та норми про підстави застосування запобіжних заходів почали конкурувати між собою, хоча стосуються застосування однієї процесуальної дії [98, с. 79].

Незважаючи на те, що наведені позиції учених є результатом наукового аналізу норм КПК України 1960 року, що на цей час втратив чинність, вони

залишаються актуальними та цікавими у контексті предмета дослідження і сьогодні, оскільки чинний КПК України, на жаль, не вирішив тих проблем законодавчого характеру, про які йдеться.

Сучасна позиція законодавця з цього питання відображена у розділі II КПК України, в якому норми про затримання особи розміщені у главі 18 «Запобіжні заходи, затримання особи». У § 1 глави 18 КПК України закріплено норми про затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду, у § 2 цієї ж глави – про затримання особи без ухвали слідчого судді, суду.

Разом з тим, зробити однозначний висновок про те, чи є затримання самостійним видом заходів забезпечення кримінального провадження, чи воно є видом запобіжних заходів, на підставі аналізу відповідних норм КПК України, неможливо.

Так, глава 18 має назву «Запобіжні заходи, затримання особи», водночас у ч. 2 ст. 176 КПК України затримання особи визнається хоча й тимчасовим, однак все ж таки запобіжним заходом.

Звертаючи увагу на проблеми сучасного нормативного врегулювання інституту затримання особи у КПК України, Є. І. Макаренко також вказує на його неоднозначність, а то й повну відсутність тлумачення деяких теоретично й практично значущих аспектів процесуальної регламентації та практики затримання злочинців [88, с. 128]. При цьому автор, будучи прибічником відповідної позиції ряду учених, вбачає у затриманні слідчу (розшукову) дію та, відповідно, спосіб збирання доказів, а перейменування у 2001 році затримання у тимчасовий запобіжний захід – хибним кроком українського законодавця [83, с. 7–19; 88, с. 124; 92, с. 134; 196, с. 421]. Хоча надалі автор визнає, що інститут затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, регулює складні процеси стосунків, що виникають між людиною, суспільством, державою і навіть світовою спільнотою та пропонує виділяти фізичне (або дослідче) затримання, що має місце до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також юридичне

затримання (слідчу дію), що здійснюється на стадії досудового розслідування [88, с. 128–129].

Наведені та інші погляди учених на сутність і правову природу затримання особи у кримінальному процесі, а також неоднозначність його нормативного врегулювання у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві (як до, так і після прийняття КПК України 2012 року), засвідчують складність, неоднорідність цього процесуального інституту та необхідність окремого системного підходу до його нормативного врегулювання.

Аналізуючи численні висловлені у процесуальній літературі погляди учених на правову природу та сутність затримання, не складно помітити, що їх розмаїття обумовлене певною мірою різними підходами до встановлення правової природи затримання та застосуванням різних критеріїв визначення його сутності.

Так, досліджуючи затримання за режимом його здійснення, зокрема з огляду за найбільш сувору форму обмеження конституційного права особи на свободу та особисту недоторканність – ізоляцію особи, затримання отримує найбільшу схожість із запобіжними заходами, зокрема, триманням під вартою. Саме ця обставина, серед інших, дає привід для висновків про віднесення затримання особи до запобіжних заходів, у тому числі до початкового етапу тримання під вартою, визнання його короткочасним арештом (взяттям під варту) [24, с. 64, 80; 58, с. 15].

Певною мірою підставою для таких висновків стали норми і міжнародного законодавства, в якому термін «затримання» означає стан будь-якої особи, яка позбавлена особистої свободи без засудження за вчинення правопорушення, а також кримінальне процесуальне законодавство багатьох держав (наприклад, Німеччини, Великобританії, США), де аналогом нашого затримання за певних умов є так званий «арешт без судового наказу».

Погляд на затримання, як на вид запобіжних заходів, найбільш близький до тримання під вартою, має й далеку історичну обумовленість, що сягає тих часів, коли затримання злочинця було невід'ємною частиною його арешту, взяття під

варту та тримання під вартою до ухвалення судового рішення (про що йшлося у попередньому підрозділі дослідження).

Мета затримання, яка, до речі, не була сформульована у КПК України 1960 року і не формулюється законодавцем у чинному КПК України, тривалий час розглядалась, і подекуди розглядається до сьогодні, як симбіоз необхідності з'ясування причетності особи до вчинення злочину та вирішення питання про застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Певною мірою таке розуміння мети затримання сформувалось на основі норм затвердженого у 1976 році Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину [130]. Це дало підстави багатьом ученим для висновку про специфічне місце затримання у системі примусових заходів, що поєднує в собі ознаки слідчої дії та запобіжного заходу [98, с. 79].

Визнання метою затримання прагнення отримати (перевірити) незаперечні, викривальні докази у кримінальному провадженні, з'ясування причетності особи до вчиненого злочину, закріплення обставин вчинення злочину та його слідів дає підстави окремим авторам визнавати затримання слідчою (розшуковою) дією [89, с. 306; 232, с. 10], а припинення злочинної діяльності та запобігання спробам сховатися від слідства, а також вчинення дій, спрямованих на перешкоджання встановленню об'єктивної істини у справі або продовження злочинної діяльності, – запобіжним заходом [87, с. 57; 232, с. 11].

Дослідження підстав затримання засвідчує специфічність цього заходу забезпечення кримінального провадження і неможливість його віднесення ні до запобіжних заходів, ні до слідчих (розшукових) дій. У результаті аналізу норм чинного КПК України можна виділити два типи ситуацій одержання фактичних підстав затримання та відповідно дві процедури затримання: 1) затримання особи в результаті безпосереднього виявлення кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 207, п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України); 2) затримання особи в результаті аналізу зібраних матеріалів (ч. 2, 3 ст. 187–191, п. 3 ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України). У

межах цих ситуацій формуються різні фактичні дані, що свідчать про необхідність застосування затримання. Їх різноманітність, на наш погляд, унеможлиблює наділення затримання особи виключно ознаками запобіжних заходів або ознаками слідчих (розшукових) дій.

За результатами, наслідками затримання особи також можна дійти різних висновків про його правову природу та сутність. Так, якщо результатом затримання визнавати ізоляцію особи, припинення злочину, запобігання спробам особи перешкодити здійсненню кримінального провадження та продовжити злочинну діяльність, то затримання слід визнавати запобіжним заходом. Якщо ж результатом затримання вважати з'ясування причетності особи до вчинення злочину, встановлення її особистості та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження – слідчою (розшуковою) дією.

Такими ж різноманітними є й форми фіксування, процесуального оформлення затримання. Так, затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду передбачає попереднє подання слідчим, прокурором слідчому судді, суду клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу (ч. 2 ст. 187, ст. 188 КПК України) та винесення слідчим суддею, судом ухвали про дозвіл на затримання з метою приводу (ст. 190 КПК України) або самостійне винесення слідчим суддею, судом такої ухвали (ч. 3 ст. 187 КПК України). Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою службовою особою складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК України, зазначаються й інші реквізити (ч. 5 ст. 208 КПК України). Водночас, про будь-яке процесуальне оформлення законного затримання, що також здійснюється без ухвали слідчого судді, суду, у кримінальному процесуальному законі не йдеться (ст. 207 КПК України).

Зазначимо, що і практичні працівники сприймають правову сутність затримання особи у кримінальному провадженні неоднозначно. Так, більшість із опитаних слідчих і прокурорів визнають затримання особи запобіжним заходом,

частина – слідчою (розшуковою) дією, а іншим – взагалі було складно визначитись у цьому питанні.

Підсумовуючи вищевикладене, слід констатувати, що затримання особи, будучи видом заходів забезпечення кримінального провадження, представляє собою складний, багатоаспектний процесуальний інститут, що відрізняється від суміжних інститутів (зокрема, запобіжних заходів і слідчих (розшукових) дій) низкою специфічних ознак (зокрема, невідкладність, короткочасність, підстави та цілі, тощо) і вимагає окремого, самостійного нормативного врегулювання [238, с. 169].

Саме такий підхід, на наш погляд, найбільш точно відповідатиме тим видам затримання, що передбачені КПК України, надасть їм системного, завершеного нормативного врегулювання, а також повинен стати логічною крапкою у тривалій та, відверто кажучи, безперспективній науковій суперечці щодо правової природи затримання.

Слід зазначити, що відносно самостійне нормативне врегулювання затримання особи одержало у кримінальному процесуальному законодавстві ряду країн як дальнього, так і близького зарубіжжя (Німеччини, Франції, США, Республіки Білорусь, Республіки Молдова та ін.).

Так, Кримінально-процесуальним кодексом Німеччини передбачено затримання (*garde a vue*) декількох видів, що відрізняються підставами, умовами та суб'єктами їх здійснення. Згідно ч. 2 § 112 відповідні службові особи вправі затримати підозрюваного у вчиненні злочину, якщо він вчинив втечу та переховується, або є дані вважати, що підозрюваний буде ухилятися від кримінального переслідування. У ч. 3 цього ж параграфу викладені обставини, за наявності яких затримання набуває невідкладного характеру – це наявність обґрунтованої підозри, що підозрюваний: знищить, змінить чи сфальсифікує докази; негативно вплине на співучасників, свідків, експертів; іншим чином перешкоджатиме та ускладнюватиме встановлення обставин справи. Відповідно до

§ 131 затримання особи може бути здійснене на підставі розпорядження посадової особи про застосування затримання, як засіб запобігання злочину значної тяжкості, за наявності підстав вважати, що обвинувачений вчинить новий злочин, а інші засоби не зможуть йому запобігти або дадуть менший результат. Частина 1 § 127 наділяє правом фактичного затримання без судового розпорядження кожного, хто застав особу на місці вчинення злочину або запідозрив її у втечі, а також якщо особистість такої особи неможливо зразу встановити. Частина 2 § 127 надає право прокурору або співробітнику поліції за наявності небезпеки зволікання затримати підозрюваного попередньо, маючи дані про наявність наказу судді на його арешт або доставлення. У частині 3 цього ж параграфу йдеться про можливість затримання і до одержання заяви про вчинений злочин. Це стосується тих випадків, коли розслідування здійснюється на підставі відповідного повноваження або доручення [207].

Різні види затримання особи встановлені й французьким кримінальним процесуальним законодавством. Як і у Німеччині, у Франції правом затримання та доставлення до найближчої посадової особи судової поліції наділені приватні особи у випадку вчинення особою явного злочину чи проступку, що карається тюремним ув'язненням (ст. 73 Кримінально-процесуального кодексу Франції). Зважаючи на те, що метою затримання у Франції визнається необхідність «забезпечення заяв і відповідей свідків або підозрюваних, для чого вони тримаються в розпорядженні поліції деякий час», судова поліція вправі затримати особу, «яка може надати необхідні відомості». Таке затримання можливе при проведенні дізнання очевидних злочинів (проступків) і початкового дізнання. Також при проведенні початкового дізнання особа може бути затримана у разі, якщо проти неї наявні докази вини [208].

У Великобританії, хоча й розподіл між затриманням та іншими заходами примусу не такий чіткий, як у законодавстві країн континентальної системи права, все ж таки виділяється поліцейський арешт (затримання), як короточасний

примусовий захід, та попереднє взяття під варту. Поліцейський вправі здійснити затримання особи, що підозрюється у злочині, покаранням за яке відповідно до закону є тюремне ув'язнення на строк 5 років. Такий арешт здійснюється без судового ордеру за наявності достатніх підстав. Поліція вправі арештувати (затримати) особу без наказу судді і про «нетюремний» злочин, якщо: особа підозрюваного не встановлена або є сумніви в тому, що названі особою дані відповідають дійсності; є підстави вважати, що арешт є необхідним для запобігання фізичного впливу на людей або власність з боку підозрюваного чи на самого підозрюваного; арешт є необхідним для запобігання повторного вчинення злочину підозрюваним. Правом затримання також наділяються приватні особи, які повинні доставити затриманого до магістрата (судді) або офіцера у найближчий, наскільки це можливо, час [209, с. 32].

Поліцейський арешт (затримання) є короткочасним заходом, тривалість якого для більшості злочинів не повинна перевищувати 24 годин. Однак у справах «про серйозні арештні злочини» (наприклад, вбивство та інші злочини, що мають наслідком завдання значної шкоди державі чи громадському порядку, спричинення смерті чи тяжких тілесних ушкоджень), перелік яких окремо визначений законом, поліцейський у чині інспектора вправі продовжити цей строк до 36 годин. Подальше продовження строку допускається лише за рішенням магістратського суду, куди доставляється затриманий. При першому розгляді цього питання суддя вправі продовжити арешт (затримання) до 72 годин, а далі ще раз – до 96 годин. Останній є граничним строком поліцейського арешту, до завершення якого поліція зобов'язана сформулювати обвинувачення у документі, що іменується «інформація» і надати його в суд або звільнити арештованого. Особливі строки поліцейського арешту застосовуються у справах про злочини терористичного характеру: після спливу 48-годинного строку арешту він може бути продовжений міністром внутрішніх справ до 7 діб, після чого особа має бути звільнена або доставлена до суду з обвинуваченням [30, с. 120].

Цікавим з огляду на сучасне вітчизняне законодавство є досвід Великобританії у питанні введення у відповідних поліцейських підрозділах «офіцерів з нагляду» (*custody officers*), до повноважень яких входить забезпечення дотримання норм права під час поліцейського арешту. Кожен затриманий обов'язково доставляється до цього офіцера і подальше тримання під вартою такої особи без санкції суду можливе лише з його дозволу. Також він здійснює контроль за дотриманням строків затримання та права затриманого на захист: перша перевірка повинна бути здійснена ним через 6 годин після початку затримання, а потім – через кожні 9 годин затримання.

Окремо слід зазначити про інститут *habeas corpus*, що існує з 1679 року і виступає в уявленні багатьох континентальних юристів своєрідним «символом» англійського кримінального процесу. Йдеться про те, що кожна затримана особа має бути доставлена до суду, який перевіряє законність підстав затримання (арешту) і за їх відсутності звільняє особу шляхом видання наказу *habeas corpus*. Не умаляючи історичне значення цього інституту, сучасні дослідники визнають, що його роль у сучасному англійському кримінальному процесі є незначною. По-перше, процедура поліцейського арешту є такою, що передбачає здійснення судового контролю поза межами інституту *habeas corpus*, оскільки навіть тоді, коли поліція здійснює арешт особи без судового дозволу, строк такого арешту за загальним правилом складає не більше 36 годин, після чого його продовження здійснюється вже у судовому порядку. За таких умов вимагати видачі спеціального наказу *habeas corpus* не має сенсу. По-друге, *habeas corpus* не є виключно кримінальним процесуальним інститутом: він може застосовуватись у кожному випадку обмеження свободи особи, у тому числі і у тих випадках, коли воно здійснюється в адміністративному порядку. У цьому аспекті *habeas corpus* у більшій мірі зберіг своє значення як раз не у кримінальному процесі, де арешт здійснюється у чітко визначеній законом процесуальній формі, що передбачає різні методи судового контролю [30, с. 122–123].

За законодавством США заходи кримінально-процесуального примусу поділяються на дві групи – заходи процесуального запобігання та безпосередньо заходи процесуального примусу. Серед заходів процесуального запобігання виділяються арешт, застава, особисте зобов'язання, усі інші заходи є заходами процесуального примусу. При цьому, слід вказати на те, що термін «арешт» (arrest) в американській юриспруденції позначає доволі широке поняття, що охоплює такі інститути вітчизняного права, як адміністративне затримання, затримання за підозрою у вчиненні злочину та тримання під вартою, як запобіжний захід [30, с. 241].

IV поправка до Конституції США гарантує право народу на охорону особи, житла, власності від необґрунтованих арештів та обшуків, а здійснення арештів та обшуків на підставі ордерів, що видаватимуться на достатніх підставах, підтверджених присягою. Незважаючи на ці конституційні приписи, арешти за законодавством США можуть бути проведені як за наявності ордеру на арешт, так і за його відсутності, порядок здійснення яких є різним [19, с. 58].

У більшості кримінально-процесуальних кодексів штатів США містяться норми, що ґрунтуються на загальному праві та регламентують проведення затримання. Зокрема, ордер на арешт виконується шляхом затримання обвинуваченого, після чого обвинувачений має бути доставлений до суду посадовою особою якнайшвидше, без невиправданої затримки.

Арешт без видачі ордеру на арешт допускається у виняткових випадках, зокрема, коли наявні підстави вважати, що особа вчинила злочин проти власності, напад на державного службовця та деякі інші злочини, а одержання ордеру на арешт ускладнить подальший пошук злочинця. Вимагати арешту вправі будь-який судовий посадовець, якщо особа має бути представлена до суду, а у нього є підстави вважати, що особа не з'явиться в суд у встановлений час.

Правом затримання також наділені приватні особи, однак тільки у випадках, коли вони застали підозрюваного під час вчинення злочину або замаху на його

вчинення. Поліцейські ж вправі арештовувати підозрюваного у будь-який час після вчинення злочину. При цьому, у США передбачені чергові судді, які навіть у нічний час вирішують питання щодо арешту осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину [29, с. 84; 94, с. 148; 111, с. 35; 174]. Арешт без ордеру (затримання) є доволі поширеним явищем у штаті Техас, тому його застосування доволі детально врегульовано законом. Глава 14 законодавства цього штату надає право скористатись арештом без ордеру не лише посадовій особі, а й будь-якій особі, яка може затримати винну особу за порушення, що кваліфікується як кримінальний злочин або як таке, що посягає на громадський порядок. Водночас, у посадової особи у порівнянні з громадянами, звичайно ж більше можливостей скористатись правом на арешт без ордеру. Зокрема, у випадках коли: особа була виявлена за таких обставин, які дозволять припустити, що нею було вчинено злочин; особа підозрюється у вчиненні нападу на громадян і завданні їм будь-якої шкоди, а також коли наявні підстави вважати, що такі дії нею будуть продовжені; особа вчинила злочин у сім'ї; наявне повідомлення про певну особу, як таку, що вчинила злочин; особа вчиняє злочин у присутності посадової особи. Крім того, передбачається арешт без ордеру і в тих випадках, коли особа, яка вчинила злочин, намагається втекти і на цей момент відсутня можливість отримати ордер на арешт.

Законодавство передбачає 48-годинний граничний строк затримання особи без ордеру на арешт, після чого затримана особа має бути доставлена до судді для подальшого вирішення питання [19, с. 60].

У Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Білорусь передбачено два види затримання: затримання обвинуваченого для пред'явлення обвинувачення (ст. 111) та затримання обвинуваченого на підставі постанови органу, що здійснює кримінальний процес, для вирішення питання про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ст. 112). У Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Білорусь також регламентований «захват особи», що полягає в діях громадян по затриманню особи, яка вчинила злочин, для

припинення злочину та передання затриманого органам державної влади (ст. 109) [204].

Кримінально-процесуальний кодекс Литви передбачає затримання, як один із видів запобіжних заходів (ст. 120), а також тимчасове затримання, як вид інших процесуальних запобіжних заходів (ст. 140). Рішення щодо затримання може прийматися тільки суддею досудового слідства та судом, а про тимчасове затримання – виконавцем досудового слідства або прокурором. Виконавець досудового слідства або прокурор можуть здійснювати тимчасове затримання осіб, яких застали під час або після вчинення злочину чи злочинних дій, а також коли є підстави вважати, що така особа може втекти, коли не можна встановити особу, а також у інших випадках, коли існують певні підстави чи умови щодо цього. Тимчасове затримання не може тривати більше 48 годин. Якщо тимчасово затриманих осіб потрібно тримати під вартою, їх не пізніше 48 годин зобов'язані пред'явити судді, який вирішує питання про призначення запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Затримання за рішенням судді досудового слідства та суду має спільні риси з іншими запобіжними заходами. Підставами для його затримання можуть стати припущення, що підозрюваний може: 1) втекти (переховуватися) від органів досудового слідства, прокуратури або суду; 2) перешкодити процесу слідства; 3) вчинити новий злочин [76].

Кримінально-процесуальний кодекс Грузії також передбачає окреме нормативне врегулювання затримання. Відповідно до ст. 170 КПК Грузії затримання – це короткочасне позбавлення свободи. Особа вважається затриманою з моменту обмеження свободи пересування. З моменту затримання особа вважається обвинуваченим. КПК Грузії передбачає два види затримання: затримання на підставі ухвали суду про затримання особи і затримання без ухвали суду. Затримання на підставі ухвали суду про затримання особи здійснюється за наявності обґрунтованого припущення, що особа вчинила злочин, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі, сховається або не з'явиться до

суду, знищить інформацію, що має значення для справи або вчинить новий злочин. У таких випадках суд за місцем проведення слідства за клопотанням прокурора, без усного слухання виносить ухвалу про затримання особи, яка оскарженню не підлягає (ч. 1 ст. 171 КПК Грузії).

Затримання без ухвали суду вправі здійснити наділені відповідними повноваженнями орган або посадова особа, яка здійснює оперативні функції, обов'язки по охороні громадського порядку, проводить слідство або здійснює кримінальне переслідування у таких випадках: особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення; особу виявили на місці вчинення злочину і відносно неї невідкладно здійснюється кримінальне переслідування з метою її затримання; на особі, при ній або на її одязі виявлені явні сліди вчиненого злочину; особа зникла після вчинення злочину, однак надалі була впізнана очевидцем; особа може переховуватись; особа перебуває у розшуку (ч. 2 ст. 171, ст. 172 КПК Грузії). При цьому, затримання особи без ухвали суду допускається тільки у випадку обґрунтованого припущення, що особою вчинено злочин і неможливо уникнути небезпеки того, що вона переховуватиметься, ухилиться від явки до суду, знищить інформацію, що має значення для справи чи вчинить новий злочин, шляхом застосування іншого, альтернативного заходу, пропорційного обставинам вчиненого злочину та особистим даним обвинуваченого (ч. 3 ст. 171 КПК Грузії) [203].

Затримання підозрюваного визнається одним із видів заходів процесуального примусу і у Кримінально-процесуальному кодексі Казахстану. Мета затримання – з'ясування причетності підозрюваного до вчинення злочину та вирішення питання про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді арешту (ч. 1 ст. 132 КПК Казахстану). За наявності визначених у законі підстав особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначене покарання у виді позбавлення волі, може затримати орган, що здійснює кримінальне переслідування (ч. 2 ст. 132 КПК Казахстану). Правом затримання осіб, які вчинили злочин, наділені й

громадяни, у тому числі потерпілий, з метою запобігання вчинення ними інших протиправних посягань (ст. 133 КПК Казахстану) [205].

У Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Молдова затримання особи регламентовано в окремій главі розділу про заходи процесуального примусу. Відповідно до ст. 165 КПК Республіки Молдова затримання полягає у позбавленні особи свободи та короткочасному, однак не більше 72 годин, триманні під вартою у місцях та умовах, визначених законом. Аналіз відповідних норм засвідчує, що законом передбачено такі види затримання: 1) затримання на підставі протоколу органу кримінального переслідування – у випадку обґрунтованої підозри особи у вчиненні злочину, що безпосередньо виникла за наявності передбачених законом підстав і умов (статті 166, 167 КПК Республіки Молдова); 2) затримання на підставі постанови органу кримінального переслідування – у випадку порушення особою умов обраного стосовно неї запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням свободи, якщо за цей злочин передбачено покарання у виді позбавлення волі; для пред'явлення особі обвинувачення, якщо зібрані у справі докази дають розумні підстави вважати, що особа вчинила злочин і вона не перебуває у цій місцевості або її місцезнаходження невідоме (статті 169, 170 КПК Республіки Молдова); 3) затримання на підставі рішення судової інстанції – у випадку якщо під час судового засідання особа вчинить діяння, що містить ознаки складу злочину, передбаченого кримінальним законом (ст. 171 КПК Республіки Молдова).

Статтею 168 КПК Республіки Молдова також передбачено право громадян на захват особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Так, кожен вправі захватити й примусово доставити до поліції чи іншого органу публічної влади особу, яку застали при вчиненні злочину або під час спроби схватись чи втекти після його вчинення. Надалі така особа затримується на підставі протоколу органу кримінального переслідування або, в залежності від обставин, звільняється [206].

Загалом дослідження кримінального процесуального законодавства країн як континентальної, так і англо-саксонської системи права засвідчує використання у ньому понять «підозра», «затримання» або їх аналогів. Їх використання обумовлюється необхідністю допиту такої особи з приводу її причетності до вчинення злочину, забезпечення її присутності при проведенні невідкладних процесуальних дій та належної поведінки. Соціальна обумовленість та юридична необхідність затримання особи визнається законодавцем усіх розвинутих держав, а більшість із них, крім того, надають право та допускають здійснення затримання не лише посадовими, а й приватними особами.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що сучасне кримінальне процесуальне законодавство України загалом відповідає сучасним світовим тенденціям і напрямам розвитку процесуального інституту затримання особи, зокрема у встановленні видів затримання, регламентації права приватних осіб на затримання, тощо. Разом з тим, удосконалення, на наш погляд, потребує нормативне визначення правової природи затримання особи та його сутності. Вважаємо, що затримання особи, будучи заходом забезпечення кримінального провадження (заходом кримінально-процесуального примусу), не є ні слідчою (розшуковою) дією, ні запобіжним заходом у їх сучасному правовому розумінні. Віднесення затримання особи до того чи іншого правового явища, на нашу думку, неминуче призведе до продовження безкінечної та безперспективної наукової дискусії стосовно його сутності та правової природи, що безперечно не сприятиме ні сталості та чіткості нормативного врегулювання його застосування, ні відповідно однозначній та ефективній правозастосовній практиці у цій сфері.

На наш погляд, комплекс правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані із затриманням осіб, утворюють самостійний інститут кримінального процесуального права, що має міжгалузевий характер (оскільки поєднує норми конституційного, кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого, міжнародного та деяких інших галузей права) та складну структуру.

Правовий інститут затримання особи у кримінальному провадженні включає норми, що регулюють відносини, які виникають та розвиваються при фізичному захопленні та доставленні особи до органу досудового розслідування, встановленні підстав, умов, мотивів затримання, вирішенні питань процедурного характеру (у тому числі, з'ясування наявності правових імунітетів), процесуальному оформленні затримання, проведенні особистого обшуку затриманого, повідомленні про затримання (у тому числі, орган (установу), уповноважену законом на надання безоплатної правової допомоги), забезпеченні прав затриманого, його подальшому звільненні або вирішенні питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Таким чином, затримання особи є цілком самостійним заходом забезпечення кримінального провадження (заходом кримінально-процесуального примусу), що застосовується під час досудового кримінального провадження з метою запобігти кримінальному правопорушенню чи припинити його, а також забезпечити належну поведінку особи на початковому етапі досудового розслідування. А отже, виділення законодавцем затримання особи в системі видів заходів забезпечення кримінального провадження як самостійного елемента (п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК України) є обґрунтованим, відповідно нормативну регламентацію затримання особи в окремій главі розділу II КПК України слід визнати логічною та необхідною. Цим питанням, зокрема, може бути присвячена глава під назвою «Затримання особи», яку, на наш погляд, слід розмістити як главу 18, відповідно глава «Запобіжні заходи» стане главою 19 КПК України. Крім того, відповідні зміни мають бути внесені і до ст. 176 КПК України, в якій положення щодо визнання затримання особи тимчасовим запобіжним заходом (ч. 2) слід виключити.

У межах глави «Затримання особи» нормативному врегулюванню слід піддати усі види затримання, що передбачені КПК України, як на підставі ухвали

слідчого судді, суду, так і без ухвали слідчого судді, суду: затримання з метою приводу, законне затримання, затримання уповноваженою службовою особою.

Виходячи з вищевикладеного, затримання уповноваженою службовою особою (що і є предметом нашого дослідження) є підвидом затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, як виду затримання, яке в свою чергу, є самостійним заходом забезпечення кримінального провадження.

1.3. Поняття та юридична природа затримання уповноваженою службовою особою

Визначення понять виступає основою будь-якого пізнавального процесу. Правильно, грамотно сформульоване визначення будь-якого поняття дозволяє визначити межі об'єкта, встановити його взаємозв'язок з іншими об'єктами, його внутрішню структуру, виділити індивідуальні ознаки, тощо. Свого часу, відомий правознавець В. Д. Катков писав про те, що наявність зрозумілих загальних понять є необхідним елементом будь-якого знання та невід'ємним фактором будь-якого наукового прогресу [51, с. 50].

Для сфери права визначення понять має особливу важливість. З цього приводу Р. Ф. Ієрінг зазначав, що мова може бути неточною, право ж ніколи не може бути достатньо точним, і в цьому прихована одна з головних причин, чому мова задовольняється малою кількістю літер, між тим, як право потребує великої кількості понять [40, с. 55].

Враховуючи, що розвиток правової науки, пов'язаний, у тому числі, із удосконаленням, уточненням понять, що утворюють її зміст, від повноти та чіткості яких значною мірою залежить не тільки теоретична розробка проблем кримінального процесуального права, а й застосування кримінального процесуального закону, вважаємо, що логічний аналіз поняття та юридичної

природи затримання уповноваженою службовою особою є необхідним підґрунтям для правильного розуміння та застосування цього заходу.

Як ми вже зазначали у попередньому підрозділі цього дослідження, затримання особи виступає окремим інститутом кримінального процесуального права, норми якого мають міжгалузевий характер. Затримання уповноваженою службовою особою, як вид затримання особи у кримінальному провадженні, у цьому аспекті не є виключенням.

Так, на перший погляд, здається, що затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, здійснюється виключно на підставі норм кримінального процесуального права. Однак очевидним є те, що їх застосування ґрунтується на окремих нормах міжнародного та конституційного права. У міжнародно-правових актах з питань дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина закріплений комплекс стандартних правил, які регулюють участь підозрюваного у кримінальному процесі, стосуються питань його недоторканності, прав і свобод, гарантій законності та обґрунтованості тимчасового обмеження свободи, у тому числі без судового рішення (затримання), поводження із затриманими та ув'язненими особами, їх звільнення з-під варти. На підставі норм міжнародного права ґрунтуються й особливості затримання або неможливість затримання окремих категорій осіб.

Конституція України у ст. 29 проголошує та гарантує кожному право на свободу та особисту недоторканність, яке є одним із найважливіших прав людини. Воно неодноразово проголошувалося та закріплювалося міжнародним співтовариством у різних міжнародно-правових документах. Зокрема, у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 3), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 9), Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (ст. 5). Це право може бути обмежене шляхом арешту або тримання під вартою, однак не інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Конституцією України

допускається тримання особи під вартою уповноваженими на те законом органами, однак тільки у випадках нагальної необхідності запобігти злочиніві або його перепинити і тільки на строк до сімдесяти двох годин. Відтворюючи міжнародні стандарти в галузі прав людини, Конституція України також закріплює вимоги щодо забезпечення прав і законних інтересів затриманої особи (зокрема, права знати мотиви затримання, права на захист, права на судове оскарження затримання).

Прийняття рішення про затримання уповноваженою службовою особою неможливе без попередньої кваліфікації злочину відповідно до норм КК України, оскільки уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі; основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (чч. 1, 2 ст. 208 КПК України); якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України (п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України).

Питання, пов'язані із триманням затриманих під вартою, регулюються також і нормами кримінально-виконавчого права, а відшкодування шкоди, завданої незаконним і необґрунтованим затриманням здійснюється з обов'язковим застосуванням норм цивільного права.

Усе це підтверджує міжгалузевий, комплексний характер затримання особи у кримінальному провадженні загалом і затримання уповноваженою службовою особою, зокрема.

Неоднорідність правової природи затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, включення до його системи різних за змістом і спрямованістю дій, вимагає звернення до подекуди актуальної і до сьогодні дискусії про сутність

цього заходу. У витоків цієї дискусії було твердження Д. Я. Мирського про те, що перші дві стадії затримання особи, пов'язані із її доставленням і з'ясуванням обставин вчиненого діяння, завжди є діями за своєю природою адміністративними; якщо ж надалі доставлена особа підозрюється у вчиненні злочину, що карається позбавленням волі, то її затримання стає кримінально-процесуальним [101, с. 298]. Погляди на неоднорідність правової природи затримання особи у кримінальному процесі висловлювали і В. М. Григор'єв, І. М. Гуткін, О. І. Білоусов, С. М. Смоков, Є. І. Макаренко та ін. Не вдаючись до передчасних висновків, зазначимо, що, на наш погляд, застосування адміністративних норм на початковому етапі затримання уповноваженою службовою особою в окремих ситуаціях дійсно є можливим і допустимим (що, до речі, також підкреслює міжгалузеву природу цього заходу).

Таким чином, можна зробити проміжний висновок, що затримання уповноваженою службовою особою є підвидом затримання особи – самостійного інституту кримінального процесуального права, міжгалузевим і складним за своєю структурою правовим явищем.

Відповідно до цього, дослідження затримання уповноваженою службовою особою стає неможливим без з'ясування та встановлення його структури.

Варто зазначити, що різні автори у різний час розглядали це питання у розрізі різноманітних критеріїв (галузевої належності норм, які застосовуються при затриманні; системи дій посадових осіб, пов'язаних із здійсненням затримання; комплексу відносин, що виникають при здійсненні затримання, тощо).

Свого часу М. М. Короткий включив до системи дій по затриманню особи фактичне затримання правопорушника та його доставлення до міліції, перевірку підстав затримання, встановлення мотивів і доцільності затримання, прийняття рішення про затримання та порушення кримінальної справи, документальне оформлення затримання, допит підозрюваного, поміщення його до камери для затриманих, повідомлення прокурора та родичів затриманого про здійснене затримання [66, с. 13–14].

Надалі І. Л. Петрухін вказав на такі етапи процесуального затримання: фактичне затримання на місці («захват»); доставлення; перевірка підстав затримання; складання протоколу затримання; порушення (або відмова в порушенні) кримінальної справи та поміщення затриманого до камери для затриманих, а військовослужбовців на гауптвахту (або звільнення затриманого); повідомлення прокурора про затримання [122, с. 56].

Трактуючи затримання підозрюваного, як систему (комплекс) діяльності органів внутрішніх справ, В. М. Григор'єв включає до неї 23 окремі дії: встановлення підстав для доставлення особи у службове приміщення органів внутрішніх справ; захват особи; вилучення зброї, предметів і документів; супроводження особи у службове приміщення; з'ясування обставин суспільно небезпечного діяння та його правова кваліфікація; залежно від правової кваліфікації вчиненого – звільнення доставленого, притягнення його до адміністративної відповідальності або прийняття рішення про порушення кримінальної справи; в останньому випадку діяльність по затриманню продовжується, включаючи в себе такі дії: встановлення умов для затримання особи за підозрою у вчиненні злочину – можливості призначення покарання у виді позбавлення волі; звільнення доставленого за відсутності вказаної умови, а за її встановлення – з'ясування підстав затримання особи за підозрою у вчиненні злочину; звільнення доставленого за відсутності підстав затримання, а у разі їх встановлення – визначення мотивів затримання; звільнення доставленого за відсутності мотивів затримання, а у випадку їх встановлення – прийняття рішення про затримання особи за підозрою у вчиненні злочину; складання протоколу затримання; заповнення статистичної картки; забезпечення участі захисника; повідомлення прокурора про затримання; повідомлення близьких родичів підозрюваного про місце його тримання під вартою; приймання затриманого до ІТТ; проведення особистого обшуку, а також огляд речей затриманого; проведення дактилоскопії, фотографування затриманого; опитування та санітарна обробка

підозрюваного; розміщення підозрюваних по камерах; встановлення підстав для застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; залежно від наявності підстав застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його звільнення; фіксація обставин як наскрізний елемент у системі діяльності по затриманню підозрюваного [23, с. 103–104].

О. І. Білоусов і С. М. Смоков виділяють у структурі затримання підозрюваного дві частини: кримінально-процесуальну й адміністративно-правову. Кримінально-процесуальна частина затримання, на думку авторів, містить у собі складання протоколу й оголошення його затриманому, повідомлення про затримання і т.д. Адміністративно-правова частина затримання складається з діяльності адміністрації по забезпеченню режиму в місцях утримання затриманих (приймання до ізолятору тимчасового тримання, роздільне розміщення по камерах, здійснення належної охорони і т.д.). Діяльність по виконанню затримання, вважають автори, має адміністративно-правовий характер, є складовою частиною затримання, підлегла його процесуальному призначенню. Вона виникає і припиняється на підставі процесуального рішення, обмежена процесуальними вимогами, що встановлені законом до застосування цього інституту і переслідує процесуальні цілі. Таким чином, автори доходять висновку про те, що доставляння в міліцію правопорушника, здійснюване працівниками міліції при несенні служби повинно мати адміністративний характер незалежно від того, що вчинив доставлений: адміністративне правопорушення чи злочин. Доставляння набуває процесуальний характер, є складовою частиною процесуального затримання, коли воно здійснюється слідчим є проявом його процесуальних повноважень. Доставляння в міліцію, що здійснюється потерпілим й іншими громадянами також не утворює процесуального затримання, оскільки здійснюється поза межами кримінального процесу [8, с. 23–24, 26].

Так само через галузеву належність правових норм, які застосовуються при здійсненні затримання, І. А. Веретенніков включає до структури затримання:

мінімальні стандартні правила поведження із затриманими; норми кримінального процесуального права, що регулюють підстави та порядок затримання підозрюваного; норми адміністративного права, які регулюють підстави доставлення та порядок затримання підозрюваного [13, с. 73–74].

Є. Б. Догот вбачає у структурі затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, як окремому інституті кримінального процесуального права, такі елементи: здійснення затримання, його процесуальне оформлення, особистий обшук, тримання під вартою, контроль і нагляд, оскарження, звільнення, повідомлення та ін. [32, с. 120].

На думку А. К. Чернової, інститут затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, включає в себе норми, які визначають підстави затримання особи, процесуальну форму затримання, надання затриманій особі процесуального статусу, гарантії забезпечення прав затримуваної особи, умови і порядок тримання її під вартою, нагляд і процесуальний контроль за законністю затримання, підстави і порядок звільнення з-під варти та реабілітації [232, с. 8].

Певний висновок щодо структури затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, можна зробити з аналізу положень спільного наказу МВС України та Міністерства юстиції України від 26.03.2013 № 289/540/5 «Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження». Так, аналіз п. 1.6 цього наказу дозволяє встановити такі обов'язкові елементи затримання без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину: доставлення до органу досудового розслідування уповноваженою службовою особою затриманої особи; повідомлення слідчим, іншою службовою особою затриманій особі, підозрюваній у вчиненні злочину, про підстави затримання та про те, в учиненні якого злочину вона підозрюється, а також роз'яснення її права мати захисника, отримувати медичну допомогу,

надавати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри щодо неї; повідомлення про затримання особи та місце її перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; негайне вручення затриманому копії протоколу про затримання під підпис, а також надіслання такого протоколу прокуророві; звільнення з ІТТ затриманої особи, підозрюваної в учиненні злочину; подання слідчим клопотання прокурору про обрання запобіжного заходу [147].

Таким чином, затримання уповноваженою службовою особою може розглядатись і розглядається у вузькому розумінні – як фізичне захоплення особи та її доставлення до компетентного органу чи посадової особи для подальшого прийняття рішення (так зване «фактичне затримання» [189, с. 527]) та у широкому розумінні – як діяльність (комплекс дій) відповідних державних органів і посадових осіб від моменту фізичного захоплення особи до її звільнення або обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Вважаємо, що більш правильним і таким, який відповідає сутності та правовій природі затримання уповноваженою службовою особою, як виду затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, є його розуміння у широкому значенні. Саме такий підхід, забезпечує правильне розуміння правової природи та сутності цього заходу, його відповідне та однозначне нормативне врегулювання, а значить і правильне та ефективне застосування у практиці.

Слід констатувати, що опитані нами слідчі та прокурори демонструють розуміння сутності затримання уповноваженою службовою особою так би мовити в «усіченому варіанті». Так, переважна більшість із них обмежують зміст затримання складанням протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (Додаток А). Очевидно, це можна пояснити тим, що слідчі та прокурори, з однієї сторони, зазвичай, не здійснюють фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування, а з іншої – тим, що саме у протоколі затримання вказані посадові особи викладають власне рішення про короткочасне утримання особи під вартою.

Аналіз статей 208, 213 КПК України, на жаль, засвідчує певну непослідовність законодавця у нормативному врегулюванні порядку затримання уповноваженою службовою особою (зокрема, в питанні розмежування повноважень уповноважених службових осіб), зумовлену, на наш погляд, з однієї сторони, широким підходом законодавця до розуміння сутності цього заходу, однак з іншої – відсутністю чіткого розуміння його структури, як комплексу дій відповідних державних органів і посадових осіб.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 207 КПК України уповноважена службова особа – це особа, якій законом надано право здійснювати затримання. З цього приводу у процесуальній літературі вказується, що такими особами є посадові особи оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби. Без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, в порядку, передбаченому ст. 208 КПК України, можуть також слідчий та прокурор, якщо вони здійснюють затримання згідно з пп. 1–2 ч. 1 ст. 208 КПК України [71, с. 417; 194, с. 413]; особи, яким надано право здійснювати затримання Законом України «Про міліцію», Законом України «Про Службу безпеки України», тощо [73, с. 455]; особи, здійснення затримання якими пов'язано з виконанням ними своїх службових обов'язків [70, с. 228]; працівники органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України та інших правоохоронних органів, які мають право здійснити затримання особи [74, с. 516]; працівники будь-якого правоохоронного органу України за умови, що право на затримання особи надано їм законом, а також керівники дипломатичного представництва чи консульської установи України – у разі вчинення

кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном; капітан судна України – у разі вчинення кримінального правопорушення на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні; а також інші службові особи, уповноважені на вчинення процесуальних дій, якщо керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України, капітан судна України є потерпілим внаслідок вчинення відповідного кримінального правопорушення [114, с. 89].

Піддаючи науковому аналізу положення чинного КПК України щодо кола службових осіб, уповноважених на затримання у кримінальному процесі, зокрема на підставі ст. 208 КПК України, окремі автори доходять висновку про те, що законодавець під «уповноваженими службовими особами» мав на увазі осіб, уповноважених законом на фактичне затримання і які ніяк не пов'язані із органом досудового розслідування і відповідно ні слідчий, ні прокурор в своєму статусі не можуть виступати уповноваженими службовими особами, які законом наділені правом здійснювати затримання [114, с. 87–88].

КПК України дійсно не розкриває поняття «уповноважена службова особа». Очевидно, що такою особою є ті особи, яким відповідні повноваження надані КПК України та іншими законами України («Про Національну поліцію» [150], «Про Службу безпеки України» [155], «Про Національне антикорупційне бюро України» [149], «Про Державне бюро розслідувань» [145] та ін.). Таким чином, крім прокурора та слідчого, до уповноважених службових осіб можуть бути віднесені співробітники поліції, органів безпеки, органів Державної митної служби, органів Державної прикордонної служби України, працівники Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань та ін.

Слідчий, прокурор, на наш погляд, також є суб'єктами затримання у значенні «уповноваженої службової особи», оскільки відповідні повноваження надані їм

КПК України. На підтвердження цього слід навести висновки, що можуть бути зроблені за результатами аналізу не лише пп. 1–2 ч. 1, а й п. 3 ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України.

Незважаючи на те, що норми про затримання уповноваженою службовою особою регламентують повноваження цієї особи у загальному виді, аналіз підстав затримання уповноваженою службовою особою, закріплених у пп. 1–3 ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України, засвідчує, що окремі з них стосуються виключно особи, яка здійснює досудове розслідування (слідчого, прокурора), а інші – переважно тих службових осіб, повноваження яких на затримання встановлені іншими законами України. Так, є очевидним, що затримати особу, підозрювану у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, на підставі того, що стосовно неї є обґрунтовані підстави вважати, що можлива її втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності (п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України), вправі та й взмозі виключно детектив Національного антикорупційного бюро України (особа, що здійснює досудове розслідування у цьому кримінальному провадженні). Так само є очевидним, що затримати особу підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ч. 2 ст. 208 КПК України), вправі та й взмозі виключно слідчий, прокурор, які здійснюють досудове розслідування у цьому кримінальному провадженні.

Встановлення цих підстав затримання вимагає від уповноваженої службової особи глибокого аналізу відповідних обставин. У першому випадку того, що особа підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро

України і вживає заходів до ухилення від кримінальної відповідальності шляхом можливої втечі. У другому випадку – того, що особа підозрюється у вчиненні злочину, за який призначено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та не виконує конкретних обов'язків (обов'язку), покладених на неї при обранні запобіжного заходу або не виконує у встановленому ч. 6 ст. 182 КПК України та визначеному ухвалою слідчого судді, суду порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує. Хто, як не детектив Національного антикорупційного бюро України, слідчий, прокурор, які здійснюють досудове розслідування у конкретному кримінальному провадженні, взмозі встановити наявність або відсутність вищевказаних обставин?

На противагу цій групі підстав затримання, встановлення підстав, передбачених пп. 1 і 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, вимагає від уповноваженої службової особи миттєвих оціночних дій процесуального характеру, оскільки їх встановлення, у переважній більшості випадків, відбувається не у службовому кабінеті слідчого, прокурора та інших уповноважених осіб, і не є результатом дослідження та оцінки фактичних даних, отриманих під час досудового розслідування та зафіксованих у матеріалах кримінального провадження.

Крім того, на користь висновку про те, що до кола службових осіб, уповноважених на здійснення затримання, належать слідчий, прокурор, а також детектив Національного антикорупційного бюро України свідчить аналіз деяких інших положень кримінального процесуального закону.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 168 КПК України *слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа* (виділено мною – О.Ш.) під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол, копія якого надається особі, у якої вилучено майно, або її представнику. Відповідно до п. 10 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» Національному бюро та його

працівникам для виконання покладених на них обов'язків надається право, зокрема, використовувати з наступним відшкодуванням завданих збитків транспортні засоби, які належать фізичним та юридичним особам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення кримінального правопорушення, *переслідування та затримання осіб, які підозрюються у їх вчиненні* (виділено мною – О.Ш.), доставлення до закладів охорони здоров'я осіб, що потребують екстреної медичної допомоги [149].

Абсолютну переконаність у своїй належності до «уповноважених службових осіб» продемонстрували й опитані нами слідчі та прокурори (Додаток А).

Виходячи з вищевикладеного, затримання уповноваженою службовою особою слід розглядати не у вузькому значенні – як фізичний захват особи, а у широкому розумінні – як діяльність (комплекс процесуальних дій) від моменту фізичного захвату особи до прийняття рішення про застосування до неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або її звільнення. До комплексу цих дій, на наш погляд, слід віднести: фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування; встановлення підстав, умов і мотивів затримання; встановлення наявності правового імунітету від затримання; процесуальне оформлення затримання; обшук затриманої особи; повідомлення затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснення прав і забезпечення можливості їх реалізації; повідомлення про затримання (прокурора; близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, та ін.); вжиття заходів до забезпечення збереження майна затриманого, у тому числі тимчасово вилученого під час затримання; поміщення та утримання затриманого в ізоляторі тимчасового тримання; здійснення процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання;

звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу або звільнення затриманого.

При цьому, більшість із цих дій мають обов'язковий характер (зокрема, встановлення підстав, умов і мотивів затримання; встановлення наявності правового імунітету від затримання; процесуальне оформлення затримання та ін.), водночас, деякі – факультативний (зокрема, фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування; обшук затриманої особи та ін.).

Таким чином, *затримання уповноваженою службовою особою, будучи видом затримання особи у кримінальному провадженні*, може бути визначене як діяльність уповноважених службових осіб, яка має комплексний характер і полягає у фізичному захваті та доставленні особи до органу досудового розслідування; встановленні підстав, умов і мотивів затримання; встановленні наявності правового імунітету від затримання; обшуці затриманої особи; процесуальному оформленні затримання; повідомленні затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'ясненні прав і забезпеченні можливості їх реалізації; повідомленні про затримання (прокурора; близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, та ін.); вжитті заходів до забезпечення збереження майна затриманого, у тому числі тимчасово вилученого під час затримання; поміщенні та утриманні затриманого в ізоляторі тимчасового тримання; здійсненні процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання; зверненні до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу або звільненні затриманого.

Висновки до розділу 1

Дослідження загальної характеристики інституту затримання у кримінальному провадженні України дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Становлення та розвиток інституту затримання у кримінальному процесі України на різних історичних етапах переважно відбувались еволюційним шляхом: від свого зародження, виникнення, набуття найбільш простих форм до більш складних форм організації та функціонування, що передбачають нові елементи інституту затримання та формують правові умови їх застосування.

2. Основними етапами становлення інституту затримання у кримінальному процесі України є: 1) початок 11 ст. – початок 18 ст. (зародження основ правового інституту затримання та формуванням передумов для його подальшого розвитку); 2) початок 18 ст. – середина 19 ст. (формування законодавства про підзору у вчиненні злочину і пов'язане з нею позбавлення свободи); 3) середина 19 ст. – початок 20 ст. (формування затримання, як самостійного заходу примусу, і у значній мірі, як окремого правового інституту); 4) 1917 рік – 1922 рік (внесення деструктивних змін до процесу становлення інституту затримання у кримінальному процесі); 5) 1922 рік – 1958 рік (кодифікація правових норм про затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину, як самостійного заходу примусу); 6) 1958 рік – 2012 рік (наділення інституту затримання важливими елементами, що забезпечили його максимальну відповідність міжнародним стандартам у галузі захисту прав і свобод людини та громадянина); 7) 2012 рік – теперішній час (доволі високий рівень правової регламентації затримання із урахуванням міжнародних стандартів, водночас недосконалість його окремих елементів).

3. Заходи забезпечення кримінального провадження за своїм призначенням і правовою природою є заходами кримінально-процесуального примусу, систему яких, на думку автора, складають: привід; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; примусове залучення особи для проведення експертизи, направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи; примусове відібрання зразків для

експертизи; затримання особи; запобіжні заходи. Запропоновані відповідні зміни та доповнення до ч. 2 ст. 131 КПК України.

4. Затримання особи, як вид заходів забезпечення кримінального провадження, визнано складним, багатоаспектним процесуальним інститутом, що відрізняється від суміжних інститутів (зокрема, запобіжних заходів і слідчих (розшукових) дій) низкою специфічних ознак (зокрема, невідкладність, короткочасність, специфічні підстави та цілі, тощо) і вимагає окремого, самостійного нормативного врегулювання.

5. Затримання уповноваженою службовою особою, будучи видом затримання особи у кримінальному провадженні, визначене як діяльність уповноважених службових осіб, яка має комплексний характер і полягає у фізичному захваті та доставленні особи до органу досудового розслідування; встановленні підстав, умов і мотивів затримання; встановленні наявності правового імунітету від затримання; обшуці затриманої особи; процесуальному оформленні затримання; повідомленні затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'ясненні прав і забезпеченні можливості їх реалізації; повідомленні про затримання (прокурора; близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, та ін.); вжитті заходів до забезпечення збереження майна затриманого, у тому числі тимчасово вилученого під час затримання; помещенні та утриманні затриманого в місцях тримання затриманих; здійсненні процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання; зверненні до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу або звільненні затриманого.

6. Запропоновано зміни та доповнення до КПК України, зокрема, окреме нормативне врегулювання інституту затримання особи (глава 18); нова редакція ч. 2 ст. 131 з урахуванням оновленої системи видів заходів забезпечення

кримінального провадження; виключення ч. 2 ст. 176 про визнання затримання особи тимчасовим запобіжним заходом (Додаток В).

РОЗДІЛ 2

ПІДСТАВИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

2.1. Підстави, умови, мотиви та мета затримання уповноваженою службовою особою

Кримінальний процесуальний закон надає відповідним службовим особам для вирішення завдань кримінального провадження ефективний правовий засіб – затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Він займає важливе місце у системі заходів забезпечення кримінального провадження. У результаті такого затримання створюються необхідні умови для з'ясування причетності особи до вчинення злочину та вирішення питання про обрання відносно неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, забезпечується виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків у зв'язку із обранням запобіжного заходу. Затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, в порядку, встановленому ст. 208 КПК України, виключає можливість переховування від органів досудового розслідування та суду, знищення речей і документів, які мають значення для встановлення обставин злочину, перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином уже на початковому етапі досудового розслідування. Не випадково цей захід забезпечення кримінального провадження достатньо часто застосовувався і застосовується на практиці (так, за даними інших дослідників відповідно до практики застосування норм КПК України 1960 року, понад 30 % всіх осіб, які притягувались до кримінальної відповідальності, затримувались органами досудового розслідування, з них понад 66 % – особи, що підозрювались у вчиненні тяжких і особливо тяжких злочинів [157, с. 31]). За даними Головного слідчого управління МВС України слідчими органів внутрішніх справ без ухвали слідчого судді у порядку ст. 208 КПК України (затримання уповноваженою

службовою особою) було затримано підозрюваних у вчиненні злочину: протягом 2013 року – 13 916 осіб, у першій половині 2014 року – 6364 осіб. Разом з тим, як стверджується в узагальненій доповіді правозахисних організацій, впадає в очі очевидна невідповідність даних ГСУ МВС України судовій статистиці щодо кількості поданих в суди клопотань про взяття під варту, оскільки затримання, здійснені уповноваженими службовими особами органів внутрішніх справ, складають левову частку від всіх затримань, але інформація про загальну кількість затримань підозрюваних у вчиненні злочину відсутня на офіційних сайтах як МВС України так і ГП України. За даними ВССУ, у першому півріччі 2014 року слідчими суддями місцевих судів розглянуто 10,5 тис. (10,3 тис. – за даними ВСУ) клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, із них задоволено 8,5 тис., або 81,7% (82,9%). Разом з тим, за даними ГП України, за цей період було подано всього 8830 клопотань про застосування тримання під вартою, з них у кримінальних провадженнях органів внутрішніх справ 8449. За даними ГП України за 12 місяців 2014 року органами досудового розслідування було подано до слідчих суддів 18149 клопотань про застосування про тримання під вартою, з них у кримінальних провадженнях органів внутрішніх справ 16633. Таким чином, кількість клопотань (подань) про застосування найбільш суворого запобіжного заходу після набуття чинності КПК України 2012 року поступово зменшилась приблизно в 2,5 рази. При цьому слід враховувати, що певним чином на статистику 2014 року вплинула відсутність даних по Автономній Республіці Крим. Крім того, в цьому узагальненні вказується на те, що в таблиці 7 «Затримання осіб, як підозрюваних, обрання запобіжного заходу» Звіту про роботу органів досудового слідства (форма № 1-СЛ) за 12 місяців 2014 року, розміщеного на сайті Генеральної прокуратури України, міститься рядок «Затримання осіб в порядку, передбаченому ст.ст. 207, 208 КПК України». Отже, правоохоронні органи у своїй статистиці не вирізняють так звані «законні» затримання, здійснені неуповноваженими на затримання особами в порядку ст. 207 КПК України, та

затримання, здійснені без ухвали слідчого судді уповноваженими на то особами [138].

Відповідно з 01.01.2011 р. по 01.01.2014 р. загальна чисельність осіб, які утримувались в установах Державної пенітенціарної служби України зменшилась з 157 866 до 127 830. При цьому, хоча наявні величезні розбіжності між даними судової статистики та звітними даними ГП України щодо кількості клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, на підставі даних ГСУ МВС України можна стверджувати, що кількість затримань осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, здійснених уповноваженими службовими особами без ухвали слідчого судді складає переважну більшість від загальної кількості затримань осіб в ході кримінальних проваджень [138].

Відповідно до офіційних статистичних даних Генеральної прокуратури України за 12 місяців 2015 року органами досудового розслідування було затримано 632 особи, 315 осіб було звільнено (у тому числі, зокрема, 37 – звільнено безпосередньо слідчим, прокурором без застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, 142 особи – через відмову суду в обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою). Загалом же у 2015 році кількість затримань без ухвали слідчого судді, суду в порівнянні з 2014 роком залишилася практично незмінною. У 2014 році працівниками ОВС було здійснено 12371 таких затримань, у 2015 році – 12479 [38].

Незважаючи на певні позитивні зміни, зокрема в законодавчому врегулюванні інституту затримання особи, доводиться констатувати, що у правозастосовній практиці подекуди мають місце випадки незаконного та необґрунтованого затримання, перевищення встановлених законом, а значить і допустимих, меж примусового впливу, обумовлені, зокрема, неправильним тлумаченням і застосуванням норм про фактичні підстави затримання уповноваженою службовою особою.

Будь-який захід забезпечення кримінального провадження може бути реалізований лише за наявності ситуації, яка обумовлює необхідність його застосування. Наявність або відсутність такої ситуації у кожному конкретному випадку визначається даними про фактичні обставини, з якими закон пов'язує застосування того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження. Фактичні дані, які свідчать про наявність ситуації, що обумовлює необхідність застосування певного заходу, є підставами для його застосування [64, с. 43]. Підстава – безпосередня, необхідна передумова застосування будь-якого заходу забезпечення кримінального провадження. З нею, перш за все, пов'язані поняття обґрунтованого і необґрунтованого застосування таких заходів.

Якщо звернутись до етимологічного визначення поняття «підстава», то її розуміють як причину, достатній привід для виникнення іншого явища; те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь; те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка кого-небудь [11, с. 782; 116, с. 397; 201, с. 509].

Загальновизнаним є те, що підстави будь-якого юридичного акту поділяються на фактичні та юридичні. Не є винятком з цього положення і акт затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, уповноваженою службовою особою.

На думку В. Т. Очередіна, підстави затримання можна розділити на фактичні та процесуальні. Фактичними підставами затримання автор вважає випадки зазначені у відповідній статті закону (коли особу застали під час вчинення злочину або безпосереднього після його вчинення, тощо), а процесуальною підставою – протокол затримання [118, с. 12]. Фактичні підстави затримання у процесуальній літературі також визначаються як фактичні дані, що дозволяють запідозрити особу у вчиненні злочину і лише такого, за який може бути призначене покарання у виді позбавлення волі [235, с. 15].

Варто зауважити, що фактичні підстави затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, відповідно до чинного КПК України у порівнянні з КПК України 1960 року зазнали суттєвих змін.

Так, насамперед, перелік фактичних підстав затримання став безумовно визначеним. Іншими словами, відповідно до чинного КПК України особа може бути затримана за підозрою у вчиненні злочину тільки у чітко визначених випадках, передбачених ч. 1, 2 ст. 208. Із законодавчого формулювання підстав затримання виключена норма, що допускала затримання «за наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину» (ч. 2 ст. 106 КПК України 1960 р.). Вочевидь, це, серед іншого, призвело до зменшення кількості кримінальних процесуальних затримань. Їх стало менше на 25 %, або на 700 випадків щомісяця (з 2 800 щомісячних затримань у 2012 році до 2 100 таких затримань протягом 8-ми місяців 2013 року) [160, с. 4].

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу змісту підстав затримання уповноваженою службовою особою, вважаємо за необхідне зупинитись на питанні визначеності законодавчої термінології у цій сфері.

Як відомо, дотриманню вимог закону суб'єктами правозастосування значною мірою сприяє зрозумілість, точність і конкретність законодавчих приписів. Точність вважається однією з найважливіших властивостей мови законодавчого акту. Не випадково Ф. Бекон пов'язував точність закону із його справедливістю [10, с. 486].

Учені – дослідники питань юридичної техніки також вважають точність однією з обов'язкових вимог до тексту нормативного акту. Так, серед властивостей тексту нормативного акту, що забезпечуватимуть його максимальну точність О. С. Піголкін називає: 1) використання слів і виразів у прямому, буквальному і точному їх значенні. Виключаються гіперболізація, підтекст, подвійність змісту; 2) єдність використаної термінології; 3) застосування термінів з чітким, однозначним і чітко визначеним змістом; 4) використання слів і виразів у більш вузькому,

обмеженому значенні, ніж те, яке вони мають у загальнопоширеній мові; 5) єдність способів викладення однотипових формулювань, відсутність словесного прикрашування; 6) логічна послідовність і чіткість викладення думки законодавця, його смислова завершеність [123, с. 295].

Особливе значення ці вимоги набувають у сфері кримінального провадження, де діяльність органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, судів всіх інстанцій та інших учасників провадження більше і детальніше врегульована, ніж будь-яка інша державна діяльність. При цьому, органи, які здійснюють кримінальне провадження, для вирішення покладених на них завдань наділені владними повноваженнями і правом застосовувати у випадках та порядку, передбачених КПК України, заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі й запобіжні заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав і свобод особи. Тому під час реалізації владних повноважень державні органи та їх службові особи зобов'язані суворо дотримуватись вимог матеріального і процесуального законів, щоб не допустити порушення прав, свобод і законних інтересів осіб, залучених до кримінального провадження [73, с. 42–43].

Слід зазначити, що на відміну від інших запобіжних заходів, загальні підстави застосування яких визначені КПК України (ч. 2 ст. 177), підстави застосування затримання особи, зокрема без ухвали слідчого судді, суду, законодавцем фактично не названі.

У ст. 208 КПК України закріплені «випадки», коли уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину (ч. 1, 2), однак про «підстави» прийняття відповідного рішення уповноваженою службовою особою у цій статті не йдеться. Поряд з цим, в інших статтях КПК України, що містять норми інституту затримання особи, вказуються не «випадки», а «підстави» затримання.

Так, ч. 1 ст. 189 КПК України зобов'язує слідчого суддю, суд не відмовляти в розгляді клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного,

обвинуваченого, навіть якщо існують *підстави* (виділено мною – О. Ш.) для затримання без ухвали суду про затримання з метою приводу; ч. 5 ст. 206 КПК України зобов'язує слідчого суддю звільнити особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких трималася ця особа, не доведе, зокрема, існування передбачених законом *підстав* (виділено мною – О. Ш.) для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду; ч. 4, 5 ст. 208 КПК України зобов'язують уповноважену службову особу, що здійснила затримання, негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою, зокрема *підстави* (виділено мною – О. Ш.) затримання, а також зазначити їх у протоколі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину; ч. 3 ст. 212 КПК України зобов'язує особу, відповідальну за перебування затриманих, роз'яснити підозрюваному, зокрема *підстави* (виділено мною – О. Ш.) його затримання, а також звільнити затриманого негайно після зникнення *підстави* (виділено мною – О. Ш.) для затримання.

Незважаючи на те, що у тексті ст. 208 КПК України не йдеться про «підстави затримання» саме вказані в ній «випадки затримання» і розглядаються в теорії кримінального процесу та практиці кримінального провадження як фактичні підстави затримання особи уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду. Переважна більшість опитаних нами слідчих і прокурорів підставами затримання уповноваженою службовою особою вважають саме вказані у законі (ст. 208 КПК України) «випадки» затримання (Додаток А).

Однак, слова «підстави» та «випадки» не є словами-синонімами. Якщо звернутись до етимологічного визначення поняття «підстава», то її розуміють як причину, достатній привід для виникнення іншого явища; те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь; те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь, а «випадок» визначається як те, що сталося, трапилося (звичайно несподівано); обставини, стан речей, ситуація [11, с. 312, 782].

Виходячи з викладеного, чи можна визнати, що в частині визначення та формулювання фактичних підстав затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, чинний кримінальний процесуальний закон України є чітким, однозначним, логічним, завершеним за змістом? Вважаємо, що ні.

Тим більше, Європейський суд з прав людини, практика якого має бути врахована при здійсненні кримінального провадження в Україні, звертає особливу увагу на «якість» закону, зокрема, в сфері обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність. Так, у рішенні в справі «Барановський проти Польщі» зазначено, що національне законодавство, яке регулює обмеження свободи, повинно бути чітко сформульовано, щоб особа сама (або після відповідної консультації) могла передбачити, розумною за даних обставин мірою, наслідки, які можуть спричинити її дії. Отже, закон, по-перше, має бути доступним, щоб у особи була можливість знати і посилатись на правові норми, які застосовуються у справі. По-друге, норми закону повинні бути чітко сформульовані, щоб особа могла їх розуміти і регулювати свою поведінку (Рішення в справах «Амуур проти Франції» від 25 червня 1996 року, «Барановський проти Польщі» від 28 березня 2000 року, «Дугоз проти Греції» від 6 березня 2001 року) [35, с. 13; 226, с. 26–27].

Оскільки закон є засобом урегулювання суспільних відносин, владного примусового впливу на людську поведінку (що є найбільш характерним саме для кримінального процесу) особлива увага має бути приділена його чіткості, ясності, максимальній повноті і зрозумілості. Ця обставина, в свою чергу, вимагає від законодавця правильного вибору способу мовного (термінологічного) оформлення форм здійснення такого впливу [239, с. 143].

На вирішення вказаного питання, на наш погляд, певний вплив здійснює і характер даних, які можуть стати фактичними підставами затримання уповноваженою службовою особою. Кримінальний процесуальний закон не містить будь-яких вказівок щодо цього. Як правило, не йдеться про це і у процесуальній літературі (науково-практичних коментарях КПК України,

підручниках, навчальних посібниках, наукових статтях, тощо). Разом з тим, аналіз відповідних публікацій засвідчує те, що більшість дослідників усе ж таки розділяють докази та інші відомості, як фактичні дані, що утворюють достатні фактичні підстави для затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину. При цьому, інші відомості розглядаються як достатні підстави для «безпосереднього захоплення» особи на місці злочину, а докази – для прийняття кримінально-процесуального рішення про затримання особи.

Так, О. І. Білоусов та С. М. Смоков, аналізуючи норми КПК України 1960 року про затримання підозрюваного, вказують, що на підставі прямих свідчень очевидців допускається рішення про безпосереднє «захоплення» підозрюваного на місці злочину, а при порушенні кримінальної справи і кримінально-процесуальне рішення про його затримання. Свідчення очевидців, дані на допитах, очних ставках і при проведенні впізнання – достатня підстава для затримання підозрюваного в ході дізнання та досудового розслідування [8, с. 46]. Юридичний аналіз призначення, змісту (у тому числі, підстав застосування) та сталої практики проведення органами дізнання та досудового слідства затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, дали підставу А. К. Черновій для висновку про необхідність розроблення двох процесуальних інститутів, що відповідають двом формам затримання, які фактично названі в законі: 1) затримання з поличним чи на місці злочину; 2) затримання підозрюваного – тимчасове взяття особи під варту як тимчасовий запобіжний захід, який полягає у взятті підозрюваного під варту на строк до сімдесяти двох годин [232, с. 9–10].

І дійсно, неможливість проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій до моменту внесення відомостей до ЄРДР (за винятком огляду місця події) ставить під сумнів можливість одержання саме доказів (у значенні ст. 84 КПК України) на підтвердження наявності обставин, визначених, зокрема, у п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України.

Виходячи з викладеного, а також зважаючи на комплексність діяльності по затриманню уповноваженою службовою особою, вважаємо, що в окремих випадках кримінальний процесуальний закон допускає дещо відмінний порядок одержання та закріплення фактичних даних, що можуть стати фактичними підставами для затримання уповноваженою службовою особою, ніж той, що передбачений для одержання відповідних видів доказів.

Аналіз положень п.п. 1–3 ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України засвідчує, що ситуації, з виникненням яких законодавець пов'язує «випадки» затримання, можуть виникати як до початку здійснення досудового розслідування (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України), так і виключно після його початку (п. 3 ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України). Водночас, зрозуміло, що не у кожному випадку, коли, наприклад, особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення, та надалі доставили до органу досудового розслідування, вона поміщається до ІТТ та доставляється до суду для розгляду клопотання про обрання стосовної неї запобіжного заходу.

Так, відповідно до п. 6.6.2. Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, що затверджена наказом МВС України від 28 квітня 2009 року № 181, при розгляді обставин щодо правопорушника черговий зобов'язаний: перевірити законність доставлення; установити особу доставленого та забезпечити його огляд (у разі необхідності із залученням медичного працівника); зареєструвати доставлену особу в журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених, обов'язково вказавши дату й точний час доставлення, та доповісти відповідальному по ОВС. Якщо у доставленої особи відсутні документи, то прізвище, ім'я, по батькові, поштова адреса місця фактичного проживання (реєстрації) записуються в цьому журналі з її слів; перевірити, що працівником, яким здійснено затримання особи, повідомлено про затримання орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної

правової допомоги. Якщо цього не було зроблено, черговий повинен самостійно повідомити відповідний орган (установу), зафіксувавши час повідомлення та дані посадової особи, яка його отримала, у журналі інформування центрів з надання безоплатної правової допомоги затриманим; у разі необґрунтованого доставлення негайно звільнити доставлену особу, про що зробити відповідний запис у журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених, й запропонувати посадовій особі, винній у необґрунтованому доставленні, вибачитися. Про необґрунтоване доставлення громадянина доповісти письмовим рапортом начальникові міськрайліноргану; у разі встановлення, що в діях доставленого містяться ознаки кримінального правопорушення або він перебуває в розшуку, незаконно зберігав заборонені предмети та речі, має підроблені документи, доповісти начальникові міськрайліноргану та негайно повідомити про це керівника слідчого підрозділу [45].

Таким чином, можна дійти висновку про те, що конкретні обставини, які слугують фактичними підставами для затримання особи та її поміщення до ІТТ, усе ж таки встановлюються процесуальними засобами доказування, передбаченими кримінальним процесуальним законом. Також слід погодитись з думкою, що відомості, одержані непроцесуальним шляхом, самі по собі не можуть бути покладені в основу рішення про затримання особи. Навіть якщо особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення, цей факт має бути відповідним чином (процесуально) зафіксований [58, с. 10].

Отже, виникає необхідність у певному розмежуванні фактичних підстав для фізичного захоплення та доставлення особи до органу досудового розслідування (як можливого початкового етапу діяльності по затриманню підозрюваного у вчиненні злочину уповноваженою службовою особою), що мають раптовий і невідкладний характер, та фактичних підстав для процесуального рішення про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Варто зазначити, що у процесуальній літературі висловлюються пропозиції щодо розширення фактичних підстав затримання. Так, А. К. Чернова вважає, що затримання особи на місці злочину чи з поличним та її доставлення до місця розташування правоохоронного органу повинно відбуватись за наявності однієї з таких підстав:

1) коли цю особу застигли при вчиненні злочину або на місці злочину безпосередньо після його вчинення;

2) коли очевидці або жертви злочину вкажуть на дану особу як на таку, що вчинила злочин;

3) коли на особі або на її одязі, при ній, в її транспортному засобі, житлі чи іншому помешканні виявлено знаряддя, об'єкти злочинних дій чи неспростовні речові докази, що у своїй сукупності вказують на цю особу як на таку, що вчинила злочин;

4) коли під час безпосереднього спостереження і технічного документування або зняття інформації з технічних каналів зв'язку в процесі оперативно-розшукової діяльності уповноважених на це органів отримані такі неспростовні фактичні дані, які самі по собі чи в сукупності з іншими даними дають підставу вважати, що особа готується до вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину і злочин буде доведено до кінця, або вказують на цю особу, як на таку, що вчинила злочин;

5) коли особа, яка вчинила особливо тяжкий чи тяжкий злочин, з'явилась із повинною, та затримання вкрай необхідне для забезпечення її безпеки та вирішення інших завдань судочинства [232, с. 10–11].

Вважаємо, що такий підхід до встановлення підстав затримання без судового рішення є невиправдано широким, оскільки виходить за межі конституційної норми про допустимість тримання особи під вартою без судового рішення виключно у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити (ч. 3 ст. 29 Конституції України). Відповідно в усіх інших випадках необхідність та

допустимість тримання особи під вартою повинна встановлюватись судом (слідчим суддею).

Фактичні підстави затримання, що закріплені у чинному КПК України, за змістом і характером можна розділити на дві групи. До першої групи, як вважають автори одного із науково-практичних коментарів КПК України, слід віднести підстави, передбачені п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, встановлення яких вимагає від уповноваженої службової особи миттєвих оціночних дій процесуального характеру. До другої групи відносяться підстави, передбачені ч. 2 ст. 208 КПК України, встановлення яких вимагає від уповноваженої службової особи глибокого аналізу того, що особа підозрюється у вчиненні злочину, за який призначено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та не виконує конкретних обов'язків (обов'язку), покладених на неї при обранні запобіжного заходу або не виконує у встановленому ч. 6 ст. 182 КПК України та визначеному ухвалою слідчого судді, суду порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує [73, с. 456]. До другої групи підстав слід віднести й підставу, передбачену п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України, встановлення якої вимагає аналізу того, що особа підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, та є обґрунтовані підстави вважати, що можлива її втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Розглянемо зміст фактичних підстав затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, уповноваженою службовою особою більш детально.

Особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України). Словосполучення «під час вчинення злочину або замаху на його вчинення» означає, що особу застали під час вчинення діяння, що містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, тобто закінченого злочину (ч. 1 ст. 13 КК України), а також

під час вчинення діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, який при цьому не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі особи (ч. 1 ст. 15 КК України).

Як вказується у літературі, як правило, на місці вчинення злочину або під час замаху на його вчинення особу застають громадяни, які стали його очевидцями, або працівники патрульної служби міліції, ДАІ, які опинились поблизу місця, де було вчинено злочин; слідчі, прокурори майже ніколи не застають особу на місці вчинення злочину. Тому ця підстава передує юридичному оформленню затримання і заноситься до протоколу затримання на основі пояснень або допитів працівників міліції, які це затримання відповідно до положень Закону України «Про міліцію» здійснювали [8, с. 44]. На цей час відповідними повноваженнями наділені працівники патрульної поліції.

Незважаючи на достатньо чітке формулювання цієї підстави, у правозастосовній практиці подекуди мають місце випадки необґрунтованого затримання, пов'язані, головним чином, з тим, що дії особи, яку застали під час вчинення адміністративного правопорушення або малозначного діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), кваліфікуються як злочинні.

Аналіз цієї підстави затримання уповноваженою службовою особою дає підстави для висновку, що її зміст є дещо вужчим, ніж зміст відповідної конституційної норми. Так, у п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України йдеться про вчинення злочину або замаху на його вчинення, водночас, ч. 3 ст. 29 Конституції України допускає застосування тримання особи під вартою, як тимчасового запобіжного заходу, і з метою запобігти злочиніві. Тлумачний словник української мови «запобігати» визначає як «не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане» [11, с. 472]. У юридичній літературі запобігання визначається у широкому (діяльність, що охоплює всі заходи, які так чи інакше сприяють скороченню кількості злочинів, а також зменшенню відчуття небезпеки у громадян як кількісно, так і якісно безпосередньо через утримання від злочинних

дій або через політику і втручання, спрямовані на зменшення можливостей для вчинення злочинів, а також через впливи на причини злочинності) та вузькому (діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів/злочину) розумінні [80].

Отже, виходячи із системного тлумачення норм Конституції України, КК України та КПК України, можна дійти висновку про необхідність поширення випадків допустимості затримання особи, яку застали не тільки під час вчинення злочину або замаху на його вчинення, а й під час готування, як стадії вчинення злочину. Припинення злочинних дій, пов'язаних із підшукуванням або пристосуванням засобів чи знарядь, підшукуванням співучасників або змовою на вчинення злочину, усуненням перешкод, а також іншим умисним створенням умов для вчинення злочину (ч. 1 ст. 14 КК України), безперечно, є дієвим та необхідним засобом запобігання вчинення закінченого злочину.

Виходячи з викладеного, п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України, на наш погляд, має бути викладений у такій редакції:

«1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або готування до злочину чи замаху на його вчинення».

Безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин (п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України). Можливість затримання особи, яку застали безпосередньо після вчинення злочину, обмежується випадками, коли особа вже не вчиняє злочинних дій, однак на неї як на особу, що щойно вчинила злочин, вказує очевидець, в тому числі потерпілий, або її перебування на місці події, зовнішній вигляд і поведінка, сліди, залишені на її тілі, одязі, обстановка вчинення злочину у сукупності з іншими обставинами дають підстави вважати, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Якщо затримання на підставі обставин, зазначених у першому випадку, особливих труднощів у правозастосовній практиці не викликає, то затримання на

підставі п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, ускладнюється необхідністю тлумачення ряду оціночних понять, серед яких «безпосередньо після вчинення злочину» та «щойно вчинила злочин».

З однієї сторони, можна стверджувати, що тлумачення цих понять більшою мірою пов'язане не з конкретним періодом часу, що обчислюється годинами чи хвилинами, а з фактичними обставинами, за яких була виявлена особа. Ці обставини мають бути такими, що дозволяють зробити обґрунтоване припущення щодо прямого, без проміжних ланок та посередництва кого-, чого-небудь (безпосереднього) зв'язку між злочином та участю конкретної особи у його вчиненні.

Однак, з іншої сторони, системне тлумачення поняття «безпосередньо після вчинення злочину» у смисловому зв'язку з поняттям «щойно вчинила злочин» засвідчує той факт, що між вчиненням злочину певною особою та моментом, коли очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вкажуть уповноваженій службовій особі на те, що саме ця особа вчинила злочин, проходить зовсім незначний проміжок часу. Адже тлумачний словник української мови визначає слово «щойно» як зовсім недавно, тільки що, тільки-тільки.

При застосуванні затримання за цією підставою у правозастосовній практиці зустрічаються випадки необґрунтованого обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність у зв'язку з поширювальним тлумаченням положення про можливість затримання після вчинення злочину. Зокрема, за цією підставою затримуються особи, що перебували на місці вчинення злочину чи недалеко від нього, за відсутності будь-яких інших даних про їх причетність до вчинення злочину.

Так, наприклад, гр. К. був затриманий тільки тому, що він, перебуваючи недалеко від місця події, при появі співробітників міліції, поводити себе, на їх думку, підозріло та намагався піти [93].

Однак одного факту того, що особу застали недалеко від місця вчинення злочину недостатньо для визнання затримання законним і обґрунтованим.

У деяких випадках затримання особи за цією підставою визнається незаконним і необґрунтованим через неправильне тлумачення уповноваженими службовими особами оціночних понять, що використані у її формулюванні.

Так, наприклад, ухвалою від 22 лютого 2013 року у справі № 521/2542/13 слідчий суддя Малиновського районного суду м. Одеси визнав затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, незаконним через неправильне тлумачення та застосування слідчим вимоги закону щодо можливості затримання особи безпосередньо після вчинення злочину.

Як вбачається з матеріалів кримінального провадження, кримінальне правопорушення мало місце 06.02.2013 близько 20 години 00 хвилин. Однак слідчим протокол затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину складений 08.02.2013 о 15 годині 30 хвилин на підставі п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України. Таким чином, затримавши особу підозрювану у вчиненні злочину, слідчий грубо порушив вказані вимоги КПК України, оскільки поняття безпосереднє вчинення злочину, хоча законодавчо не врегульоване, але об'єктивно передбачає невеликий проміжок часу, який минув одразу ж після вчиненого злочину. На думку слідчого судді, встановлення законодавцем вказаної норми мало на меті не встановлювати будь-яких обмежень у часі уповноваженій особі на відповідний строк затримання, оскільки кожна подія злочину та кожний випадок є різним та унікальним за подіями та своїми обставинами. Однак у будь-якому випадку йдеться лише про години після вчинення кримінального правопорушення, а не про дні.

У цьому випадку між подією злочину та затриманням особи минуло майже два дні. Під час вивчення матеріалів кримінального провадження слідчим суддею не було встановлено будь-яких перешкод у слідчого для звернення до слідчого судді з клопотанням в порядку ст. 188 КПК України про дозвіл на затримання з метою приводу та отримання відповідної ухвали слідчого судді [218].

Ухвалою від 22 січня 2014 року слідчий суддя Казанківського районного суду Миколаївської області скаргу захисника підозрюваного про незаконне затримання задовольнив і затриманого звільнив з-під варти в залі суду.

Як встановив слідчий суддя, 21 січня М. був затриманий за вчинення кримінального правопорушення вчиненого 15 січня, а тому на час його затримання були відсутні такі обов'язкові підстави затримання як безпосередність і щойність вчинення кримінального правопорушення особою. Крім того, відповідні відомості були відсутні і у протоколі затримання. Не зважаючи на пояснення слідчого, що затримання М. 21 січня 2014 року здійснено за вчинений ним щойно збут наркотичних засобів гр-ну Р., про що останній повідомив працівників міліції, ця підстава в порушення вимог ч. 5 ст. 208 КПК України не була відображена у протоколі затримання. Так, в протоколі затримання М. від 21.01.2014 року не відображено, як підставу його затримання, вчинення ним щойно злочину – збуту наркотичних засобів за 300 грн., а мається посилання на злочин вчинений 15 січня 2014 року – збуту наркотичних засобів за 500 гривень [217].

На поширеність довільного тлумачення цієї підстави затримання вказують і правозахисники, зазначаючи, що кількість випадків, коли особу застають під час вчинення злочину, замаху на його вчинення або безпосередньо після його вчинення, складають незначну частину від загальної кількості вчинених злочинів. За наявними даними на практиці спостерігається неоднакове тлумачення термінів «безпосередньо після вчинення злочину» та «щойно вчинила злочин», що дає можливість уповноваженим службовим особам виправдовувати свої дії, пов'язані із затриманням осіб, підозрюваних у його вчиненні, більше, ніж через добу після вчинення злочину без ухвали слідчого судді, суду [138].

Так, низку таких порушень було виявлено під час громадсько-парламентського розслідування з питань дотримання прав і свобод людини, що проводилось спільно із працівниками Секретаріату Уповноваженого з прав людини. Учасниками громадсько-парламентського розслідування було вивчено

матеріали затримань, що здійснювались слідчими ОВС протягом 2015 року в Херсонській, Сумській, Дніпропетровській, Львівській, Хмельницькій, Одеській, Київській областях, та встановлено, що у середньому в 52 % випадків затримання були незаконними, тобто такими, що здійснені за відсутності правових підстав, передбачених ч. 1 ст. 208 КПК України. Зокрема, у Суворовському РВ Херсонського міського управління УМВС України в Херсонській області 20.05.2015 без ухвали слідчого судді, суду слідчим було затримано громадянина Т. за підозрою в нанесенні тілесних ушкоджень та заволодінні мобільним телефоном громадянина К., що було вчинене 13.05.2015; 24.07.2015 без ухвали слідчого судді, суду слідчим було затримано громадянина П. за підозрою у відкритому заволодінні золотими прикрасами в громадянки Д., що було вчинене 19.07.2015 і т.п.[135, с. 139–143].

Таким чином, в усіх інших випадках, коли виникає необхідність затримання і які не можуть бути віднесені до випадків, встановлених у пп. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, слід керуватись загальним положенням, закріпленим у ч. 1 ст. 207 КПК України, щодо неможливості затримання будь-якої особи без ухвали слідчого судді. Тобто у таких випадках необхідно звертатись з клопотанням до слідчого судді про дозвіл на затримання або обрання іншого запобіжного заходу, в порядку передбаченому статтями 184, 188 КПК України [246, с. 25–26].

На відміну від КПК України 1960 року формулювання цієї підстави затримання не містить вказівки про те, що очевидець, у тому числі потерпілий, повинні «прямо» вказувати на певну особу, як на таку, що вчинила злочин. На перший погляд, це може бути розцінене як певна поступка у напрямі розширення допустимих випадків затримання, однак, на наш погляд, це не так.

Не будь-яка вказівка потерпілого чи іншого очевидця на особу, як на таку, що вчинила злочин, може розглядатись як фактична підстава для затримання цієї особи. Така вказівка (повідомлення) за своїм змістом і характером має бути конкретною (з наведенням можливо нечисельних, однак конкретних фактичних

даних про особу та обставини вчиненого нею злочину) і такою, щоб переконати уповноважену службову особу в тому, що саме ця особа (на яку вказує потерпілий чи інший очевидець) щойно вчинила злочин.

Аналіз цієї підстави затримання вимагає відповіді на питання про те, чи може слугувати фактичною підставою затримання вказівка потерпілого, який не є очевидцем злочину? Вважаємо, що ні. Такий висновок ґрунтується на буквальному тлумаченні законодавчої конструкції «очевидець, у тому числі потерпілий». Тому, якщо потерпілий не був очевидцем злочину, тобто безпосереднім спостерігачем або учасником цієї події, його повідомлення про особу, яка вчинила злочин, може бути використано в обґрунтуванні інших процесуальних рішень, зокрема і клопотання слідчого, прокурора до слідчого судді про дозвіл на затримання такої особи.

Варто зазначити, що обґрунтованість затримання на підставі вказівки очевидця, у тому числі потерпілого, багато в чому залежить від правильної оцінки такого повідомлення. Перш ніж прийняти рішення про затримання особи за цією підставою, уповноваженій службовій особі слід ретельно з'ясувати в очевидця, у тому числі потерпілого, всі обставини події, спостерігачем якої він був, та критично їх оцінити, оскільки інколи очевидці і, зокрема потерпілі, несвідомо помиляються або надають завідомо неправдиву інформацію про обставини події.

За змістом закону фактичною підставою затримання можуть виступати тільки очевидні ознаки на тілі, одязі чи місці події, які вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. Очевидність ознак визначається не їх якісними та кількісними характеристиками та властивостями, а тим, наскільки явним і очевидним є їх значення як доказів, які викривають особу у вчиненні злочину. До таких очевидних ознак можна віднести, наприклад, сліди крові на одязі особи, характерні тілесні ушкодження на її тілі, тощо.

На відміну від КПК України 1960 року чинний КПК України не передбачає в якості фактичної підстави затримання особи виявлення явних слідів злочину в її

житлі (за винятком тих випадків, коли житло цієї особи є місцем події). Цим підкреслюється той факт, що затримання уповноваженою службовою особою на підставі п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України має невідкладний характер і відбувається безпосередньо після вчинення злочину.

Виявлення ж слідів злочину у житлі чи іншому володінні особи, зокрема в межах проведеного там огляду чи обшуку, може бути використано в обґрунтуванні інших процесуальних рішень, зокрема і клопотання слідчого, прокурора до слідчого судді про дозвіл на затримання такої особи [244, с. 100–101].

Є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України (п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України). Якщо затримання на підставі п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України має невідкладний характер і фактично співпадає з початком досудового розслідування, то підстави затримання в порядку п. 3 ч. 1, як і ч. 2 ст. 208 КПК України, з'являються вже під час досудового розслідування, оскільки пов'язані із поведінкою підозрюваного вже під час здійснення досудового розслідування. Ця підстава затримання фактично розрахована на окрему категорію підозрюваних – підозрюваних не просто у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, а підозрюваних у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Підслідність Національного антикорупційного бюро України визначена у ч. 5 ст. 216 КПК України, корупційними злочинами вважаються злочини, визначені у примітці до ст. 45 КК України, а тяжкість злочину визначається відповідно до їх класифікації, закріпленої у ст. 12 КК України.

Водночас, самих лише цих обставин недостатньо для затримання підозрюваного. Безпосередньою підставою затримання у цьому випадку виступає обґрунтований висновок уповноваженої службової особи про можливу втечу

підозрюваного з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Такий висновок має ґрунтуватись на фактичних даних, що зафіксовані у відповідних процесуальних документах, зокрема рапортах, протоколах, довідках та ін.

Зазначимо, що чинний КПК України був доповнений п. 3 ч. 1 ст. 208 на підставі Закону України від 12 лютого 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» [142]. Цим законом з метою удосконалення антикорупційного законодавства було внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Господарського, Цивільного процесуального, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, а також законів України «Про прокуратуру», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про запобігання корупції» тощо.

На цей час норма, передбачена п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України, ще не має практичного застосування, зважаючи на ще нерозпочату діяльність Національного антикорупційного бюро України. Водночас, тлумачення цієї норми у системному зв'язку із конституційними положеннями про допустимість застосування уповноваженими на те законом органами тримання особи під вартою як тимчасового запобіжного заходу у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити (ч. 3 ст. 29 Конституції України), а також про недопустимість звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини і громадянина при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22 Конституції України), дає підстави для висновку про вихід її дії за межі вказаних конституційних приписів.

Безперечно, право кожної людини на свободу та особисту недоторканність, будучи одним із фундаментальних і невідчужуваних особистих прав людини, яке закріплено міжнародним співтовариством у ст. 3 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., ст.

5 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. та інших загальновизнаних міжнародних документах, разом з тим не є абсолютним, адже трапляються випадки, коли захист легітимного суспільного інтересу, прав та свобод інших осіб потребує його обмеження і тому є соціально виправданим.

Як зазначають автори одного із науково-практичних коментарів Конституції України, перш за все це стосується сфери кримінального судочинства, де стикаються суспільні та особисті інтереси, виникають гострі конфліктні ситуації, розв'язання яких потребує застосування заходів процесуального примусу. Надаючи можливість компетентним державним органам їх застосовувати, держава має на меті запобігти зловживанню правом з тим, щоб реалізація конституційних прав і свобод однієї особи не шкодила правам і свободам інших. Реальність права на свободу та особисту недоторканність спирається на систему юридичних механізмів, що забезпечують його дію і тому набувають значення юридичних гарантій. Найважливішими з них є вперше встановлений Конституцією України 1996 року судовий порядок арешту та взяття під варту, чітка регламентація в галузевому законодавстві підстав та строків цих примусових заходів. Судова процедура суттєво підвищує рівень захисту прав та свобод, оскільки містить низку гарантій від свавільного їх обмеження, сприяє винесенню законного та обґрунтованого рішення [62, с. 148–149].

Таким чином, здійснення затримання, тобто позбавлення свободи особи, її тримання під вартою поза судовою процедурою, відповідно до ст. 29 Конституції України допускається виключно у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити. Затримання особи за наявності хоча й обґрунтованих підстав вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, по-перше, не є запобіганням вчиненню злочину або його припиненням, оскільки втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності

не є злочином; а по-друге, не має характер нагальної необхідності (у значенні ч. 3 ст. 29 Конституції України). До того ж, саме законодавче формулювання «є обґрунтовані підстави вважати» засвідчує, що у розпорядженні уповноваженої службової особи наявні певні фактичні дані, що були одержані, перевірені та оцінені нею протягом певного часу, і які у своїй сукупності засвідчили наявність обґрунтованих підстав вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Зауважимо, що фактично аналогічний за змістом підхід законодавець демонструє при унормуванні підстав застосування запобіжних заходів (ч. 2 ст. 177 КПК України), хоча усі вони, як відомо, застосовуються виключно за рішенням суду (ухвалою слідчого судді).

Крім того, виявляється, що з усіх злочинів, передбачених КК України, саме для тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, законодавцем зроблено виняток і дозволено застосовувати затримання уповноваженою службовою особою за відповідних, вказаних у законі, підстав. Разом з тим, вважаємо, що виконання навіть такого важливого державного завдання, як боротьба із корупцією, не є достатньою підставою для встановлення таких особливостей застосування затримання уповноваженою службовою особою.

В усякому разі, маючи у розпорядженні фактичні дані, які у своїй сукупності засвідчують наявність обґрунтованих підстав вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності, уповноважена службова особа (слідчий, прокурор, детектив Національного антикорупційного бюро України) вправі використати їх в обґрунтування свого клопотання до слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу в порядку, передбаченому ст. 188 КПК України.

До речі, ще на етапі розгляду вищевказаного Закону як законопроекту, зауваження щодо розширення випадків затримання осіб без ухвали суду чи слідчого судді, шляхом внесення змін до ст. 208 КПК України, та визнання їх

неприйнятними, були висловлені Головним юридичним управлінням Верховної Ради України [36].

Відповідно до вищевикладеного, п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України слід виключити, як такий, що не відповідає Конституції України (зокрема, положенням ч. 3 ст. 22, ч. 3 ст. 29). Водночас, за умови внесення відповідних змін і доповнень до Конституції України, зокрема ст. 29, питання щодо встановлення нових, додаткових підстав застосування затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (зокрема, уповноваженою службовою особою) може стати предметом розгляду та нормативного закріплення.

Підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або вимоги щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ч. 2 ст. 208 КПК України). Як і підстави затримання в порядку п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України, підстави затримання в порядку ч. 2 ст. 208 КПК України з'являються під час досудового розслідування, оскільки пов'язані із невиконанням підозрюваним вимог закону та обов'язків, що покладені на нього у зв'язку із застосуванням запобіжних заходів.

Згідно із ч. 2 ст. 196 КПК України в ухвалі про застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, зазначаються конкретні обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК України, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого, та у випадках, встановлених КПК України, строк, на який їх покладено. Відповідно фактичною підставою затримання підозрюваного стане невиконання конкретних обов'язків (обов'язку), покладених на нього при обранні запобіжного заходу (наприклад, підозрюваний пошкодив електронний засіб контролю, який повинен був носити; змінив своє місце проживання та не повідомив про це слідчого, прокурора; відвідує місце (місця), заборонені для відвідування слідчим суддею, судом та ін.). Висновок про невиконання підозрюваним обов'язків, покладених на нього при обранні запобіжного заходу,

має ґрунтуватись на фактичних даних, що зафіксовані у відповідних процесуальних документах, зокрема рапортах, протоколах.

У разі обрання до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді застави він зобов'язаний в порядку, передбаченому ч. 6 ст. 182 КПК України, внести кошти на відповідний рахунок або забезпечити їх внесення заставодавцем та надати документ, що це підтверджує, слідчому, прокурору, суду. Таким документом виступає платіжний документ з відміткою банку про виконання (п. 6 Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу [132]). Невиконання цих вимог також визнається фактичною підставою затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді.

Не складно помітити, що затримання за цими підставами, як і затримання на підставі п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України, не здійснюється задля нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити (як того вимагає ст. 29 Конституції України). Затримання особи за наявності даних про невиконання підозрюваним обов'язків, покладених на нього при обранні запобіжного заходу, або невиконання вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує, по-перше, не є запобіганням вчиненню злочину або його припиненням, оскільки вчинення таких дій саме по собі не є злочином; а по-друге, не має характер нагальної необхідності (у значенні ч. 3 ст. 29 Конституції України).

Як вказується у процесуальній літературі, таке процесуальне затримання здійснюється у разі необхідності замінити раніше обраний запобіжний захід у зв'язку з невиконанням раніше покладених на підозрюваного обов'язків [71, с. 417–418].

Разом з тим, слід зазначити, що невиконання процесуальних обов'язків, за загальним правилом, розцінюється законом як підстава для застосування заходу забезпечення кримінального провадження – накладення грошового стягнення (п. 2

ч. 2 ст. 131, глава 12 КПК України), а не запобіжних заходів, у тому числі затримання. У сфері ж застосування запобіжних заходів невиконання умов (покладених обов'язків) обраного запобіжного заходу є підставою для вирішення питання про його заміну, зокрема, на більш суворий вид. Очевидно, що у випадках, передбачених у ч. 2 ст. 208 КПК України, у розпорядженні уповноваженої службової особи наявні певні фактичні дані, що були одержані, перевірені та оцінені нею протягом певного часу, і які у своїй сукупності засвідчили наявність фактів невиконання підозрюваним обов'язків, покладених на нього при обранні запобіжного заходу, або невиконання вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Встановлення цих обставин, на наш погляд, має стати підставою для звернення прокурора, слідчого за погодженням з прокурором до слідчого судді з клопотанням про зміну запобіжного заходу в порядку, передбаченому ст. 200 КПК України. Відповідно до ч. 5 ст. 200 КПК України прокурор, слідчий за погодженням з прокурором також має право подати клопотання про дозвіл на затримання особи, яке розглядається слідчим суддею, судом згідно з правилами, передбаченими ст. 189 КПК України.

Відповідно до вищевикладеного, ч. 2 ст. 208 КПК України слід виключити, як таку, що не відповідає Конституції України (зокрема, положенням ч. 3 ст. 22, ч. 3 ст. 29). Водночас, за умови внесення відповідних змін і доповнень до Конституції України, зокрема ст. 29, питання щодо встановлення нових, додаткових підстав застосування затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (зокрема, уповноваженою службовою особою) може стати предметом розгляду та нормативного закріплення.

Таким чином, *фактичними підставами затримання уповноваженою службовою особою* слід вважати фактичні дані, що є достатніми для доставлення особи до органу досудового розслідування, свідчать про можливу її причетність до вчинення злочину і які у сукупності з відповідними умовами та мотивами

засвідчують необхідність і допустимість невідкладного тимчасового тримання цієї особи під вартою.

Відповідно до цього та вищевикладеного, пропонуємо норму про підстави затримання уповноваженою службовою особою викласти у такій редакції:

«Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або готування до злочину чи замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин».

Зазначимо, що правильне нормативне врегулювання, тлумачення та застосування норм про фактичні підстави затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, уповноваженими службовими особами забезпечить законність і обґрунтованість застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження, а значить і обмеження конституційного права кожного на свободу та особисту недоторканність [244, с. 101].

Для того, щоб затримати особу за підозрою у вчиненні злочину, недостатньо лише підстав. Вони надають тільки право застосувати цей захід. Для обмеження особистої свободи особи, крім підстав, мають бути наявними додатково такі обставини, які визнані законом умовами можливості чи неможливості застосування затримання за наявності відповідних підстав, є метою та мотивами такого обмеження.

Перш ніж розпочати аналіз кримінального процесуального законодавства щодо умов, мети і мотивів затримання уповноваженою службовою особою, слід, на наш погляд, з'ясувати етимологічне значення відповідних понять, а також їх співвідношення з поняттям «підстава».

У тлумачному словнику української мови підстава розкривається як те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь; те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь [181, с. 506]. Доволі близьким за значенням до поняття «підстава» є поняття «мотив», яке означає привід для якої-небудь дії, вчинку; причину [182, с. 810]. Поняття «умова» визначається як необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь; правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь [183, с. 441], а «мета» – те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль [181, с. 683].

З урахуванням цього певні вимоги щодо можливості здійснення затримання уповноваженою службовою особою виступають тими обставинами, які забезпечують правильне, законне застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження.

КПК України прямо називає лише одну умову затримання уповноваженою службовою особою. Так, відповідно до ч. 1 ст. 208 КПК України, на відміну від законного затримання, регламентованого ст. 207 КПК України, уповноважена службова особа може затримати особу лише за умови, що остання підозрюється у вчиненні злочину (а не кримінального проступку), за який передбачене покарання у виді позбавлення волі. Будь-якої мінімальної межі строку позбавлення волі законодавець не встановлює, хоча у процесуальній літературі подекуди йдеться про допустимість затримання лише за підозрою у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі не менше одного року. Очевидно, така межа вказується з урахуванням положення ч. 2 ст. 63 КК України про те, що позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, однак це правило діє за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК України, зокрема випадків призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України).

Винятком з цього правила є випадки затримання підозрюваного на підставі ч. 2 ст. 208 КПК України, що може бути здійснене за умови підозри особи у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Окрім того, що положення ч. 2 ст. 208 КПК України нами запропоновано виключити з огляду на невідповідність встановленої ними підстави затримання положенням ч. 3 ст. 22, ч. 3 ст. 29 Конституції України, допустимість затримання за умови підозри особи у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, стає додатковим аргументом на користь такої пропозиції. Адже у такій ситуації примусові заходи, що застосовуються ще під час встановлення обставин злочину, за ступенем обмеження виявляються суворішими, ніж можливе покарання, призначене судом за результатами судового розгляду.

Таким чином, закріплене у ч. 1 ст. 208 КПК України правило про умовну допустимість затримання уповноваженою службовою особою особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, на наш погляд, є єдино правильним, виваженим і оптимальним підходом до встановлення цієї умови затримання, відображає сутність цього заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасового, короткочасного позбавлення свободи, і не потребує корегування.

КПК України містить фактично ще одну умову-заборону застосування затримання уповноваженою службовою особою. Так, відповідно до ст. 204 КПК України якщо до підозрюваного, обвинуваченого застосовано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, він не може бути затриманий без дозволу слідчого судді, суду у зв'язку з підозрою або обвинуваченням у тому ж кримінальному правопорушенні.

У процесуальній літературі вказуються й інші умови затримання, які не мають прямого закріплення в якості таких, у КПК України. Так, правовими

умовами затримання називають: наявність підстав для підозри у вчиненні злочину [8, с. 51]; наявність підстав, мотивів затримання, його здійснення уповноваженою особою [28, с. 27]; наявність доказів вчинення злочину [194, с. 414]; наявність порушеної кримінальної справи та визначеність суб'єкта [64, с. 43; 78, с. 40; 233, с. 24]; додержання встановлених меж застосування процесуального примусу та дотримання встановленого порядку проведення затримання [165, с. 65]; різні, встановлені законом обставини, які супроводжують підстави застосування цього заходу і допомагають забезпечити режим законності під час його застосування, його максимальну влучність, доцільність, а також гарантувати права особи від їх необґрунтованого обмеження [65, с. 80] та ін.

На наш погляд, не всі вказані авторами положення можуть бути віднесені до умов затримання, деякі з них є цілями або мотивами затримання, стосуються порядку затримання або законності здійснення кримінальної процесуальної діяльності загалом. Умовами ж затримання, на нашу думку, слід вважати встановлені законом певні вимоги, що мають бути дотримані на момент прийняття уповноваженою службовою особою рішення про затримання особи з тим, щоб воно було законним і допустимим.

Вважаємо, що здійснення затримання уповноваженою особою, наявність передбачених законом підстав, дотримання процесуального порядку, наявність розпочатого досудового розслідування є тими обставинами, які характеризують законність затримання так само, як і законність застосування будь-якого іншого заходу забезпечення кримінального провадження, проведення будь-якої процесуальної дії. Умовами затримання уповноваженою службовою особою мають бути визнані ті вимоги кримінального процесуального закону, що є особливими, характерними саме для цього виду заходу забезпечення кримінального провадження, цього виду затримання особи у кримінальному провадженні, відображають його правову сутність і невідкладний характер.

У випадку застосування затримання уповноваженою службовою особою (як і законного затримання в порядку, передбаченому ст. 207 КПК України) примус, що застосовується до особи, обумовлюється не стільки наявністю доказів вчинення злочину або замаху на його вчинення чи наявністю підстав підозрювати особу у вчиненні цього злочину (у такому випадку можна було б говорити про допустимість затримання без судового рішення за кожним фактом вчинення злочину і стосовно кожного підозрюваного), скільки необхідністю нагального запобігання злочинів чи його припинення з метою захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

При цьому, зважаючи на характер і ступінь примусового впливу, який зазнає особа при її затриманні, допустимість застосування затримання уповноваженою службовою особою визначається тільки тими злочинами, за вчинення яких передбачене покарання у виді позбавлення волі.

Таким чином, безпосередніми умовами допустимості застосування затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, є: 1) необхідність нагального запобігання злочинів чи його припинення (шляхом короткочасного позбавлення свободи особи, яку застали при вчиненні злочину, готуванні або замаху на його вчинення; або про яку є дані, що саме вона щойно вчинила злочин); 2) за злочин, у вчиненні якого підозрюється особа, передбачено покарання у виді позбавлення волі; 3) незастосування до особи у зв'язку з її підозрою у цьому ж кримінальному правопорушенні запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою.

Встановлення підстав і умов затримання уповноваженою службовою особою дозволяє прийняти правомірне рішення про застосування цього заходу. У разі їх наявності на момент затримання, воно вважатиметься законним незалежно від того, чи застосований надалі до затриманого запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, чи притягнутий він до кримінальної відповідальності, чи винесений обвинувальний вирок судом або кримінальне провадження закрито.

Водночас, для того, щоб затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, недостатньо лише наявності підстав і умов. Вони надають тільки право уповноваженій службовій особі застосувати цей захід, допускають загальну можливість його реалізації. Для обмеження права людини на свободу та особисту недоторканність, крім підстав і умов, мають бути додатково наявними такі обставини, які переконували б у необхідності цього заходу, вказували, для запобігання яких негативних проявів він застосовується. Приводом, причиною застосування до конкретної особи у конкретній ситуації короткочасного обмеження свободи слугують мотиви затримання.

На жаль, чинний КПК України, на відміну від КПК України 1960 року (ст. 106), не зобов'язує уповноважену службову особу до формулювання мотивів у кожному випадку затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Можливо, це можна пояснити тим, що законодавець поєднав підстави і мотиви затримання, назвавши цей симбіоз «випадки» (ч.ч. 1, 2 ст. 208 КПК України), однак очевидно, що таке поєднання не має належної основи.

Як ми вже зазначали, підстави затримання надають тільки право уповноваженій службовій особі застосувати цей захід, а відповідь на питання, чому в конкретній ситуації затримання було застосоване чи не було застосоване за наявності до того підстав, мають дати мотиви затримання.

Без урахування мотивів затримання у кожній конкретній ситуації положення, закріплені у ч.ч. 1, 2 ст. 208 КПК України, перетворюються з таких, що уповноважують, на такі, що зобов'язують. Це трансформує відповідне законодавче положення, яке визначене як право уповноваженої службової особи, на її обов'язок щодо застосування затримання у кожному такому випадку, що фактично і відбувається у правозастосовній практиці. За даними проведеного нами анкетування більшість слідчих (72 %) та прокурорів (64 %) з числа опитаних за наявності обставин, передбачених у ч. 1, 2 ст. 208 КПК України, визначають для себе як обов'язок застосування затримання, без будь-яких додаткових аргументів.

Однак для того, щоб право затримання перетворилось на обов'язок, окрім підстав і умов, мають бути наявні і мотиви, що обумовлюють його необхідність у конкретному випадку. Як ми вже зазначали, КПК України не містить переліку мотивів затримання, відповідно немає єдності щодо їх розуміння і у науці кримінального процесу. Незважаючи на приблизно однакові вихідні дані для визначення мотивів затримання (забезпечення досягнення цілей затримання), учені розглядають їх з доволі різних позицій (як певні спонукання до застосування затримання; обставини, що виправдовують застосування затримання, тощо), а деякі навіть пропонують відмовитись від використання цієї категорії.

Так, Р. І. Мельник, вважаючи, що законність правообмеження при застосуванні затримання цілком може бути вмотивована наявністю однієї з підстав, що передбачені законом, без додаткової вказівки на мотиви затримання, робить висновок про штучність такої правової категорії як «мотиви затримання». Як вказує автор, на момент прийняття рішення про затримання через брак часу об'єктивно відсутня можливість одержати навіть вірогідні відомості про те, що особа, залишившись на свободі, укриється від слідства, перешкодить встановленню істини у справі або продовжить злочинну діяльність, крім тих, що безпосередньо впливають з обставин, які стали підставами для затримання [98, с. 78–80].

Разом з тим, на наш погляд, висновок щодо «штучності» мотивів затримання є передчасним і таким, що відображає неналежну практику у цьому питанні, що склалась у період дії КПК України 1960 року (до цього періоду належить і аналізована наукова публікація). Адже, як засвідчують дані й інших дослідників, незважаючи на те, що ч. 3 ст. 106 КПК України 1960 року зобов'язувала орган дізнання, слідчого вказувати у протоколі затримання, зокрема, й мотиви затримання, частина протоколів затримання такого реквізиту взагалі не містила, а у переважній більшості мотиви затримання позначались шляхом підкреслювання положень задалегідь надрукованих у відповідних бланках. До того ж самі слідчі

та працівники органів дізнання при проведенні анкетування знання мотивів затримання демонстрували доволі невпевнено (зокрема, не могли відповісти на запитання про мотиви затримання, вважали ними підстави затримання, дані, які характеризують особу затриманого, тощо) [8, с. 52; 98, с. 79].

Дійсно на початковому етапі затримання уповноваженою службовою особою, коли відбувається фізичний захват особи та її доставлення до органу досудового розслідування у передбачених законом випадках, говорити про мотиви затримання зарано, однак на етапі встановлення підстав, умов затримання, наявності правового імунітету від затримання, встановлення мотивів затримання, як чинників доцільності та необхідності затримання у конкретній ситуації, слід визнати обов'язковим.

Мотиви затримання, передбачаючи специфічну цільову спрямованість цього акту, визначаються тією метою, що ставиться перед заходами забезпечення кримінального провадження загалом, у тому числі і запобіжними заходами.

Відповідно до ч. 1 ст. 131 КПК України заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. У свою чергу, ч. 1 ст. 177 КПК України метою застосування запобіжного заходу визначає забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
- 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Відповідно мотивами затримання буде запобігання спробам вчинення особою вищезазначених дій, якщо фактичні дані, що є в розпорядженні уповноваженої службової особи на момент прийняття рішення про затримання, свідчать про можливість їх вчинення.

Визначаючи мотиви затримання, у кожному випадку необхідно враховувати можливі негативні наслідки застосування цього заходу, ретельно зважувати всі обставини кримінального провадження. Висновок про наявність того чи іншого мотиву затримання повинен ґрунтуватись, так само як і при встановленні підстав затримання, на конкретних даних, що містяться у матеріалах кримінального провадження (ними, насамперед, є дані про особу, а також її поведінку під час затримання, доставлення до органу досудового розслідування, тощо).

З урахуванням вищевикладеного, вважаємо, що ст. 208 КПК України потребує доповнення положеннями щодо обов'язку уповноваженої службової особи формулювати мотиви затримання, повідомляти їх затриманому, а також зазначати їх у протоколі затримання.

На підтвердження наведеного також зауважимо, що положення ч. 4 ст. 29 Конституції України зобов'язують до невідкладного повідомлення кожному заарештованому чи затриманому, зокрема саме *мотивів* (виділено мною – О. Ш.) арешту чи затримання.

До того ж слід додати, що на виконання положень ст. 211 КПК України щодо дотримання строків затримання без ухвали слідчого судді, суду, слідчий, прокурор, як уповноважена службова особа, все одно зобов'язані протягом строку, встановленого цією статтею (не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання), вирішити питання про можливість і необхідність звернення до суду із клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу, що у свою чергу, передбачає необхідність встановлення наявності чи відсутності мети і підстав застосування запобіжних заходів.

Таким чином, незважаючи на спроби розширити або звужити перелік мотивів затримання або взагалі відмовитись від використання цієї категорії, доводиться констатувати необхідність дотримання традиційного розуміння мотивів затримання у контексті мети та підстав обрання запобіжних заходів. Загалом зазначимо, що на фоні загальної мети застосування заходів забезпечення кримінального провадження – досягнення дієвості цього провадження – приводом до застосування затримання виступає необхідність запобігання певним негативним проявам поведінки затриманої особи, які у разі їх вчинення можуть зашкодити нормальному перебігу кримінального провадження, виконанню його завдань.

Не можна погодитись і з позицією щодо допустимості мотивування затримання однією лише небезпекою вчиненого злочину [8, с. 53]. Адже мотиви затримання є результатом логічної правової оцінки сукупності усіх наявних на момент прийняття рішення про затримання обставин, які стосуються не тільки характеру та ступеню суспільної небезпеки діяння, а й особи затриманого, його поведінки як до, так і після вчинення злочину, а також його фізичного захоплення, тощо.

Виходячи з викладеного, мотивами затримання, на наш погляд, слід вважати такі приводи до його застосування, як наявність підстав вважати, що, перебуваючи на свободі, особа переховуватиметься від органів досудового розслідування та/або суду; вчинить інше кримінальне правопорушення чи продовжить кримінальне правопорушення, у якому підозрюється; перешкоджатиме встановленню обставин кримінального правопорушення та здійсненню кримінального провадження.

У відповідності з нормами міжнародного права забороняється введення обмежень стосовно затриманої особи, в яких немає безпосередньої необхідності з точки зору цілей затримання, чи усунення перешкод для розслідування або здійснення правосуддя, чи підтримання безпеки та порядку в місцях тримання затриманих. Це положення визначає необхідність дослідження питання щодо мети затримання уповноваженою службовою особою.

Мета затримання свого часу була сформульована у Положенні про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину (1976 р.). Відповідно до ст. 1 цього Положення метою затримання є з'ясування причетності затриманого до злочину і вирішення питання про застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту [130]. Фактично це Положення вже не діє, однак його норма щодо мети затримання у законодавчому порядку не змінювалась і продовжила існувати у виді доктрини [4, с. 176; 82, с. 136].

На наш погляд, такий підхід до визначення мети затримання не враховує специфіку затримання, як самостійного заходу забезпечення кримінального провадження, усуває межу допустимості затримання з урахуванням співвідношення повноважень органів влади та прав і свобод людини.

З'ясування причетності особи до вчинення злочину є загальною метою досудового розслідування, а тому застосування затримання з цією метою не виправдано розширює межі примусового впливу. Вирішення ж питання про застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, як мета затримання, позбавляє затримання, як окремий вид заходів забезпечення кримінального провадження, самостійного значення.

Загалом, слід погодитись з твердженням про те, що мета затримання уповноваженою службовою особою полягає в тому, щоб припинити кримінально протиправне діяння особи, запобігти її уникненню від слідства та суду, фальсифікації нею доказів та іншим спробам завадити кримінальному провадженню [73, с. 452].

Отже, загальна мета затримання має багатофункціональний характер. Вона досягається через реалізацію окремих цілей, сукупність яких дорівнює одній загальній меті. Слід зазначити, що подекуди цілі затримання визначаються не об'єктивною оцінкою ознак злочинних дій особи, а іншими суб'єктивними факторами. Встановлення балансу між правом органів державної влади на застосування примусу та правом людини на свободу та особисту недоторканність

при певній меті затримання, а значить і встановлення потреби у застосуванні цього заходу у конкретному випадку, повинно мати ситуативний характер. Це означає, що мета затримання, як така, не повинна переважати, вона повинна відображати потреби певного моменту (в межах якого приймається рішення про затримання), а не потреби у затриманні взагалі [240, с. 361].

З урахуванням вищевикладеного, можна дійти висновку, що затримання уповноваженою службовою особою – захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується з підстав, з дотриманням умов та в порядку, визначених КПК України, з метою та з мотивів запобігти вчиненню або припинити злочинне діяння особи, запобігти її спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; вчинити інше кримінальне правопорушення; перешкоджати встановленню обставин кримінального правопорушення та здійсненню кримінального провадження.

Співвідношення «підстави–мотиви–мета–умови» у випадку застосування затримання можна відобразити таким чином: якщо підстави, мотиви та мета, які є причиною, приводом до застосування затримання, характеризують його з точки зору обґрунтованості, то умови, як сукупність певних вимог правового характеру, слугують гарантією законності його застосування.

2.2. Порядок затримання уповноваженою службовою особою

Розгляд поняття та юридичної природи затримання уповноваженою службовою особою (проведений у першому розділі цього дослідження) дозволив нам визначити його як діяльність уповноважених службових осіб, яка має комплексний характер і полягає у фізичному захваті та доставленні особи до органу досудового розслідування; встановленні підстав, умов і мотивів затримання; встановленні наявності правового імунітету від затримання; обшукі затриманої особи; процесуальному оформленні затримання; повідомленні затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а

також роз'ясненні прав і забезпеченні можливості їх реалізації; повідомленні про затримання (прокурора; близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, та ін.); вжитті заходів до забезпечення збереження майна затриманого, у тому числі тимчасово вилученого під час затримання; поміщенні та утриманні затриманого в місцях тримання затриманих; здійсненні процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання; зверненні до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу або звільненні затриманого.

У свою чергу розгляд питання щодо процесуального порядку затримання уповноваженою службовою особою варто здійснити відповідно до визначеної структури.

Фізичний захват та доставлення особи до органу досудового розслідування. Аналіз діяльності уповноважених службових осіб засвідчує, що у переважній більшості випадків короткочасному позбавленню свободи шляхом поміщення особи до ІТТ передує фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування. Сам фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування полягають у встановленні обставин, які обумовлюють наявність передбачених законом підстав затримання, фізичному захваті особи (у тому числі, із можливим застосування заходів фізичного впливу та спеціальних засобів), вилученні зброї та інших предметів і речовин та супроводженні особи до службового приміщення органу досудового розслідування.

Варто зазначити, що порядок фізичного захвату та доставлення особи до органу досудового розслідування КПК України регулює доволі фрагментарно. Так, про фізичний захват фактично йдеться лише у ст. 209 КПК України при врегулюванні початкового моменту затримання, яким є момент, коли особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Відповідно до ст. 210 КПК України уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу

досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством. Про кожне затримання уповноважена службова особа одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідальних осіб в підрозділі органу досудового розслідування. У разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, слідчий зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб.

Здійснення фізичного захвату особи при безпосередньому виявленні злочину, коли її застали при вчиненні, готуванні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, характеризується невідкладністю та оперативністю, оскільки відбувається без ретельної попередньої підготовки (на відміну від затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду). Відповідно дії уповноважених службових осіб при безпосередньому виявленні злочину, фізичному захваті особи, яку застали при вчиненні, готуванні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, вимагають від них пильності, рішучості, витримки, вміння оперативного реагувати та приймати тактичні рішення при суворому дотриманні законності.

Порядок здійснення цих дій також регулюється відповідними Законами України (зокрема, «Про Національну поліцію» [150], «Про Службу безпеки України» [155], «Про Національне антикорупційне бюро України» [149], «Про державну прикордонну службу України» [146], Повітряним кодексом України [126], Кодексом торговельного мореплавства України [54] та ін.), підзаконними, відомчими нормативно-правовими актами (зокрема, Положенням про патрульну службу МВС [129], Статутом патрульно-постової служби міліції України (що на цей час не втратив чинності) [190], Інструкцією з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події (що на цей час не втратила чинності) [46], Інструкцією з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства

і держави від протиправних посягань (що на цей час не втратила чинності) [45], Інструкцією про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції [47] та ін.).

Велике значення у здійсненні законного та ефективного фізичного захвату та доставлення особи до органу досудового розслідування відіграють і розроблені криміналістикою тактичні прийоми.

Так, з урахуванням обстановки та обставин, які склались на момент виникнення необхідності у здійсненні фізичного захвату та подальшого доставлення особи до органу досудового розслідування, уповноважена службова особа, приймаючи оперативне рішення про здійснення фізичного захвату, повинна чітко усвідомлювати правомірність своїх дій, врахувати свої можливості, намітити план затримання та тактичний прийом затримання. При цьому необхідно враховувати: особистісні характеристики особи, яку планується затримати, та можливі небезпечні наслідки у випадку, якщо вона не буде затримана; імовірні ускладнення при фізичному захваті та подальшому доставленні особи до органу досудового розслідування, які можуть виникнути, якщо зі сторони затриманого, його співучасників або сторонніх осіб буде чинитись опір; можливість збройного опору чи нападу; можливість, підстави та умови застосування спеціальних засобів і зброї.

Виходячи з цього, перед здійсненням фізичного захвату та доставленням особи до органу досудового розслідування особлива увага має бути приділена з'ясуванню наявності в особи зброї (холодної, травматичної, вогнепальної) та вжиттю заходів запобігання її застосуванню.

Одночасно уповноважена службова особа вправі привести у готовність свою зброю на випадок необхідності її негайного застосування. Так, відповідно до ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський може взяти до рук вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. Під час затримання осіб,

щодо яких у поліцейського виникла підозра у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також під час перевірки документів у таких осіб поліцейський може привести в готовність вогнепальну зброю та попередити особу про можливість її застосування. Спроба особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену поліцейським відстань, чи доторкнутися до зброї є підставою для застосування вогнепальної зброї поліцейським (ч. 11, 12).

Уповноважена службова особа відповідно до наданих їй законом повноважень вправі застосувати фізичний вплив (силу), спеціальні засоби та вогнепальну зброю за наявності підстав, в умовах і межах, визначених законом (зокрема, відповідно до статей 42, 43, 44, 45, 46 Закону України «Про Національну поліцію»), у тому числі, до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та чинить опір поліцейському або намагається втекти; під час затримання особи; під час конвоювання (доставляння) затриманого або заарештованого.

При необхідності одночасного затримання декількох осіб, уповноваженій службовій особі слід вжити заходів до забезпечення допомоги (повідомити черговому та очікувати допоміжні сили), у тому числі зі сторони сторонніх осіб, однак не піддаючи останніх небезпеці.

Місце здійснення фізичного захвату визначається з урахуванням обстановки, що склалась, та інших факторів, які максимально виключають можливість завдання шкоди громадянам і втечу особи, що підлягає затриманню. По можливості фізичний захват має відбуватись у малолюдному місці, віддаленому від прохідних дворів та зупинок громадського транспорту. У громадських місцях фізичний захват може проводитись лише у тих випадках, коли відсутня інша можливість для затримання особи або якщо особу застали при вчиненні злочину безпосередньо у громадському місці. В усіх інших випадках доцільно організувати спостереження за собою та здійснити її фізичний захват в іншому, більш зручному для цього місці.

У разі необхідності для забезпечення раптовості фізичного захвату уповноваженій службовій особі рекомендується непомітно підійти до особи і обравши момент, коли вона найменш за все готова до опору, подати команду: «Стій! Руки вгору!» – та оголосити про затримання.

Залежно від обставин поверхнева перевірка та огляд, обшук затриманої особи, огляд одягу та речей, наявних у затриманої особи, проводиться негайно або у більш зручний момент. Виявлена зброя та інші предмети, що можуть бути використані для здійснення опору, втечі або вчинення нападу, негайно вилучаються [23, с. 232–234].

У разі необхідності та за відповідних обставин уповноважена службова особа здійснює переслідування особи, про яку є дані що саме вона щойно вчинила злочин.

Переслідування по гарячих слідах осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, слід вести з певною наругою сил, наполегливо, рішуче і самовіддано, не забуваючи при цьому про застережні заходи на випадок можливого збройного або іншого фізичного опору з боку переслідуваного або його співучасників, що можуть знаходитись поблизу. Привести в бойову готовність особисту зброю: надіслати патрон до патронника змістити кобуру ближче до пряжки ремня, розстебнути її, перевірити, чи легко виймається пістолет, при необхідності перекласти зброю в більш зручне місце і т.д. При переслідуванні потрібно бути пильним і мати на увазі, що злочинцем можуть бути викинуті або загублені знаряддя злочину (рушниця, ніж, кастет і т.п.), речі, які належать потерпілому і самому злочинцю, коштовності та інші предмети (наприклад, фальшиві гроші і т.п.), що мають відношення до вчиненого злочину. Під час переслідування і пошуку злочинця необхідно орієнтувати про його прикмети та викрадені речі інших працівників міліції, дружинників, обслуговуючий персонал вокзалів, підприємств торгівлі та громадського харчування і т.п. (п. 238 Статуту патрульно-постової служби міліції України) [190]. Наведені рекомендації, вочевидь, мають використовуватись і поліцейськими під час виконання аналогічних дій.

Про кожне затримання (фізичний захват) уповноважена службова особа зобов'язана одразу повідомити за допомогою технічних засобів відповідальних осіб в підрозділі органу досудового розслідування (ч. 2 ст. 210 КПК України) та організувати доставлення затриманої особи до цього органу. Такими відповідальними особами, вочевидь, є особа, відповідальна за перебування затриманих (зокрема, оперативний черговий відповідного територіального органу).

Доставлення затриманої особи до органу досудового розслідування, будучи складовою частиною комплексу дій по затриманню уповноваженою службовою особою, має з ними єдину правову основу, а значить і єдині підстави.

Доставлення затриманої особи до органу досудового розслідування є обов'язком уповноваженої службової особи, яка здійснила фізичний захват. Таке доставлення здійснюється з метою з'ясування та встановлення підстав для подальшого утримання особи під вартою (оформлення кримінального процесуального затримання) та має відбуватись невідкладно, без невиправданої затримки. Такий обов'язок уповноваженої службової особи випливає із положення закріпленого у ч. 3 ст. 210 КПК України, відповідно до якого у разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, слідчий зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб.

Відповідно до Положення про патрульну службу МВС патрульна служба відповідно до покладених на неї завдань здійснює, зокрема затримання особи та її доставлення (п. 5 ст. 1 розділу III) [129].

Порядок доставлення осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, на цей час нормативно врегульовано Статутом патрульно-постової служби міліції України. Так, розділом X цього нормативно-правового акту встановлено, що доставлення в орган внутрішніх справ особи, підозрюваної у вчиненні злочину, здійснюється пішим порядком і на транспорті. При цьому: а) доставляння здійснюється, як правило, двома і більше працівниками міліції або за допомогою дружинників, двірників, громадян; б) необхідно постійно стежити за діями затриманого; в) передбачати заходи на випадок спроби з боку співучасників підозрюваного

створити умови для втечі або звільнення останнього; г) не допускати, щоб доставлений викинув або передав іншим особам речі, документи, що можуть бути речовими доказами, або прийняв від співучасників зброю або інші предмети, які можуть бути використані як знаряддя нападу.

При доставленні підозрюваного пішим порядком двома і більше працівниками міліції або за допомогою представників громадськості: а) один міліціонер повинен йти поруч із затриманим і вести його; б) інші міліціонери і громадяни, які надають допомогу, повинні, йдучи у двох–трьох кроках позаду, спостерігати за діями підозрюваного і оточуючих громадян.

При доставленні підозрюваного пішим порядком одним міліціонером: а) прямувати позаду підозрюваного або поруч з ним; б) заборонено заходити наперед або нахилитися поруч із затриманим, допускати появу сторонніх осіб у безпосередній близькості від нього; в) у разі наближення кого-небудь ззаду зупинитися разом з підозрюваним, пропустити перехожого вперед; г) при доставленні підозрюваного пішим порядком одним міліціонером, який несе службу з службово-розшуковим собакою, необхідно знаходитись з ним позаду порушника на відстані трьох–чотирьох метрів, не допускати, щоб між ним і міліціонером з собакою знаходилися інші особи. Собака при цьому тримається на короткому поводку, без намордника.

При доставленні підозрюваного транспортом: а) при посадці затриманого в автомашину вжити застережних заходів, виключивши можливість нанесення йому травм; б) не допускати з боку затриманого дій, які могли б викликати псування матеріальної частини автомашини або створити умови для нападу на працівника міліції; в) стежити, щоб підозрюваний не міг впасти або умисно виплигнути з автомашини під час руху; г) після виводу затриманого з автомашини оглянути салон кузова з метою виявлення предметів, залишених ним, які можуть бути речовими доказами у справі; д) про доставляння підозрюваного транспортом, що не належить органу внутрішніх справ, зробити відмітку в шляховому листку водія про тривалість та відстань поїздки, вказати час доставлення, своє прізвище, посаду, номери службового посвідчення та службового телефону; е) заборонено

використовувати для доставляння підозрюваних у вчиненні злочину громадський транспорт (трамвай, тролейбус, автобус, метро і т.д.), автомашини спеціального призначення (швидкої допомоги, пожежні, інкасаторські і т.п.), а також транспорт, що належить дипломатичним та консульським представництвам; є) у всіх випадках передавати затриманого черговому по органу внутрішніх справ, доповідати про доставляння письмовим рапортом на ім'я начальника органу внутрішніх справ [190].

Таке детальне наведення положень Статуту патрульно-постової служби міліції України в частині врегулювання порядку доставлення до територіального органу внутрішніх справ (поліції) осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, обумовлене тим важливим значенням, яке, на наш погляд, має цей порядок у системі (комплексі) дій по затриманню уповноваженою службовою особою (зокрема, низка положень стосуються забезпечення особистої безпеки службової особи, що здійснює доставлення, забезпечення збереження речових доказів та інших слідів злочину, а також запобігання можливій втечі затриманої особи).

На жаль, ст. 210 КПК України, що присвячена доставленню затриманої особи до органу досудового розслідування, жодних положень щодо порядку безпосереднього здійснення такого доставлення не містить. До того ж, набрання 7 листопада 2015 року чинності Законом України «Про Національну поліцію» вимагає прийняття нормативно-правових актів, у тому числі відомчих, що впливають з його змісту. До приведення законодавства України у відповідність із Законом України «Про Національну поліцію» акти законодавства застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону (п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про Національну поліцію»). Таким чином, цей законодавчий акт буде діяти до прийняття нового.

Виходячи з викладеного, та зважаючи на те, що на рівні закону (зокрема КПК України) питання порядку доставлення затриманої особи до органу досудового розслідування детально врегулювати об'єктивно неможливо, вважаємо, що цей порядок підлягає відомчому нормативному врегулюванню з відповідним посиланням на це у тексті КПК України. У зв'язку з цим пропонуємо відповідну

норму (ст. 210 КПК України) доповнити положенням у такій редакції: «Доставлення затриманої особи здійснюється в порядку, визначеному відомчими нормативно-правовими актами».

Встановлення підстав, умов і мотивів затримання. Відповідно до ч. 1 ст. 210 КПК України уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством. Негайна реєстрація затриманого відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 212 КПК України є обов'язком службової особи, відповідальної за перебування затриманих у підрозділі органу досудового розслідування.

У територіальних органах поліції керівником цього органу призначається одна або декілька посадових осіб, відповідальних за перебування затриманих. Відповідальними за перебування затриманих осіб не можуть бути слідчі (ч. 2 ст. 212 КПК України).

Відповідно до п. 8.1 Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України (що є чинним на цей час), відповідальна за перебування затриманих, – особа рядового або молодшого начальницького складу органів внутрішніх справ, основним завданням якої є здійснення контролю за дотриманням іншими службовими особами прав затриманого, а також безпосереднє забезпечення цих прав.

Кількість службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, підрозділу органу досудового розслідування визначається начальниками ГУМВС, УМВС України з урахуванням вимог законодавства, яким регламентовано діяльність ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ України (ІТТ), але не менше чотирьох працівників у одному ІТТ.

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, у своїй діяльності безпосередньо підпорядковується та підзвітна начальнику органу досудового розслідування, в якому територіально знаходиться ІТТ [128].

Відповідно до п. 6.6.2 Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань (далі – Інструкція), що є чинною на цей час, при розгляді обставин щодо правопорушника черговий зобов'язаний: перевірити законність доставлення; установити особу доставленого та забезпечити його огляд (у разі необхідності із залученням медичного працівника); за наявності відповідних підстав – вимагати від працівника ОВС, який доставив правопорушника, скласти протокол про адміністративне правопорушення відповідно до ст. 259 КУпАП; зареєструвати доставлену особу в журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених (додаток 14 до Інструкції), обов'язково вказавши дату й точний час доставлення, та доповісти відповідальному по ОВС (крім того, у журналі, зокрема, зазначаються: поштова адреса фактичного місця проживання, реєстрації; ким доставлено особу (посада, прізвище); мета доставлення; вжиті стосовно доставленої особи заходи (складено протокол; відібрано пояснення, тощо); наявність чи відсутність претензій до працівників міліції; особистий підпис доставленого; при необґрунтованому доставленні – підстава та час звільнення особи, посада, прізвище та підпис посадової особи). Якщо у доставленої особи відсутні документи, то прізвище, ім'я, по батькові, поштова адреса місця фактичного проживання (реєстрації) записуються в цьому журналі з її слів; перевірити, що працівником, яким здійснено затримання особи, повідомлено про затримання орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. Якщо цього не було зроблено, черговий повинен самостійно повідомити відповідний орган (установу), зафіксувавши час повідомлення та дані посадової особи, яка його отримала, у журналі інформування центрів з надання безоплатної правової допомоги затриманим (додаток 15 до Інструкції); у разі необґрунтованого доставлення негайно звільнити доставлену особу, про що зробити відповідний запис у журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених, й запропонувати посадовій особі, винній у необґрунтованому доставленні, вибачитися. Про необґрунтоване доставлення громадянина доповісти письмовим рапортом начальникові міськрайліноргану; у

разі встановлення, що в діях доставленого містяться ознаки кримінального правопорушення або він перебуває в розшуку, незаконно зберігав заборонені предмети та речі, має підроблені документи, доповіді начальників міськрайліноргану та негайно повідомити про це керівника слідчого підрозділу [45].

Отже, на відміну від затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду, коли доставлена до органу досудового розслідування особа, зазвичай, одразу ж направляється до посадової особи, за ініціативою якої було здійснено затримання, або за її вказівкою поміщається до місця тримання затриманих, затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду вимагає здійснення окремого розгляду обставин щодо осіб, доставлених до органу досудового розслідування (територіального органу поліції).

У ситуації, коли рішення про кримінальне процесуальне затримання на момент доставлення особи до органу досудового розслідування ще не прийняте (не складено протокол затримання), перш ніж прийняти це рішення, необхідно розібратись в обставинах фізичного захвату, з'ясувати підстави, умови та мотиви затримання. Поряд з цим, при безпосередньому виявленні кримінального правопорушення, слід вирішити питання і про початок досудового розслідування.

Не зупиняючись на детальному дослідженні підстав, умов і мотивів затримання (що було зроблено нами у попередньому підрозділі), зазначимо, що їх правильному, адекватному встановленню слідчим (який визначається керівником органу досудового розслідування) сприятиме повне та точне викладення обставин фізичного захвату та доставлення особи до органу досудового розслідування уповноваженою службовою особою у письмовому рапорті. До рапорту мають бути долучені предмети та документи, вилучені у особи під час її фізичного захвату та доставлення до органу досудового розслідування.

Встановленню слідчим обставин, необхідних для з'ясування підстав, умов і мотивів затримання, сприятимуть і ті матеріали, які будуть отримані на початковому етапі кримінального провадження (протокол усної заяви про кримінальне правопорушення, протокол огляду місця події, пояснення осіб, тощо).

Розгляд обставин щодо доставлених осіб проводиться негайно в окремій кімнаті, яка своїм обладнанням не пригнічує їх честь та гідність, але не більше трьох годин із моменту їх доставлення до чергової частини (п. 6.6.1. Інструкції) [45]. Протягом цього часу необхідно забезпечити охорону доставленого з метою запобігання його втечі та здійснення нападу, спробам знищення речових доказів та інших слідів злочину, спілкуванню з іншими особами, особливо іншими доставленими за фактом того ж злочину.

У результаті проведеної перевірки, спрямованої на встановлення підстав, умов і мотивів затримання доставленої особи, слідчий може дійти висновку про відсутність в події ознак кримінального правопорушення взагалі; ознак злочину, за який можливе призначення покарання у виді позбавлення волі, зокрема; відсутності підстав та мотивів для затримання або ж про наявність підстав, умов і мотивів для затримання доставленої особи.

У разі встановлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (замаху на його вчинення або готування до вчинення), слідчий також повинен відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати досудове розслідування.

З огляду на положення ч. 3 ст. 214 КПК України щодо загальної заборони здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення, внесення відомостей до ЄРДР (зокрема, про злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі) та початок досудового розслідування виступають обов'язковою передумовою складання слідчим, прокурором протоколу затримання.

Встановлення наявності правового імунітету від затримання. Аналіз кримінального процесуального законодавства України та відомчих нормативно-правових актів свідчить про існування особливого процесуального порядку застосування затримання щодо окремих категорій осіб. Йдеться, зокрема, про особливості затримання осіб, які користуються дипломатичним, депутатським та іншими видами імунітетів [168, с. 141].

Кримінальним процесуальним законом встановлений порядок здійснення кримінального провадження, який є єдиним та обов'язковим для всіх посадових осіб органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Разом з тим є норми, які визначають особливий порядок провадження стосовно осіб, які користуються імунітетом у кримінальному процесі. Встановлюючи особливу процедуру провадження відносно таких осіб, законодавець виходить з того, яку роль ці особи відіграють у державі та суспільстві, забезпечує безперервність їх діяльності, додатково запобігає незаконному та необґрунтованому їх притягненню до кримінальної відповідальності, застосуванню заходів процесуального примусу [210, с. 78]. У кримінальному процесуальному праві виділяють такі види імунітетів: 1) дипломатичний імунітет; 2) імунітет осіб, які користуються міжнародним захистом; 3) депутатський імунітет; 4) посадовий імунітет суддів, співробітників правоохоронних і контролюючих органів і окремих категорій державних службовців; 5) свідочий імунітет; 6) імунітет осіб, які прибули із-за кордону для участі у справі як свідки, потерпілі, цивільні відповідачі, їх представники та експерти [3, с. 27]. У більш загальному виді формують систему імунітетів у кримінальному судочинстві Л. Д. Удалова та С. І. Щериця, виділяючи зокрема: 1) імунітет посадових осіб; 2) професійний імунітет; 3) міжнародно-правовий імунітет; 4) свідочий імунітет [212, с. 28].

Більшість із цих імунітетів охоплюють в собі особисті імунітети, у тому числі – особисту недоторканність. Особиста недоторканність передбачає недопустимість або особливий (процедурно ускладнений) порядок вчинення відносно особи певних процесуальних актів, у тому числі – затримання.

Так, відповідно до ст. 29 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року особа дипломатичного агента недоторканна. Він не підлягає арешту або затриманню в якій би то не було формі [16]. Це положення Конвенції відтворено в п. 12 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: «Глава дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу користуються особистою недоторканністю і не можуть бути заарештовані або затримані» [127]. Вказані положення є складовими

загального дипломатичного імунітету від кримінальної юрисдикції держави перебування. Імунітет від кримінальної юрисдикції держави перебування означає, що дипломатичний представник не підлягає кримінальній відповідальності за вчинений ним злочин до одержання владою держави перебування ясно вираженої відмови від такого імунітету від акредитуючої держави. Відмовитися від імунітету свого дипломатичного агента та інших осіб може лише акредитуюча держава. Це пояснюється тим, що метою імунітету є забезпечення дипломатичному агенту можливості виконувати свої обов'язки не у власних інтересах, а в інтересах акредитуючої держави [17, с. 74].

На жаль, ст. 208 КПК України не містить жодних положень щодо неможливості застосування затримання стосовно працівників дипломатичних і консульських установ, представництв міжнародних організацій та членів їх сімей, які мають відповідний імунітет. Водночас, у ч. 1 ст. 208 КПК України вказується про особливості затримання окремої категорії осіб, які визначаються главою 37 КПК України.

Інструкцією з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань (далі – Інструкція), передбачено, що доставленню й затриманню не підлягають:

- Президент України в період виконання повноважень;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- народні депутати України;
- судді всіх рівнів;
- працівники дипломатичних і консульських установ, представництв міжнародних організацій та члени їх сімей, які мають відповідний імунітет (який підтверджується дипломатичними, службовими та консульськими картками, виданими Управлінням Державного Протоколу Міністерства закордонних справ України) (п. 6.6.4).

У випадках доставлення цих осіб черговий після встановлення їх особи повинен негайно звільнити доставлених і доповісти про подію рапортом

начальникові міськрайліноргану, а також до чергової частини вищого рівня, поінформувати про доставляння цих осіб чергового прокуратури (п. 6.6.5) [45].

Слід, проте, зазначити, що наведений перелік є не зовсім точним, оскільки імунітетом при затриманні користуються і деякі інші, не названі вище категорії осіб.

У главі 37 КПК України, що присвячена здійсненню кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, встановлено перелік осіб, щодо яких таке провадження здійснюється. Так, відповідно до ст. 480 КПК України особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно:

- 1) народного депутата України;
- 2) судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя;
- 3) кандидата у Президенти України;
- 4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- 5) Голови, іншого члена Рахункової палати;
- 6) депутата місцевої ради;
- 7) адвоката;
- 8) Генерального прокурора України, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;
- 9) Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України;
- 10) члена Національного агентства з питань запобігання корупції.

Особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб полягають в особливому порядку повідомлення про підозру (ст. 481 КПК України), притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і обрання запобіжного заходу (ст. 482 КПК України), інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку (ст. 483 КПК України) [71, с. 843].

Разом з тим, як вбачається із системного аналізу положень ст. 480 КПК України та ст. 482 КПК України, особливості затримання стосуються не усіх, визначених у ст. 480 КПК України осіб. Така ситуація стала підставою для

висновку деяких авторів про те, що особливий порядок затримання і обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом стосується лише двох категорій осіб: народних депутатів і суддів. Для затримання і обрання щодо них зазначених запобіжних заходів обов'язково має бути отримана згода Верховної Ради України [73, с. 999]. Проте затримання має особливості застосування й стосовно інших, не вказаних у ст. 482 КПК України осіб (не випадково п. 6.6.4 Інструкції містить розширений перелік осіб, які не підлягають доставленню й затриманню).

Так, окрім народних депутатів і суддів (про яких йдеться у ст. 482 КПК України) особливості затримання встановлені й стосовно: Президента України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Зокрема, Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень (ч. 1 ст. 105 Конституції України). Як роз'яснив Конституційний Суд України у своєму рішенні від 10.12.2003 № 19-рп/2003, Президент України на час виконання повноважень не несе кримінальної відповідальності, проти нього не може бути порушена кримінальна справа. Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпичменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину [163]. Відповідно обов'язковою передумовою застосування до Президента України затримання, як і притягнення його до кримінальної відповідальності у разі вчинення злочину, є його усунення з поста в порядку імпичменту (ст. 111 Конституції України).

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відповідно до ч. 3 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень. Він не може бути без згоди Верховної Ради України притягнутий до кримінальної відповідальності або підданий заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, затриманий, заарештований, підданий обшуку, а також особистому огляду [156].

Виходячи з викладеного, вважаємо, що ст. 482 КПК України має бути доповнена відповідними нормами щодо особливостей порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання та обрання запобіжного заходу вищевказаних осіб.

Розглядаючи питання наявності правового імунітету від затримання, слід погодитись із тим, що прогалиною КПК України є відсутність у ньому норми щодо дій посадових осіб у разі затримання на місці вчинення злочину особи, що користується таким імунітетом. Так, досліджуючи питання участі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у кримінальному провадженні, Л. Д. Удалова та О. В. Супрунова, з урахуванням зарубіжного досвіду унормування аналогічного питання, пропонують ст. 482 КПК України доповнити нормою у такій редакції: «Уповноваженого з прав людини, затриманого за підозрою у вчиненні злочину в порядку, встановленому ст. 208 цього Кодексу, за виключенням випадків затримання на місці особливо тяжкого злочину, маю бути звільнено негайно після встановлення його особистості. У разі затримання Уповноваженого з прав людини на місці вчинення особливо тяжкого злочину слідчий, що проводив затримання, зобов'язаний негайно повідомити про це Генерального прокурора України, який негайно повинен звернутись до Верховної Ради України з поданням про подальше застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження. При неотриманні протягом 24 годин згоди Верховної Ради України на подальше затримання Уповноваженого з прав людини його має бути негайно звільнено. До отримання такої згоди Уповноважений з прав людини може бути підданий особистому обшуку, освідуванню» [211, с. 69].

Підтримуючи загалом таку пропозицію, водночас, вважаємо, що встановлення ступеня тяжкості злочину (особливо тяжкий) в момент затримання особи на місці її вчинення не завжди є можливим, а одержання згоди Верховної Ради України протягом 24 годин – малоімовірним. До того ж, проведення особистого обшуку, освідування (як різновиду особистого огляду) такої особи до одержання згоди Верховної Ради України порушує встановлені відповідними законами гарантії недоторканності цієї особи.

Вважаємо, що фізичний захват і доставлення вищевказаних осіб (осіб, які наділені правовим імунітетом, у тому числі від затримання) може мати місце у випадках, передбачених п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, до моменту достовірного встановлення даних про особу та наділення її відповідним правовим імунітетом. Тільки після встановлення їх особи та наділення правовим імунітетом, що підтверджується відповідними документами, уповноважена службова особа (оперативний черговий, особа, відповідальна за перебування затриманих) повинна їх негайно звільнити.

При цьому, на наш погляд, такий підхід слід застосувати до будь-якого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі (як загальна умова застосування затримання уповноваженою службовою особою), про що має бути зазначено у ст. 482 КПК України.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, пропонуємо ст. 482 КПК України доповнити частинами 5–7 та викласти їх у такій редакції:

«5. Притягнення до кримінальної відповідальності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, його затримання або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, проведення особистого обшуку та огляду не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України.

6. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. Здійснення кримінального провадження, притягнення до кримінальної відповідальності Президента України, його затримання та обрання стосовно нього запобіжного заходу не допускається до його усунення з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту. Порядок усунення Президента України з поста в порядку імпічменту визначається Конституцією України, Регламентом Верховної Ради України.

7. У випадках доставлення осіб, зазначених у цій статті, до органу досудового розслідування, уповноважена службова особа після встановлення їх особи повинна негайно звільнити доставлених».

Варто вказати і на те, що на відміну від інших Законів України, зокрема, «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про статус народного депутата України» та деякі інші, у ст. 483 КПК України не йдеться про необхідність інформування відповідних державних та інших органів чи службових осіб у випадку не тільки застосування запобіжного заходу та ухвалення вироку, а й затримання осіб, передбачених ст. 480 КПК України. З урахуванням вказаного, з метою приведення норм цих законів у відповідність між собою, пропонуємо початок ч. 1 ст. 483 КПК України викласти у такій редакції: «Про затримання, застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку повідомляються:...».

Повідомлення затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснення прав і забезпечення можливості їх реалізації. Відповідно до ч. 2 ст. 42 КПК України підозрюваний має право, зокрема, знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють (п. 1); бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК України, а також отримати їх роз'яснення (п. 2); на першу вимогу мати захисника (п. 3); не говорити нічого з приводу підозри проти нього або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (п. 4); давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати (п. 5); вимагати перевірки обґрунтованості затримання (п. 6) та ін.

Стосовно підозрюваного, який затриманий за підозрою у вчиненні злочину, необхідність повідомлення та роз'яснення відповідних положень передбачена ч. 4 ст. 208 КПК України, відповідно до якої уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України, вимагати перевірку

обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК України.

Виконання цих вимог закону є необхідною та важливою гарантією охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів затриманої особи. Не випадково, відповідно до п. 1.6. наказу МВС України від 26.03.2013 № 289/540/5 «Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження» за кожним фактом неповідомлення або несвоєчасного повідомлення слідчим, іншою службовою особою затриманій особі, підозрюваній у вчиненні злочину, про підстави затримання та про те, в учиненні якого злочину вона підозрюється, а також нероз'яснення її права мати захисника, отримувати медичну допомогу, надавати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри щодо неї начальники слідчих управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС протягом 10 діб з дня виявлення порушення вимог кримінального процесуального законодавства зобов'язані організувати в установленому порядку проведення службових розслідувань [147].

Буквальне тлумачення положень ч. 4 ст. 208 КПК України не дає чіткої відповіді на питання про те, на якому етапі здійснення затримання уповноважена службова особа повинна виконати відповідні дії. Словосполучення «уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно» у системному тлумаченні з іншими нормами про порядок затримання уповноваженою службовою особою, можна тлумачити як негайно після фізичного захвату особи, так і негайно після завершення процедури процесуального оформлення затримання особи, за підозрою у вчиненні злочину.

На наш погляд, повідомлення затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснення прав і забезпечення можливості їх реалізації має здійснюватися впродовж усієї процедури затримання уповноваженою службовою особою, на тих її етапах, що передбачають можливість реалізації цих прав.

Так, безперечним є те, що на початковому етапі затримання – під час здійснення фізичного захвату у передбачених законом випадках, уповноважена службова особа повинна негайно повідомити затриманому підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, однак при цьому виникає питання, чи є можливість забезпечити таке повідомлення «зрозумілою для затриманого мовою», як того вимагає сучасна редакція ч. 4 ст. 208 КПК України? Очевидно, що така можливість є не завжди. Якщо ж таке повідомлення відбувається вже під час здійснення досудового розслідування, тобто слідчим, прокурором, забезпечення його виконання «зрозумілою для затриманого мовою» у разі, якщо затриманий не володіє мовою кримінального провадження, відбувається за допомогою перекладача. До того ж, не виключена ситуація, за якої, зокрема кваліфікація злочину, у вчиненні якого підозрюється затримана особа, і яка їй була повідомлена, може зазнати змін з моменту її повідомлення на етапі фізичного захвату до моменту її повідомлення на етапі складання протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Така зміна може бути обумовлена встановленням і оцінкою слідчим, прокурором додаткових обставин проведеного фізичного захвату, доставлення до органу досудового розслідування, обшуку затриманої особи, тощо.

Роз'яснення права мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України, на наш погляд, також є тими правами затриманої особи, що мають бути їй роз'яснені на початковому етапі затримання – фізичному захваті та доставленні до органу досудового розслідування. Вже на цьому етапі затримана особа може вимагати надання медичної допомоги, присутності захисника, відмовитись говорити з приводу обставин затримання, повідомити інших осіб про своє затримання та місцеперебування. Ці ж права мають бути роз'яснені затриманій особі і у подальшому слідчим, прокурором при складанні протоколу затримання. Що ж стосується роз'яснення права затриманої особи вимагати перевірку

обґрунтованості затримання та інших процесуальних прав, передбачених КПК України, то, зважаючи на те, що вони можуть бути реалізовані після набуття особою статусу підозрюваного, під час досудового розслідування, їх роз'яснення має відбуватись на етапі процесуального оформлення затримання.

З урахуванням викладеного, з метою забезпечення чіткості та однозначності кримінального процесуального закону в частині повідомлення затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснення прав і забезпечення можливості їх реалізації, пропонуємо норму ч. 4 ст. 208 КПК України викласти у такій редакції: «Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України».

Обшук затриманої особи. Відповідно до ч. 3 ст. 208 КПК України при затриманні уповноваженою службовою особою, слідчим, прокурором особи, підозрюваної у вчиненні злочину, може бути проведений її особистий обшук.

Одразу ж варто зазначити, що чинний КПК України, на відміну від КПК України 1960 року, не містить окремої норми, яка б регламентувала порядок проведення особистого обшуку (обшуку особи). Не сформульований він у системному виді ні у ст. 208, ні у ст. 234, ні в інших статтях КПК України.

Загалом усі правила про проведення особистого обшуку затриманої особи відповідно до КПК України можна представити таким чином: 1) суб'єктами проведення особистого обшуку є уповноважена службова особа, слідчий, прокурор (ч. 3 ст. 208 КПК України); 2) обшук особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування (ч. 7 ст. 223 КПК України); 3) обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статі (ч. 5 ст. 236 КПК України); 4) під час обшуку може бути тимчасово вилучене майно затриманої особи (ст. 168 КПК України); 5) результати

особистого обшуку зазначаються у протоколі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (ч. 5 ст. 208 КПК України).

Як ми вже зазначали, загальна мета затримання має багатофункціональний характер. Вона досягається через реалізацію окремих цілей, сукупність яких дорівнює одній загальній меті.

Однією з таких цілей затримання, що може бути викликана ситуативними обставинами, є виявлення та вилучення у затриманої особи засобів і знарядь вчинення злочину, об'єктів, які зберегли на собі сліди злочину, набуті в результаті вчинення злочину, а також є предметом злочину, пов'язаного з їх незаконним обігом (ч. 2 ст. 167 КПК України).

Аналогічні цілі, як підстави застосування, сформульовані законодавцем для такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна (глава 16 КПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 168 КПК України тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом.

Ці законодавчі положення стали підставою для висновку про те, що особистий обшук або обшук особи спеціально не виділяється у законі і, навіть, не називається обшуком та не відноситься до слідчих (розшукових) дій, а іменується тимчасовим вилученням майна [15].

Погодитись з такими висновками не можна, хоча б тому, що відповідно до ч. 2 ст. 168 КПК України тимчасове вилучення майна може здійснюватися під час обшуку, огляду. Таким чином, особистий обшук (обшук особи) слід розглядати як вид обшуку – слідчої (розшукової) дії, в межах якої і може здійснюватися тимчасове вилучення майна.

Отже, якщо у ст. 168 КПК України йдеться про право кожного, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України,

тимчасово вилучити майно, то відповідно у статтях 207, 208 КПК України має бути закріплено право відповідних осіб на здійснення тимчасового вилучення майна.

У переважній більшості випадків фізичний захват особи у передбачених законом випадках, як і її подальше доставлення до найближчого підрозділу органу досудового розслідування здійснюється уповноваженими службовими особами тоді, коли відповідні відомості ще не внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань і відповідно досудове розслідування ще не розпочате.

Так само і необхідність вилучення знарядь злочину, інших предметів і документів нерідко виникає до оформлення протоколу затримання, одразу після фізичного захвату або доставлення особи до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, коли досудове розслідування за цим фактом ще не розпочате. У таких випадках, у разі, якщо відповідні дії здійснюються поліцейськими, вони проводяться в межах наданих їм повноважень. Так, ст. 37 Закону України «Про Національну поліцію» регламентує проведення поліцейськими такого превентивного поліцейського заходу як обмеження пересування особи чи транспортного засобу або фактичного володіння річчю, ч. 4 якої надає поліцейському право тимчасово обмежити фактичне володіння річчю або пересування транспортного засобу для запобігання небезпеці, якщо є достатні підстави вважати, що річ або транспортний засіб можуть бути використані особою з метою посягання на своє життя і здоров'я або на життя чи здоров'я іншої людини, або пошкодження чужої речі. Обмеження фактичного володіння річчю здійснюється на підставах та в порядку, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення [150]. Очевидно, йдеться про тимчасове вилучення майна, яке відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 168 КПК України може здійснюватися як під час затримання особи, так і під час огляду та обшуку. Водночас, Закон України «Про Національну поліцію» не формулює право відповідних службових осіб на проведення обшуку затриманої ними особи (у ньому йдеться про «поверхневу перевірку», ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію»). Разом з тим, серед суб'єктів проведення обшуку

затриманої особи у ч. 3 ст. 208 КПК України, наряду зі слідчим і прокурором, названі й інші уповноважені службові особи. Таким чином, виникає питання: чи може бути проведений особистий обшук затриманої особи до початку досудового розслідування тими уповноваженими службовими особами, які здійснюють фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування?

Зважаючи на те, що обшук особи, як вид обшуку – слідчої (розшукової) дії, може бути проведений лише в межах здійснення досудового розслідування, тобто після внесення відповідних відомостей до ЄРДР, вважаємо, що уповноважені службові особи, які здійснюють фізичний захват і доставлення особи до органу досудового розслідування до початку досудового розслідування, відповідно до своїх повноважень, наданих їм законом, вправі провести «огляд», «поверхневу перевірку», під час яких тимчасово вилучити майно. Що ж стосується обшуку затриманої особи, то у разі необхідності (яка може і не виникнути, зважаючи на результати попереднього огляду чи поверхневої перевірки), цю слідчу (розшукову) дію вправі провести слідчий, прокурор після початку досудового розслідування.

Виходячи з викладеного, з норми про проведення обшуку затриманої особи (ч. 3 ст. 208 КПК України) слова «уповноважена службова особа» слід виключити.

Крім того, слід вказати і на певну незручність суміщення процесуального оформлення затримання та проведення особистого обшуку затриманої особи, передбаченого ч. 5 ст. 208 КПК України. Зокрема, певні труднощі з цим виникають у випадках, коли стать затриманої особи не співпадає зі статтю особи, що затримує. До того ж, якщо сам акт затримання та складання протоколу про це не вимагає присутності понятих, то відповідно до ч. 3 ст. 208, ч. 7 ст. 223 КПК України обшук затриманої особи, за загальним правилом, повинен проводитись у присутності не менше двох понятих, а в силу вимог ч. 5 ст. 236 КПК України ці поняті мають бути особами тієї ж статі.

Більше того, такі процесуальні акти, як затримання і особистий обшук перебувають так би мовити «у різних процесуальних площинах»: затримання – це один із заходів забезпечення кримінального провадження, обшук особи – різновид обшуку, однієї зі слідчих (розшукових) дій. До того ж, як засвідчують результати

вивчення матеріалів кримінальних проваджень, анкетування слідчих і прокурорів, обшук при затриманні проводиться не завжди, і у багатьох випадках у затриманого нічого не вилучається (в окремих випадках через те, що попередньо у нього було тимчасово вилучене майно в порядку ст. 168 КПК України).

Незрозумілості в питанні процесуального оформлення результатів особистого обшуку додає і норма, закріплена у ч. 3 ст. 168 КПК України, відповідно до якої слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. Враховуючи, що ця норма розміщена у статті «Порядок тимчасового вилучення майна», вочевидь йдеться про протокол тимчасового вилучення майна [241, с. 182].

Виходячи з викладеного, вважаємо, що у протоколі затримання мають зазначатись відомості щодо результатів тимчасового вилучення майна у затриманої особи, здійсненого уповноваженою службовою особою при фізичному захваті та доставленні затриманого до органу досудового розслідування, або слідчим чи прокурором після доставлення затриманого до органу досудового розслідування. Якщо ж виникли підстави для проведення особистого обшуку затриманої особи, то результати цієї слідчої (розшукової) дії мають викладатись слідчим, прокурором в окремому протоколі.

Відповідні зміни слід внести у норму про реквізити протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (ч. 5 ст. 208 КПК України).

Крім того, вважаємо, що усі питання, пов'язані із проведенням особистого обшуку, у тому числі затриманої особи, та фіксуванням його результатів, вимагають свого системного окремого викладення у нормах КПК України, про що вже зазначалось у процесуальній літературі [175, с. 64–65].

Процесуальне оформлення затримання. У відповідності до ч. 5 ст. 208 КПК України про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК України, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК України; підстави затримання; результати особистого

обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

Незважаючи на те, що зазначена у ч. 5 ст. 208 КПК України документальна форма фіксації затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, іменується протоколом, призначення цього процесуального документа є далеко не таким однозначним.

Відповідно до статей 103, 104 КПК України протокол – це форма фіксування процесуальних дій, однак основне призначення протоколу затримання виражається в основному в тому, щоб сформулювати рішення про застосування до особи зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження, засвідчити факт і зафіксувати порядок реалізації цього рішення. Поряд з цим у протоколу затримання є й інше важливе завдання – у визначених законом випадках – закріплення процесуального становища особи, адже ч. 1 ст. 42 КПК України визначає, що підозрюваним є особа, яка зокрема, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

За змістом кримінального процесуального закону у цьому випадку особа набуває статус підозрюваного не з моменту фізичного захвату, доставлення до органу досудового розслідування, а після складання уповноваженою особою протоколу затримання в порядку, передбаченому ст. 208 КПК України, тобто з моменту юридичного, а не фактичного затримання. Не випадково, в тексті тих статей КПК України, що регламентують процесуальну діяльність до складання протоколу затримання та його належного оформлення, використовується термін «затриманий», а не «підозрюваний».

З урахуванням викладеного, слід звернути увагу на термінологічну та змістову невідповідність ч. 1 ст. 42 та ст. 208 КПК України. Так, у ч. 1 ст. 42 КПК України йдеться про затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а у ст. 208 КПК України – про затримання за підозрою у вчиненні злочину. Зважаючи на те, що статус підозрюваного за змістом закону

пов'язується із застосуванням заходу забезпечення кримінального провадження – затриманням уповноваженою службовою особою, вважаємо, що у ч. 1 ст. 42 КПК України слова «у вчиненні кримінального правопорушення» слід замінити словами «у вчиненні злочину».

Варто зазначити, що у правозастосовній діяльності увага на цій стороні питання функціонального призначення протоколу затримання, як правило, не фіксується. При цьому, як доводять результати проведеного нами дослідження, самі затримані не завжди усвідомлюють юридичне значення вказаного процесуального документа та процедури ознайомлення з ним. Крім того, на наш погляд, протокол затримання не забезпечує фіксацію й найбільш значущих з точки зору доказування у кримінальному провадженні обставин здійснення фізичного захвату та доставлення особи до органу досудового розслідування.

Таким чином, значення протоколу затримання не вичерпується формою фіксації затримання та його процесуального оформлення. У більшості випадків, завдяки наявності у матеріалах кримінального провадження цього процесуального документа можна зробити висновок про дотримання процесуальної форми при застосуванні затримання. Крім того, створюються необхідні передумови для забезпечення процесу доказування причетності затриманого до вчинення злочину, гарантується точність збереження та передачі фактичних даних, забезпечується своєчасний та ефективний прокурорський нагляд, відомчий та судовий контроль за законністю та обґрунтованістю затримання.

Розвиток практики призвів і до того, що протокол затримання, маючи своїм призначенням засвідчення фактів і обставин самого затримання, став, у тому числі, документом – підставою поміщення особи до ІТТ. Так, І. М. Гуткін зазначав, що конкретне викладення у протоколі підстав затримання пов'язано не з доказовим значенням протоколу, а з необхідністю обґрунтування рішення про поміщення особи, підозрюваної у вчиненні злочину, під варту [28, с. 50].

Раніше протокол затримання був віднесений законом до самостійного виду джерел доказів – протоколів слідчих дій (ст. 69 КПК УРСР). У процесуальній літературі того часу відмічалось, що протокол затримання надає слідству, з однієї

сторони, неспростовні докази, з іншої – дозволяє слідчому ретельно допитати затриману особу про обставини вчинення злочину, а з третьої – позбавляє підозрюваного можливості ухилитись від слідства [180, с. 96].

Пропонувалось також змінити порядок документального оформлення затримання, відділивши процедуру закріплення доказів від застосування заходу примусу [24, с. 59–60]. Інші автори вважали, що затримання, як процесуальна дія, безпосередньо докази не встановлює, а тому протокол затримання не повинен мати доказове значення [224, с. 118]. Слід зазначити, що подібні висловлювання можна зустріти у сучасній процесуальній літературі [8, с. 87; 157, с. 212].

На наш погляд, процесуальне оформлення затримання не має за мету безпосереднє збирання та закріплення доказів (відповідно до цього затримання визнається заходом забезпечення кримінального провадження, а не слідчою (розшуковою) дією). Водночас, протокол затримання матиме доказове значення як документ, який засвідчує обставини застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження (час, місце, обставини фізичного захвату та доставлення особи до органу досудового розслідування) і в цьому аспекті його можна віднести до джерела доказів – документи (ст. 99 КПК України), оскільки викладені у ньому відомості можуть бути використані як докази факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Саме у такому значенні протокол затримання підозрюваного відповідно до ч. 2 ст. 192 КПК України додається до клопотання про застосування запобіжного заходу до особи, яку затримано без ухвали про дозвіл на затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

З урахуванням важливості та багатофункціональності протоколу затримання, як ми вже зазначали, КПК України містить обов'язкові вимоги до його змісту. Відповідно до ч. 5 ст. 208 КПК України спеціальними реквізитами протоколу затримання є: 1) місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК України; 2) підстави затримання; 3) результати особистого обшуку (у разі його проведення); 4) клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; 5) повний перелік процесуальних прав та

обов'язків затриманого; б) підписи особи, яка склала протокол, і затриманого; 7) відмітка про негайне вручення копії протоколу затриманому, а також надсилання прокурору.

Встановлення та зазначення у протоколі місця затримання має важливе правове значення, як для забезпечення належного виконання вимог ст. 210 КПК України про доставлення затриманої особи до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, так і для визначення моменту затримання, що, у свою чергу, визначає законність обчислення строку затримання.

Визначення місця затримання, як правило, труднощів не викликає. Однак при цьому слід враховувати певні визначені законом особливості встановлення місця затримання особи на транспорті.

Так, ч.ч. 2–4 ст. 191 КПК України визначено, що:

- у разі затримання на транспорті місцем затримання вважається територія району, на якій особа затримана;

- у разі затримання особи на громадському транспорті, незапланована зупинка якого неможлива без зайвих труднощів, місцем затримання вважається територія району, на якій розташована найближча попутна зупинка громадського транспорту;

- у разі затримання особи на авіаційному або морському транспорті під час здійснення рейсу за межі державного кордону України місцем затримання вважається порт у межах державного кордону України, в якому почався цей рейс.

Дата і точний час (година і хвилини) затримання встановлюються у відповідності з положеннями ст. 209 КПК України. При цьому, особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою, і тим самим позбавлена можливості вільно собою розпоряджатись.

Це відбувається у випадках, коли, наприклад, уповноважені особи зупиняють особу на вулиці та просять пройти з ними до територіального органу поліції; коли проводиться обшук у приміщенні і особі забороняють з нього виходити, та в усіх

інших випадках, коли надалі особу доставляють до органу досудового розслідування та затримують відповідно до ст. 208 КПК України.

Якщо особу, підозрювану у вчиненні злочину, попередньо затримали відповідно до ст. 207 КПК України, то моментом її затримання уповноваженою службовою особою слід вважати момент передання такого затриманого уповноваженій службовій особі.

Підстави затримання вказуються у протоколі затримання як свідчення наявності ситуації, яка обумовила необхідність застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження. Саме підстави затримання, насамперед, визначають законність і обґрунтованість його застосування.

У порівнянні з КПК України 1960 року перелік фактичних підстав затримання, передбачений чинним КПК України, став безумовно визначеним. Іншими словами, особа може бути затримана за підозрою у вчиненні злочину тільки у чітко визначених законом випадках, передбачених ст. 208 КПК України. Із законодавчої конструкції підстав затримання зникла норма, що допускала затримання «при наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину» (ч. 2 ст. 106 КПК України 1960 року).

Не піддаючи підстави затримання уповноваженою службовою особою детальному дослідженню (що було зроблено нами у попередньому підрозділі), зазначимо, що у правозастосовній практиці органів досудового розслідування тривалий час використовуються стандартні бланки протоколів затримання, в яких наперед надруковані нормативні формулювання підстав затримання, серед яких слід обрати та підкреслити ту, що відповідає дійсній підставі затримання у кожному конкретному випадку (така практика мала місце у період дії КПК України 1960 року та продовжується і на цей час). Такий же підхід до викладення підстав затримання у протоколі затримання демонструють й автори посібників зі зразками кримінальних процесуальних документів [39, с. 68–70; 75, с. 471–475; 158, с. 146–149; 169, с. 239–243].

Використання бланків процесуальних документів, як зазначається у процесуальній літературі, має низку переваг: вони сприяють більш повному й

точному дотриманню вимог КПК України; спрощують і скорочують процес складання процесуальних документів; наявність у бланках наперед надрукованих фрагментів скорочує обсяг рукописних записів і, відповідно, економить час; використанням бланків досягається уніфікація документів (моделювання певної логіко-інформаційної композиції тексту з найбільш оптимальним поєднанням текстових формул (кліше), котрі відповідають ситуаціям, які трапляються найчастіше для того, щоби при мінімумі слів точно й зрозуміло передати максимум юридично значимої та доцільної інформації) що, зокрема, полегшує ознайомлення з матеріалами справи осіб, котрі мають на це право; обов'язкові для кожного виду процесуального документа формулювання, що розміщуються в бланках, не заважають індивідуальному стилю роботи слідчого, а навпаки, дозволяють зосередити увагу на викладенні в них мотивованих висновків, фіксації отриманих результатів; застосування бланків підвищує культуру документування слідчої роботи загалом [39, с. 3; 103, с. 108; 164, с. 159].

Позитивно оцінюючи використання бланків кримінальних процесуальних документів у слідчій практиці загалом, зазначимо, що, на наш погляд, такий реквізит протоколу затримання як «Підстави затримання» не може викладатись шляхом підкреслювання заздальгідь надрукованих у бланку протоколу відповідних нормативних формулювань. Це обумовлюється тим, що, по-перше, саме підстави затримання, насамперед, засвідчують законність і обґрунтованість застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження; а по-друге, зважаючи на використання законодавцем у формулюванні випадків затримання оціночних понять, тлумачення яких, як відомо, і повинно віднайти своє відображення у конкретній правозастосовній ситуації, саме у протоколі затримання слідчий, прокурор на основі положень ст. 208 КПК України про допустимі випадки затримання і повинні сформулювати підставу затримання конкретної особи у конкретній ситуації.

Отже, пропонуємо відмовитись від практики зазначення та підкреслювання у протоколі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, заздальгідь надрукованих нормативних формулювань підстав затримання. Натомість слідчий,

прокурор у кожному випадку складання протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, повинні навести у ньому формулювання підстави затримання цієї особи відповідно до визначених законом випадків затримання (фізичного захвату), з обов'язковим тлумаченням оціночних понять (у разі їх наявності у нормативному формулюванні відповідної підстави) з урахуванням конкретних фактів і обставин фізичного захвату цієї особи та її доставлення до органу досудового розслідування.

Те ж саме стосується і мотивів затримання (про сутність і необхідність встановлення яких йдеться у попередньому підрозділі). Незважаючи на те, що ч. 5 ст. 208 КПК України не зобов'язує зазначати мотиви затримання у протоколі, вважаємо, що їх встановлення засвідчуватиме дійсну необхідність, а відповідно і обґрунтованість, застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження у кожному конкретному випадку фізичного захвату та доставлення особи до органу досудового розслідування. Адже ст. 208 КПК України закріплює право, але не обов'язок, затримати особу навіть за наявності зазначених у ній випадків. Таким чином, наявність підстав затримання засвідчує право уповноваженої особи застосувати цей захід примусу, а мотиви затримання засвідчують необхідність такого застосування у конкретному випадку і стосовно конкретної особи.

Виходячи з цього, на нашу думку, у протоколі затримання мають бути зазначені не тільки підстави, а й мотиви затримання, сформульовані слідчим, прокурором з урахуванням фактичних обставин конкретної ситуації.

Законність затримання відповідно до ст. 208 КПК України визначається не тільки наявністю відповідних підстав у кожному конкретному випадку, а й дотриманням відповідних умов. Так, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі (ч. 1 ст. 208 КПК України). Виходячи з цього, слід визнати необхідним включення до числа реквізитів протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, наряду з підставами і умов затримання [243, с. 177–178]. Дотримання умов затримання має

позначатись у протоколі, зокрема, вказівкою на те, у вчиненні якого злочину підозрюється особа (формула кваліфікації), а також на те, що за вчинення цього злочину передбачене покарання у виді позбавлення волі.

При складанні протоколу затримання затримана особа вправі робити заяви, заявляти клопотання чи скарги, які підлягають обов'язковому занесенню до протоколу. При цьому, клопотання, заяви чи скарги затриманого можуть стосуватись усіх дій уповноважених службових осіб, які вже мали місце (на етапі фізичного захвату та доставлення до органу досудового розслідування), відбуваються на цей час (утримання особи в приміщенні органу досудового розслідування, складання протоколу) або відбуватимуться у майбутньому (зокрема, поміщення затриманого до ізолятора тимчасового тримання, повідомлення інших осіб про затримання та ін.). Залежно від змісту клопотання, заяви чи скарги затриманого відповідні уповноважені службові особи зобов'язані вчинити певні дії.

Так, заява затриманої особи про погіршення стану здоров'я є підставою для забезпечення невідкладного надання належної медичної допомоги та фіксації медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю (п. 6 ч. 3 ст. 212 КПК України, п. 6.6.6. Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, затв. наказом МВС України від 28.04.2009 № 181). Клопотання затриманої особи щодо інформування конкретних осіб про її затримання та місцезнаходження підлягає невідкладному задоволенню, за винятком встановлених законом випадків (ч. 1 ст. 213 КПК України).

Повний перелік процесуальних прав і обов'язків затриманого, що підлягає зазначенню у протоколі затримання, зважаючи на те, що з цього моменту особа не тільки набуває процесуальний статус підозрюваного, а й утримується в умовах ізоляції, очевидно, повинен містити не тільки права та обов'язки підозрюваного,

визначені ст. 42 КПК України, а й права та обов'язки визначені Законом України «Про попереднє ув'язнення» (статті 9, 10) [153], п. 3 Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України [137].

У випадку, якщо затримана особа відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих (ч. 6 ст. 104 КПК України).

Повідомлення про затримання (прокурора; близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, та ін.). На виконання вимоги, закріпленої у ч. 6 ст. 29 Конституції України, відповідно до ст. 213 КПК України про застосоване затримання повідомляються: 1) близькі родичі, члени сім'ї чи інші особи за вибором затриманої особи; 2) батьки або усиновителі, опікуни, піклувальники затриманої особи, орган опіки та піклування за місцем проживання затриманої особи у разі, якщо вона є неповнолітньою; 3) орган (установа), уповноважена законом на надання безоплатної правової допомоги; 4) відповідний розвідувальний орган у разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків. Про затримання осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження, повідомляються особи, визначені у ст. 483 КПК України.

Повідомлення про затримання визначених у законі органів і осіб є необхідною та важливою гарантією охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів затриманої особи. Не випадково, відповідно до п. 1.6. наказу МВС України від 26.03.2013 № 289/540/5 «Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження» за кожним фактом

неповідомлення про затримання особи та місце її перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи начальники слідчих управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС протягом 10 діб з дня виявлення порушення вимог кримінального процесуального законодавства зобов'язані організовувати в установленому порядку проведення службових розслідувань [147]. На жаль, у правозастосовній практиці такі випадки мають місце [107, с. 91].

Водночас, як справедливо вказує Г. Р. Крет, законом не передбачені вимоги щодо процесуальної фіксації факту здійснення повідомлення інших осіб про затримання. Зважаючи на це вказівка про здійснення повідомлення може міститись як у протоколі затримання, так і оформлюватись у виді окремого процесуального документа [69, с. 104].

Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363, зобов'язує уповноважених службових осіб негайно після фактичного затримання особи повідомити за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку на єдиний телефонний номер системи безоплатної правової допомоги (0-800-213103) (контактний центр системи безоплатної вторинної правової допомоги) та інші телефонні номери, електронної пошти або через комплексну інформаційно-аналітичну систему забезпечення надання безоплатної правової допомоги відповідному регіональному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги з урахуванням вимог ч. 5 ст. 5 Закону України «Про міліцію» та ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» такі відомості: прізвище, ім'я, по батькові та дата народження затриманої особи (якщо вони відомі); час та підстави для затримання особи; точну адресу місця для конфіденційного побачення адвоката із затриманою особою; найменування (прізвище та ініціали) суб'єкта подання інформації, його поштову адресу, номери телефону та адресу електронної пошти; дату винесення постанови про застосування адміністративного арешту (постановлення ухвали про обрання

запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою), найменування суду та/або прізвище та ініціали судді, що виніс постанову (постановив ухвалу) у відповідних випадках; прізвище, ім'я, по батькові та найменування посади особи, яка передала повідомлення, її номер телефону (п. 2) [134].

Повідомлення вищевказаних органів і осіб про затримання має відбуватись якнайшвидше після фізичного захвату особи.

Частина 1 ст. 213 КПК України передбачає здійснення повідомлення близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором затриманої особи самою затриманою особою. Для цього уповноважена службова особа зобов'язана надати затриманому відповідну можливість. Водночас, ч. 2 ст. 213 КПК України передбачає право уповноваженої службової особи, що здійснила затримання, за наявності підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця затримана особа може зашкодити досудовому розслідуванню, здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності. Вочевидь, таке рішення з усіх уповноважених службових осіб може прийняти слідчий, прокурор, тобто ті особи, які безпосередньо здійснюють досудове розслідування цього злочину і можуть обґрунтовано визначити, чи зможе затримана особа при повідомленні близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб про своє затримання та місцеперебування зашкодити досудовому розслідуванню. Саме поняття «зашкодити досудовому розслідуванню» є оціночним, зміст якого визначається у кожному конкретному випадку з урахуванням встановлених фактичних обставин. Так, наприклад, повідомлення затриманою особою інформації про місце та час фізичного захвату, інші обставини його здійснення певній особі може зашкодити у подальшому одержанню достовірних показань від такої особи, призвести до знищення речових доказів та інших слідів злочину, тощо.

Про застосоване затримання слідчий повідомляє прокурора шляхом направлення копії протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину (ч. 5 ст. 208 КПК України), відмітка про що (із зазначенням дати направлення) проставляється у самому протоколі.

Обов'язок виконання вимог закону щодо повідомлення інших осіб про затримання покладається на уповноважених службових осіб, які застосовують затримання. У свою чергу, перевірку дотримання вимог ст. 213 КПК України зобов'язана здійснити службова особа, відповідальна за перебування затриманих, і в разі нездійснення повідомлення про затримання – здійснити передбачені цією статтею дії самостійно (ч. 5 ст. 213 КПК України).

За даними Центру політико-правових реформ з початку повноцінного функціонування системи правової допомоги у 2013 році виявились суттєві проблеми, пов'язані із неінформуванням або несвоєчасним інформуванням центрів органами розслідування про випадки затримань. Ці факти стали підставою для прийняття Міністерством юстиції України 30 серпня 2013 року наказу «Деякі питання прийняття та оброблення центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги повідомлень про випадки затримання осіб». На основі цього документа спочатку у пілотному режимі була запроваджена можливість звернення з інформацією про затримання осіб не тільки уповноваженими органами, а й родичами затриманих. 27 листопада 2013 року цей порядок став постійним внаслідок внесення змін до урядової постанови. Тепер не тільки орган влади повідомляє центри надання правової допомоги про затримання. Якщо службові особи уповноваженого органу з певних причин цього не зробили, то сама особа чи її родичі (члени сім'ї) мають право безпосередньо звернутись до центру телефоном чи письмово [1, с. 20–21].

Поміщення та утримання затриманого в місцях тримання затриманих. Після прийняття рішення про затримання та оформлення протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, інформування прокурора та інших осіб про затримання та місцезнаходження затриманого, затримана особа поміщається та утримується в місці тримання затриманих. Відповідно до Законів України «Про Національну поліцію», «Про попереднє ув'язнення» та Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, що затверджені наказом МВС України від 02.12.2008 № 638, місцями тримання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, є

спеціальні установи – ізолятори тимчасового тримання. Наразі МВС України розроблено та оприлюднено проект наказу МВС «Про затвердження Положення про ізолятор тимчасового тримання», видання якого сприятиме демократизації та гуманізації стандартів роботи поліції під час забезпечення охорони осіб, які знаходяться в ізоляторах тимчасового тримання [124].

У випадках, коли затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, здійснюється керівником дипломатичного представництва чи консульської установи в Україні, капітаном судна України, що перебуває за межами України під прапором або розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, затримані особи утримуються в приміщеннях, що визначені вказаними посадовими особами та пристосовані для цих цілей. Для тримання під вартою військовослужбовців використовуються гауптвахти.

Після виконання вищезазначених дій слідчий, прокурор зобов'язані забезпечити доставлення затриманої особи до ІТТ. Зазвичай, ця робота доручається черговому по територіальному органу поліції, який виконує її з використанням наявних у його розпорядженні сил і засобів.

Розділом VII Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, що затверджена наказом МВС України від 28.04.2009 № 181 (далі – Інструкція), для тимчасового тримання затриманих та доставлених осіб у черговій частині органу обладнуються КЗД (кімнати для затриманих та доставлених чергової частини). У кожній черговій частині органу обладнується не менше трьох КЗД, які повинні розміщуватися тільки на першому поверсі адміністративної будівлі у безпосередній близькості до залу, де перебуває оперативний черговий, з таким розрахунком, щоб особи добового наряду могли контролювати поведінку доставлених, а останні не мали можливості прослуховувати інформацію, що надходить, та службові розмови чергових.

Перед поміщенням затриманої особи до КЗД черговий зобов'язаний: з'ясувати стан її здоров'я, обставини, що можуть призвести до тяжких наслідків у зв'язку з її затриманням (зупинка виробництва, вибух, заморожування системи

опалення, залишення осіб, які потребують постійного нагляду, в обстановці, що загрожує їх життю, тощо), та за наявності таких обставин вжити заходів щодо запобігання тяжким наслідкам; видати їй Пам'ятку для затриманих осіб (додаток 18 до Інструкції); зареєструвати правопорушника у книзі обліку осіб, які поміщені до кімнати для затриманих та доставлених чергової частини (додаток 19 до Інструкції); поінформувати про наявність у кімнаті системи відеоспостереження. Забороняється поміщати до КЗД осіб, якщо стосовно них не складений протокол про адміністративне затримання або протокол про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину [45].

Після доставлення затриманих до ІТТ вони підлягають обшуку, а їхні речі – огляду, про що складається протокол обшуку. Тримання затриманих в ІТТ здійснюється відповідно до положень Закону України «Про попереднє ув'язнення» та Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України, що затверджені наказом МВС України від 02.12.2008 № 638.

При цьому, слід звернути увагу на те, що перш ніж доставляти підозрюваного до ІТТ, слідчий, прокурор повинен визначити порядок виконання норми про вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі не пізніше 24 годин з моменту її затримання (ч. 2 ст. 278 КПК України). Відповідно, у разі визначеної слідчим, прокурором необхідності проведення із затриманою особою певних процесуальних, слідчих (розшукових) дій, наприклад, допиту підозрюваного, пред'явлення його для впізнання, тощо, ці дії доцільно провести до відправлення затриманої особи в ІТТ. В іншому випадку проведення цих дій буде пов'язане із певними труднощами, обумовленими складною процедурою організації їх проведення за місцем перебування затриманого підозрюваного або необхідністю його етапування до місця проведення досудового розслідування.

Вжиття заходів до забезпечення збереження майна затриманого, у тому числі тимчасово вилученого під час затримання. Відповідно до ч. 4 ст. 168 КПК України після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна в порядку, встановленому

Кабінетом Міністрів України. Цей порядок визначається відповідно до Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104. Так, згідно із п. 27 цього Порядку схоронність тимчасово вилученого майна забезпечується згідно з пунктами 1–26 цього Порядку до повернення майна власнику у зв'язку з припиненням тимчасового вилучення майна або до постановлення слідчим суддею, судом ухвали про накладення арешту на майно [133].

Тримання під вартою, хоча й короткочасне, особи, у якої є неповнолітні діти та інші особи, що перебувають на її утриманні та під її піклуванням, а також житло та інше майно, що залишаються без нагляду, вимагає від слідчого, прокурора вжиття заходів щодо піклування про таких дітей та охорони такого житла та майна. У разі, якщо буде встановлено, що в сім'ї затриманого або у його близькому оточенні немає осіб, які можуть здійснювати нагляд за дітьми, особами, які перебувають під його наглядом і опікою, забезпечити збереження житла та майна затриманого за його відсутності, слідчий, прокурор повинен сповістити про це комісію та міліцію у справах дітей, відділ соціального захисту населення за місцем їх проживання, а також забезпечити збереження майна затриманого шляхом його передачі на відповідальне зберігання та опечатування приміщень.

Зазначимо, що чинний КПК України не містить норм, які б покладали відповідний обов'язок на слідчого, прокурора, як при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, так і при виконанні ухвали слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Водночас, КПК України 1960 року містив норми, що зобов'язували слідчого при ув'язненні підозрюваного або обвинуваченого вжити заходів піклування про неповнолітніх дітей заарештованого, які залишаються без нагляду (ст. 159) та заходів до охорони майна і житла ув'язненого, якщо вони залишаються без нагляду (ст. 160).

З метою охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, що утримується під вартою, вважаємо, аналогічні норми мають знайти своє відображення й у чинному КПК України. Виходячи з цього, пропонуємо доповнити його нормою такого змісту: «При затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, уповноважена службова особа зобов'язана вжити заходів до забезпечення піклування за неповнолітніми дітьми затриманого, особами, які перебувають на його утриманні та під його опікою, а також майном і житлом, якщо вони залишаються без нагляду».

Звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу або звільнення затриманого. Відповідно до ст. 211 КПК України затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами ст. 209 КПК України. При цьому, не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання затримана без ухвали слідчого судді, суду особа повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу. Таким чином, стосовно кожної із затриманих осіб уповноваженою службовою особою може бути прийнято одне з двох рішень: 1) про звільнення; 2) про звернення до суду з клопотанням про обрання запобіжного заходу, підстави та процесуальний порядок яких буде розглянутий нами у наступному підрозділі.

Здійснення процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання. Аналіз законодавства та практики його застосування засвідчує, що процесуальний контроль за законністю та обґрунтованістю затримання, дотриманням прав і законних інтересів затриманого здійснюється уповноваженими на те особами (керівником органу досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею) за трьома напрямками: 1) безпосередньо під час застосування затримання уповноваженою службовою особою; 2) при виконанні ними своїх функціональних обов'язків, зокрема тих, що спрямовані на забезпечення законності у кримінальному провадженні; 3) під час розгляду та вирішення скарг на дії

уповноважених службових осіб, пов'язані із затриманням особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Конкретні форми процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою будуть розглянуті нами у контексті дослідження питань забезпечення прав та законних інтересів затриманого у наступному розділі.

2.3. Підстави та процесуальний порядок звільнення затриманої особи або звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно неї запобіжного заходу

Як ми вже зазначали, стосовно кожної із затриманих осіб уповноваженою службовою особою надалі може бути прийнято одне з двох рішень: 1) про звільнення; 2) про звернення до суду з клопотанням про обрання запобіжного заходу. Розглянемо підстави та процесуальний порядок їх прийняття та реалізації.

Звільнення затриманого. Доводиться констатувати, що у чинному КПК України нормативному врегулюванню звільнення затриманої особи не приділено належної уваги. Так, у статтях 202, 206, 211, 212 КПК України йдеться про звільнення затриманого, однак ні підстави, ні процесуальний порядок прийняття такого рішення уповноваженими особами законом чітко не визначені. Зазначені обставини безперечно не сприяють однаковому та правильному застосуванню законодавства у цій частині, що нерідко призводить до слідчих і судових помилок, які тягнуть за собою порушення прав, свобод і законних інтересів особи.

Допускаючи у випадках нагальної необхідності запобігти злочиніві або припинити його застосування тримання особи під вартою як тимчасового запобіжного заходу, Конституція України встановлює необхідність судової перевірки обґрунтованості такого застосування протягом 72 годин. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою (ч. 3 ст. 29 Конституції України).

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) закріплено положення, відповідно до якого кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним (ч. 4 ст. 5).

Отже, не менш важливе значення, ніж законне та обґрунтоване застосування затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду, має своєчасне, законне та обґрунтоване звільнення затриманого з-під варти.

Як відомо, законність та обґрунтованість будь-якого процесуального акту обумовлюється дотриманням вимог закону в частині підстав і процесуального порядку його здійснення та оформлення.

Звільнення затриманого є тим процесуальним актом, який, наряду із самим затриманням, також повинен відповідати вимогам законності та обґрунтованості. Орієнтуючись на положення ст. 370 КПК України (щодо законності, обґрунтованості та вмотивованості судового рішення), можна стверджувати, що рішення щодо звільнення затриманого буде законним за умови його прийняття компетентною особою згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог, передбачених КПК України. Обґрунтованим рішення щодо звільнення затриманого буде за умови його прийняття на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені належними, допустимими, достовірними та достатніми доказами.

Як ми вже зазначали, у чинному КПК України нормативному врегулюванню цього питання не приділено належної уваги. Так, у статтях 202, 206, 211, 212 КПК України йдеться про звільнення затриманого, однак ні підстави, ні процесуальний порядок прийняття такого рішення уповноваженими особами законом чітко не визначені.

Системний аналіз положень вищезазначених статей КПК України дає підстави для висновку, що уповноваженими особами прийняття рішення щодо звільнення затриманого є слідчий суддя (статті 202, 206), слідчий, прокурор

(ст. 211), особа, відповідальна за перебування затриманих у підрозділі органу досудового розслідування (ст. 212).

Слідчий суддя відповідно до статей 202, 206 КПК України виступає суб'єктом прийняття рішення про звільнення затриманого в межах вирішення питання про застосування до підозрюваного (затриманого) запобіжного заходу (ст. 202) та виконання обов'язку щодо захисту прав людини (ст. 206).

Так, згідно з ч. 1–4 ст. 202 КПК України підозрюваний, який був затриманий, звільняється з-під варти:

- негайно, у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання;

- негайно після надання його поручителями визначеного зобов'язання, у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки;

- негайно після доставлення до місця проживання, у разі застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло цілодобово;

- негайно, у разі застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло в певний період доби, та зобов'язується невідкладно прибути до місця свого проживання;

- після внесення застави, визначеної в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, якщо в уповноваженій службовій особі місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного під вартою.

В усіх цих випадках звільнення затриманого з-під варти здійснюється на підставі відповідного рішення (ухвали) слідчого судді, ухваленого за результатами розгляду клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу до затриманого підозрюваного.

Стаття 206 КПК України зобов'язує кожного слідчого суддю суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою,

забезпечити захист прав такої особи. Відповідно до ч. 3 ст. 206 КПК України слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких тримається ця особа, не надасть судове рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявності інших правових підстав для позбавлення особи свободи. Незалежно від наявності клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу стосовно затриманого, слідчий суддя зобов'язаний звільнити особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких трималася ця особа, не доведе:

- 1) існування передбачених законом підстав для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду;
- 2) неперевищення граничного строку тримання під вартою;
- 3) відсутність зволікання у доставленні особи до суду (ч. 4, 5 ст. 206 КПК України).

Відповідно до ст. 211 КПК України затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати 72 годин з моменту затримання, тобто з моменту, коли згідно ст. 209 КПК України особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. При цьому, положення ч. 2 ст. 211 КПК України зобов'язує слідчого, прокурора не пізніше 60 годин з моменту затримання або звільнити особу, або доставити її до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Таким чином, слідчий, прокурор є суб'єктами прийняття рішення про звільнення затриманого в усіх випадках, коли до закінчення 60-годинного строку з моменту затримання вони не звернулись із клопотанням до слідчого судді про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу.

Особа, відповідальна за перебування затриманих, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 212 КПК України зобов'язана звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого ст. 211 КПК України.

Як відомо, законному та обґрунтованому здійсненню будь-якого процесуального акту, насамперед, сприяє точність і однозначність викладення

відповідних нормативних приписів. Аналіз вищевикладених нормативних положень щодо підстав та процесуального порядку звільнення затриманого дає підстави для формулювання деяких міркувань критичного характеру.

По-перше, затримання уповноваженою службовою особою, як вид затримання без ухвали слідчого судді, суду, має бути повно та системно врегульоване у відповідній групі кримінальних процесуальних норм. Однак у статтях 208–213 КПК України відсутнє завершене, системне викладення положень, які б регулювали не тільки початок і перебіг затримання, а і його завершення, тобто звільнення затриманого чи обрання стосовно нього запобіжного заходу. У цьому аспекті більш вдалою видається редакція ст. 106 КПК України 1960 року, ч. 6 якої містила перелік альтернативних рішень і дій органу дізнання (слідчого, прокурора), якими завершується процедура затримання.

По-друге, зважаючи на обумовленість обґрунтованості будь-якого процесуального рішення, у тому числі про звільнення затриманого, наявністю передбачених законом підстав, підстави звільнення затриманого також потребують свого окремого системного та однозначного закріплення в нормах КПК України. Так, підстави звільнення затриманого в окремому нормативному викладенні містились у ч. 6 ст. 106 КПК України 1960 року, а також у ст. 16 Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину (1976 р.). Ними визнавались: 1) непідтвердження підозри у вчиненні злочину; 2) відсутність необхідності застосування до затриманого запобіжного заходу у вигляді взяття під варту; 3) закінчення встановленого законом строку затримання; 4) здійснення затримання з порушенням вимог, передбачених законом.

По-третє, викликає ряд запитань формулювання положення п. 3 ч. 2 ст. 212 КПК України. Про які підстави затримання, зникнення яких є підставою для звільнення затриманого, йдеться? Якщо маються на увазі випадки, передбачені п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України (а саме вони вважаються фактичними підставами затримання), то обставини, викладені в цих пунктах, автоматично зникають після фізичного захвату особи та її доставлення до органу досудового розслідування. У такому разі складається абсурдна ситуація: затримавши особу під час вчинення

злочину або замаху на його вчинення або зважаючи на те, що безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин, особа, відповідальна за перебування затриманих, повинна звільнити цю особу, оскільки вказані обставини вже зникли. Вочевидь, тут йдеться не про зникнення фактичних підстав затримання, а про непідтвердження цих обставин, а відповідно і підозри у вчиненні злочину.

У зв'язку з цим виникає і наступне запитання: чому рішення щодо зникнення підстав затримання (а правильніше, їх непідтвердження) приймається особою, відповідальною за перебування затриманих, а не слідчим, прокурором, які фактично це і встановлюють, здійснюючи кримінальне провадження? Особа, відповідальна за перебування затриманих, не є учасником кримінального провадження, вона не може встановлювати наявності чи відсутності обставин, які є фактичними підставами прийняття будь-яких процесуальних рішень, а тому її компетенція щодо звільнення затриманого має обмежуватись виключно формальними підставами: виконанням рішення слідчого, прокурора, слідчого судді про звільнення затриманого та звільненням затриманого у разі закінчення встановленого законом строку затримання та відсутності судового рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного під вартою.

По-четверте, у чинному КПК України фактично відсутнє нормативне врегулювання процесуального порядку звільнення затриманого, що природно викликає ряд запитань. Так, чи повинен слідчий суддя, ухвалюючи рішення про обрання стосовно підозрюваного, який є затриманим, запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, формулювати в своїй ухвалі рішення про звільнення затриманого? У статтях 179–182, 196, 202, 206 КПК України відповіді на це запитання немає. Відповідно, якщо таке рішення слідчим суддею в ухвалі не сформульоване, хто і в якому порядку повинен звільняти затриманого у випадках, встановлених ч. 1–4 ст. 202 КПК України? Яким є процесуальний порядок

звільнення затриманого особою, відповідальною за перебування затриманих? Які документи при цьому вона повинна скласти?

Усе вищевикладене засвідчує необхідність внесення змін і доповнень до чинного КПК України в частині нормативного регулювання підстав і процесуального порядку звільнення затриманої особи без ухвали слідчого судді, суду.

На наш погляд, ч. 2 ст. 196 КПК України «Ухвала про застосування запобіжних заходів» слід доповнити реченням такого змісту: «У разі, якщо підозрюваний, обвинувачений до розгляду клопотання перебував під вартою, в ухвалі формулюється рішення про звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варти».

Частина 2 ст. 211 КПК України «Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду» має бути викладена в такій редакції: «Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути: 1) звільнена – якщо не підтвердилась підозра у вчиненні злочину, відсутні підстави для звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно неї запобіжного заходу, затримання було здійснене з порушенням вимог, передбачених статтею 208 цього Кодексу; 2) доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу».

Пункт 3 ч. 3 ст. 212 КПК України «Особа, відповідальна за перебування затриманих» слід викласти в такій редакції: «звільнити затриманого негайно після надходження постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді про звільнення затриманого або закінчення строку затримання, передбаченого статтею 211 цього Кодексу. Якщо у встановлений законом строк затримання постановою слідчого, прокурора, ухвалою слідчого судді про звільнення затриманої особи або ухвалою слідчого судді про застосування до неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не надійшла, особа, відповідальна за перебування затриманих, звільняє цю особу і направляє повідомлення про її звільнення слідчому, прокуророві» [242, с. 161].

У контексті питання, що розглядається, слід звернути увагу на вузьковідомче тлумачення звільнення затриманої особи без доставлення її до суду з клопотанням про обрання стосовно неї запобіжного заходу, як порушення вимог кримінального процесуального законодавства. Так, п. 1.6. наказу МВС України від 26.03.2013 № 289/540/5 «Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження» за *кожним* (виділено мною – О. Ш.) фактом звільнення з ІТТ затриманої особи, підозрюваної в учиненні злочину, безпосередньо слідчим або службовою особою, відповідальною за перебування затриманих, без подання слідчим клопотання прокурору про обрання запобіжного заходу, зобов'язує начальників слідчих управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС протягом 10 діб з дня виявлення *порушення вимог кримінального процесуального законодавства* (виділено мною – О.Ш.) організовувати в установленому порядку проведення службових розслідувань [147]. На противагу такому тлумаченню варто зазначити, що, по-перше, звільнення затриманої особи, у тому числі, слідчим, відповідно до ч. 2 ст. 211 КПК України визнається законодавцем таким же допустимим рішенням, як і доставлення цієї особи до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу; а по-друге, як у питанні застосування затримання (зокрема, складання протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину), так і відповідно у питанні звільнення затриманої особи, слідчий є процесуально самостійним. Отже, звільнення з ІТТ затриманої особи, підозрюваної в учиненні злочину, безпосередньо слідчим або службовою особою, відповідальною за перебування затриманих, без подання слідчим клопотання прокурору про обрання запобіжного заходу, не є порушенням кримінального процесуального закону у *кожному* випадку. Воно може бути визнано таким лише за умови встановлення його незаконності чи необґрунтованості у кожному конкретному випадку.

Звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу. За наявності передбачених законом підстав слідчий, прокурор

вправі ініціювати застосування запобіжного заходу стосовно затриманої особи, для чого вони звертаються із клопотанням про застосування запобіжного заходу до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а якщо це неможливо – до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа була затримана (ч. 1 ст. 184, ч. 1 ст. 192 КПК України), а затриману особу доставляють для розгляду цього клопотання.

Відсутність підстав, передбачених КПК України, для звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманої особи запобіжного заходу відповідно до ч. 2 ст. 177 КПК України унеможлиблює внесення слідчим, прокурором такого клопотання і відповідно є підставою для звільнення затриманого.

Звернення до суду із клопотанням про застосування запобіжного заходу та доставлення затриманої особи до суду для розгляду цього клопотання має відбутись у строк, передбачений ч. 2 ст. 211 КПК України, – не пізніше 60 годин з моменту затримання. У свою чергу, клопотання про застосування запобіжного заходу розглядається слідчим суддею, судом невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту фактичного затримання підозрюваного (ст. 186 КПК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 192 КПК України клопотання про застосування запобіжного заходу до особи, яку затримано без ухвали про дозвіл на затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, має відповідати вимогам, зазначеним у ст. 184 КПК України.

Зокрема, клопотання слідчого, прокурора про застосування стосовно затриманої особи запобіжного заходу повинно містити: 1) короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, в якому підозрюється особа; 2) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини; 4) посилання на один або кілька ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України; 5) виклад

обставин, на підставі яких слідчий, прокурор дійшов висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у його клопотанні, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини; б) обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів; 7) обґрунтування необхідності покладення на підозрюваного конкретних обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України.

Копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання.

До клопотання додаються: 1) копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання; 2) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо запобіжного заходу; 3) підтвердження того, що підозрюваному надані копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу; 4) протокол затримання підозрюваного (ч. 1–3 ст. 184, ч. 2 ст. 192 КПК України).

Не вдаючи до дослідження питань, пов'язаних із розглядом клопотання про застосування запобіжного заходу, як таких, що виходять за межі предмета нашого дослідження, зазначимо, що за результатами такого розгляду слідчий суддя постановляє ухвалу про застосування запобіжного заходу (ст. 196 КПК України) або про відмову в застосуванні запобіжного заходу (ч. 2 ст. 196 КПК України). При цьому, у разі, якщо стосовно підозрюваного, який затримувався у порядку ст. 208 КПК України, слідчим суддею був обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, строк тримання під вартою обчислюється з моменту затримання (ч. 2 ст. 197 КПК України).

Висновки до розділу 2

Дослідження підстав та процесуального порядку затримання уповноваженою службовою особою дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Затримання уповноваженою службовою особою – захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується з підстав, з дотриманням умов та в порядку, визначених КПК України, з метою та з мотивів запобігти вчиненню або припинити злочинне діяння особи, запобігти її спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; вчинити інше кримінальне правопорушення; перешкоджати встановленню обставин кримінального правопорушення та здійсненню кримінального провадження.

2. Фактичними підставами затримання уповноваженою службовою особою слід вважати фактичні дані, що є достатніми для доставлення особи до органу досудового розслідування, свідчать про можливу її причетність до вчинення злочину і які у сукупності з відповідними умовами та мотивами засвідчують необхідність і допустимість невідкладного тимчасового тримання цієї особи під вартою.

3. Безпосередніми умовами допустимості застосування затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, є: 1) необхідність нагального запобігання злочинів чи його припинення (шляхом короткочасного позбавлення свободи особи, яку застали при вчиненні злочину, готуванні або замаху на його вчинення; або про яку є дані, що саме вона щойно вчинила злочин); 2) за злочин, у вчиненні якого підозрюється особа, передбачено покарання у виді позбавлення волі; 3) незастосування до особи у зв'язку з її підозрою у цьому ж злочині запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою.

4. Мотивами затримання слід вважати такі приводи до його застосування, як наявність підстав вважати, що, перебуваючи на свободі, особа переховуватиметься від органів досудового розслідування та/або суду; вчинить інше кримінальне правопорушення чи продовжить кримінальне правопорушення, у якому підозрюється; перешкоджатиме встановленню обставин кримінального правопорушення та здійсненню кримінального провадження.

5. Мета затримання уповноваженою службовою особою має багатофункціональний характер і полягає в тому, щоб припинити кримінально протиправне діяння особи, запобігти її уникненню від слідства та суду, фальсифікації нею доказів та іншим спробам завадити кримінальному провадженню.

6. Практику зазначення підстав затримання у протоколі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, шляхом підкреслювання заздалегідь надрукованих нормативних формулювань визнано недопустимою. Слідчий, прокурор у кожному випадку складання протоколу затримання повинні навести у ньому формулювання підстави затримання відповідно до визначених законом випадків затримання (фізичного захвату), з обов'язковим тлумаченням оціночних понять (у разі їх наявності у нормативному формулюванні відповідної підстави) з урахуванням конкретних фактів і обставин фізичного захвату особи та її доставлення до органу досудового розслідування.

7. Вузьковідомче тлумачення звільнення затриманої особи слідчим, прокурором без доставлення її до суду з клопотанням про обрання стосовно неї запобіжного заходу, як порушення вимог кримінального процесуального законодавства, визнано недопустимим. Звільнення затриманої особи може бути визнано таким лише за умови встановлення його незаконності чи необґрунтованості у кожному конкретному випадку.

8. Запропоновано зміни та доповнення до КПК України, зокрема, нова редакція ст. 208, ч. 2 ст. 211, ч. 3 ст. 212, ч. 1 ст. 483, ч. 1 ст. 42 КПК України, доповнення до ч. 2 ст. 196, статей 210, 482 КПК України (Додаток В).

РОЗДІЛ 3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ, ЯКА ЗАТРИМАНА УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

3.1. Поняття, сутність і система засобів забезпечення прав та законних інтересів затриманого

Враховуючи норму ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя та здоров'я, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, поступово здійснюється перехід правової політики Української держави від системоцентризму до персоноцентризму [22, с. 4]. За таких умов особливої актуальності набуває завдання ефективного забезпечення охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Оскільки застосування затримання, як заходу кримінально-процесуального примусу, обмежує конституційні права і свободи громадян, кожне таке застосування вимагає чітких процесуальних гарантій, які б забезпечували його законність і обґрунтованість.

Незважаючи на те, що діяльність органів кримінальної юстиції в Україні поступово набуває форм, які гарантують охорону прав і законних інтересів особистості, правова регламентація кримінальних процесуальних відносин, пов'язаних із участю в них особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину, потребує подальшого вдосконалення з метою реального та ефективного забезпечення її прав і законних інтересів.

Як стверджує С. Д. Нестеренко, найбільших порушень своїх прав зазнають затримані та підозрювані, які відповідно складають найбільш вразливу групу учасників кримінального провадження [110, с. 172].

Забезпечення прав і законних інтересів особи, яка тимчасово примусово утримується органом досудового розслідування в ізоляції, повинно бути підкріплено спеціальними правовими гарантіями.

Питання захисту прав і законних інтересів особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, постійно були в центрі уваги науковців, їх розглядали в своїх працях такі автори, як: С. А. Альперт, В. М. Батюк, Ю. М. Грошевий, А. П. Гуляєв, І. М. Гуткін, А. Я. Дубинський, М. М. Короткий, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. М. Тertiшник, В. П. Шибіко та ін. Істотних здобутків у вивченні гарантій прав і законних інтересів особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, досягли на рівні кандидатських дисертацій М. Я. Никоненко, який вивчив кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину [113]; О. С. Мазур, яка дослідила забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину [86]; А. К. Чернова, яка у межах розгляду правового статусу особи, яка затримана за підозрою в скоєнні злочину, дослідила систему прав підозрюваного (підслідного), а також основні процесуальні гарантії їх реалізації [232]; А. В. Пономаренко, яка проаналізувала забезпечення прав і законних інтересів особи, ув'язненої під час досудового розслідування [131], А. М. Мельник, предметом розгляду та дослідження якої стало забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні [97] та інші автори.

Аналіз цих та інших опублікованих робіт з відповідної проблематики засвідчує дискусійність окремих питань, що стосуються сутності та системи засобів забезпечення прав та законних інтересів затриманої особи, недостатнє дослідження форм процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою, обумовлене оновленням кримінального процесуального законодавства, що вимагає якісно нового теоретичного обґрунтування відповідних питань та потребує певного удосконалення їх нормативного врегулювання.

Насамперед, варто визначитись у питанні сутності прав та законних інтересів затриманої особи, що підлягають забезпеченню.

Як суб'єктивні права, так і законні інтереси кожної особи, у тому числі затриманої за підозрою у вчиненні злочину: є правовими дозволами (можливостями); зумовлені матеріальним і духовним життям суспільства; сприяють розвитку соціальних зв'язків, поєднуючи особисті і суспільні інтереси; виступають способами правового регулювання; спрямовані на задоволення власних інтересів; мають диспозитивний характер; є самостійними елементами правового статусу особи; реалізуються у формі використання; виступають об'єктами правової охорони і захисту; гарантуються державою [12, с. 17–20; 99, с. 27–28].

Однак суб'єктивне право і законний інтерес є правовими дозволами (можливостями) різної властивості. Відмінності між законним інтересом і суб'єктивним правом виявляються у їх сутності (правовій природі), змісті і структурі. Так, суб'єктивне право є можливістю правової властивості, тобто можливістю користуватися благом у межах, установлених законом, а законний інтерес є можливістю фактичної властивості, тобто можливістю користуватися благом, без чітких меж (міри) дозволеної поведінки. Якщо суб'єктивне право має індивідуально-визначений характер, оскільки в законодавстві є вказівка діяти певним чином (правовий дозвіл сформульований), то законний інтерес має загальний характер, оскільки в законодавстві немає вказівки на необхідність діяти певним чином (правовий дозвіл, як правило, не сформульований, а виходить із сукупності правових норм і принципів, змісту законодавства); суб'єктивне право має можливість вимагати, бо володіє системою правомочностей (на власні дії, на чужі дії, на захист держави), а законний інтерес виражається здебільшого в проханні, а не у вимогах певних дій від інших осіб [37, с. 67–68; 176].

Суб'єктивні права, будучи закріпленими у кримінальному процесуальному законі, наряду із процесуальними обов'язками та гарантіями цих прав, виступають невід'ємним і важливим елементом правового статусу кожного учасника кримінального провадження, у тому числі і підозрюваного, зокрема, того, який є затриманим. Вони надають можливість цим особам здійснювати дії, передбачені

законом, користуватись соціальними й особистими благами, виражати свої потреби та захищати законні інтереси.

Особі, якій законом надано певне право, фактично надається міра дозволеної поведінки для задоволення її інтересів. І хоча інтерес не входить до змісту суб'єктивного права, наявність інтересу є необхідною для існування самого цього права. У кримінальному провадженні інтереси відповідних учасників обумовлюються усвідомленням їхніх потреб і необхідністю їх задоволення [87, с. 22]. При цьому, у КПК України зміст поняття «законні інтереси» не розкривається і це не дивно, оскільки вони, зазвичай, впливають із загальних засад кримінального провадження і є «законними» не тому, що прямо передбачені законом, а тому, що не є протиправними, не суперечать законові.

Досліджуючи правову сутність прав і законних інтересів особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, слід звернути увагу і на подвійну правову природу її процесуального становища (процесуального статусу). З однієї сторони, особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину, набуваючи відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України правовий статус підозрюваного, наділяється правами та законними інтересами підозрюваного, а з іншої, будучи затриманою уповноваженою службовою особою, тобто тимчасово поміщеною під варту без судового рішення, – наділяється правами та законними інтересами затриманого.

Таким чином, під **правами особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину уповноваженою службовою особою**, слід розуміти сукупність гарантованих Конституцією України та регламентованих кримінальним процесуальним та іншим галузевим законодавством прав підозрюваного та затриманого, а під її **законними інтересами** – певні внутрішні спонукання до дії чи бездіяльності, що не суперечать законові, та полягають у її бажанні досягти та користуватись певним благом (соціальним, духовним, майновим тощо). При цьому, якщо законний інтерес знаходить свій прояв у бажанні особи досягти та користуватись певним благом, то право передбачає правомочність володіння відповідним благом, здійснення відповідних дій тощо.

Узагальнення наявних у процесуальній теорії підходів до класифікації прав і законних інтересів особи, дає нам підстави загалом погодитись із О. С. Мазур у тому, що права особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину, можна класифікувати за такими підставами: 1) за ступенем важливості та формою правового закріплення на права, що закріплені в: а) міжнародних; б) конституційних та в) галузевих (кримінально-процесуальні, цивільно-правові) нормативно-правових актах; 2) за цілями на такі, що дають можливість: а) знати суть підозри; б) захищатися від підозри у вчиненні злочину всіма законними способами та засобами; 3) за суб'єктами на: а) права, що можуть бути здійснені виключно самим підозрюваним; б) права, що можуть бути реалізовані як підозрюваним, так і його захисником чи законним представником; 4) за моментом виникнення на а) загальні та б) приватні [86, с. 9].

Разом з тим, як ми вже зазначали, права особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину уповноваженою службовою особою, не вичерпуються лише правами підозрюваного. Ця особа також наділяється сукупністю прав особи, яка перебуває в умовах ізоляції, під вартою. Це дає нам можливість запропонувати класифікацію прав особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину уповноваженою службовою особою, за цілями та визначити її у такому виді: права, що забезпечують знання суті підозри; права, що забезпечують захист від підозри у вчиненні злочину всіма законними способами та засобами; права, що забезпечують дотримання та захист інших прав цієї особи в умовах ізоляції.

При цьому, серед особистих немайнових прав затриманого підозрюваного, під час його знаходження в ІТТ можна виділити ті, що: а) не можуть підлягати обмеженню (на життя; на охорону здоров'я; на медичну допомогу; на безпечне для життя і здоров'я довкілля; на повагу до гідності та честі; на індивідуальність, на інформацію; б) підлягають певному «позитивному» обмеженню (на особисту недоторканність, на свободу пересування, на зміну імені, на особисте життя та його таємницю, на особисті папери, на таємницю кореспонденції).

Таким чином, у правовому статусі особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину уповноваженою службовою особою, знаходять своє відображення усі

елементи загальноправового статусу особи (права, свободи, законні інтереси; обов'язки, відповідальність), однак з урахуванням вимог кримінальної процесуальної форми та особливостей кримінальних процесуальних відносин.

Отже, кожна особа, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, володіючи конституційними правами (зокрема, на повагу до її гідності; на судовий захист; на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади, тощо), цивільними – майновими та особистими немайновими правами (зокрема, на власність; на охорону здоров'я, тощо), набуває при цьому процесуальні права підозрюваного (зокрема, знати, в чому підозрюється; давати показання або відмовитись від цього; подавати докази та ін.), а також права особи, яка тримається під вартою (зокрема, на щоденну прогулянку певної тривалості; одержання передач або посилок та грошових переказів на особовий рахунок та ін).

Законні інтереси затриманої за підозрою у вчиненні злочину особи за змістом можуть бути класифіковані на: 1) кримінально-правові; 2) кримінально-процесуальні; 3) майнові; 4) особисті немайнові.

Майнові і немайнові права та законні інтереси особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину, забезпечуються юридичними гарантіями.

Як відомо, гарантування прав і законних інтересів осіб досягається не тільки декларуванням їх охорони та захисту у законодавчих актах, а й діяльністю органів держави. Суб'єктивне право може бути успішно реалізоване тільки за умови забезпечення його відповідними гарантіями.

Таким чином, *правовими засобами забезпечення прав і законних інтересів* учасників кримінального провадження, у тому числі затриманої особи, є закріплені у законі правові гарантії, спрямовані на забезпечення реалізації їх суб'єктивних прав, на захист і відновлення прав, що були порушені під час кримінального провадження.

Слід вказати на те, що у процесуальній літературі висловлюються й дещо інші погляди на систему забезпечення прав і законних інтересів затриманої особи.

Так, А. М. Мельник запропонувала поняття механізму забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні, яке визначила як комплексну взаємодіючу систему процесуальних гарантій, інституційних повноважень уповноважених службових осіб та органів, а також загально-соціальних умов, що у сукупності забезпечують правомірну, належну та ефективну реалізацію прав затриманого у кримінальному провадженні, а в необхідних випадках – їх охорону, захист та/або відновлення [97, с. 6].

Аналіз наведеного визначення засвідчує, що до його змісту автор включила усе те, що є правовим засобом забезпечення прав і законних інтересів особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину (це і повноваження відповідних службових осіб та органів, і загально-соціальні умови), тобто усе те, що у своїй сукупності забезпечує права і законні інтереси затриманого, тобто є правовими гарантіями.

Необхідність виділення гарантій прав особи з-поміж усіх правових гарантій виступає соціальною потребою створення належних умов для активної діяльності учасників кримінального провадження. Це дозволяє їм ефективно виконувати свої функції, реалізовувати свій правовий статус, належно виконуючи процесуальні обов'язки, відстоюючи та захищаючи свої права, свободи й законні інтереси. Як стверджує Г. І. Процько, забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого є показником демократизму, гуманізму кримінального судочинства з однієї сторони, а з іншої – забезпечення прав потерпілого, цивільного позивача засвідчує ефективність кримінального процесу в питаннях охорони та захисту прав осіб, які постраждали від вчинення злочинів [159, с. 9].

Загалом у науці правовими гарантіями вважають закріплені в юридичних нормах правові засоби, які безпосередньо спрямовані на забезпечення правомірної поведінки учасників тих чи інших суспільних відносин або нормального функціонування того чи іншого правового інституту. До вказаних засобів відносять усі існуючі правові явища – правові норми, принципи права, стадії,

інститути, процесуальну форму, відомчий контроль, прокурорський нагляд, судовий контроль, діяльність учасників провадження, санкції тощо.

Таким чином, процесуальними гарантіями прав особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, є багаточисельні і різноманітні за своїм конкретним змістом засоби, що встановлені нормами кримінального процесуального права і які слугують, з однієї сторони забезпеченню можливості реалізації, а з іншої – захисту, охороні і відновленню прав і законних інтересів цієї особи.

Забезпечення прав і законних інтересів особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, досягається узгодженою дією всієї системи відповідних процесуальних гарантій. Підтримуючи думку про відкритість переліку процесуальних гарантій та об'єктивну неможливість їх однозначного та чіткого унормування [48, с. 150; 57, с. 111; 81, с. 52; 195, с. 19–20], зазначимо, що засоби забезпечення прав і законних інтересів особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, на наш погляд, містять в собі положення, що передбачають обов'язки уповноважених службових осіб, суду щодо охорони прав особи, роз'яснення і забезпечення можливості реального здійснення нею своїх прав, а також правові засоби, за допомогою яких відповідні особи отримують реальну можливість реалізувати свої права, захистити їх у разі порушення, а також домогтись відновлення порушених прав.

Серед основних процесуальних гарантій реалізації прав особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, А. К. Чернова виділяє: закріплення в КПК України переліку основних прав затриманого; визначення в законі обов'язку посадових осіб роз'яснити підозрюваному його права та порядок їх реалізації; закріплення в КПК України правила щодо обов'язкового повідомлення родичів затриманого про проведене затримання; закріплення в законі права підозрюваного на використання юридичної допомоги захисника; визначення в кримінально-процесуальному законі права затриманої особи на оскарження дій посадових осіб, які здійснили затримання, а також рішень суду; вказівка в законі на обов'язковість пред'явлення обвинувачення особі, щодо якої застосовано запобіжний захід, у визначений законом термін; передбачення в КК України кримінальної відповідальності

посадових осіб за незаконні дії при затриманні і проведенні досудового слідства [232, с. 13].

Загалом погоджуючись з думкою про те, що гарантії прав і законних інтересів особи мають бути закріплені в законі, зазначимо, що нормативного закріплення прав підозрюваного, у тому числі того, який затриманий уповноваженою службовою особою, як і нормативного закріплення відповідних засобів, які допомагають користуватися правами і спонукають до виконання відповідних обов'язків, ще недостатньо для їх реалізації. Права особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину, можуть бути реалізовані лише через застосування норм права, тобто в результаті процесуальної діяльності відповідних державних органів і їх посадових осіб, яка завершується прийняттям необхідного рішення та вчиненням необхідної дії. Тільки в діяльності державних органів і посадових осіб, здійснюється фактичне застосування процесуальних норм [5, с. 99; 67, с. 48; 86, с. 11–12; 109, с. 26].

Тобто, гарантіями прав особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину, є не тільки правові засоби, що встановлені нормами відповідного законодавства, а й діяльність уповноважених осіб, яка здійснюється на основі цих норм. Діяльність осіб, уповноважених на здійснення кримінального провадження, спрямована на виконання загальних його завдань, серед яких – охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження – це і той режим, умова здійснення кримінального провадження, за якого його результати будуть законними, належними та такими, що забезпечать досягнення головної мети – реалізацію кримінальної відповідальності та відновлення порушених внаслідок вчинення кримінального правопорушення суспільних відносин [166, с. 126].

Отже, реалізація та охорона прав і законних інтересів затриманої особи здійснюється в єдиному нерозривному процесі. І якщо реалізації прав та законних інтересів затриманої особи кореспондує виконання відповідних обов'язків уповноваженими державними органами та посадовими особами, то охорона і

захист прав і законних інтересів затриманої особи, насамперед, забезпечуються законністю та обґрунтованістю застосування самого затримання, що, в свою чергу, обумовлюється таким ефективним правовим засобом, як процесуальний контроль.

3.2. Форми процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою

Як відомо, формами процесуального контролю у кримінальному провадженні є: 1) прокурорський нагляд; 2) судовий контроль; 3) відомчий процесуальний контроль [221, с. 10].

Прокурорський нагляд, судовий і відомчий контроль мають важливе значення в забезпеченні законності та обґрунтованості затримання уповноваженою службовою особою, убезпеченні затриманої особи від порушення її прав і законних інтересів.

Відомчий контроль, який здійснюється керівником органу досудового розслідування (начальником слідчого підрозділу), поряд з професійністю і відповідальністю слідчих є беззаперечною гарантією належного виконання слідчими покладених на них завдань. Основним напрямом діяльності керівника органу досудового розслідування вважається здійснення процесуального контролю, поряд з управлінською діяльністю і функцією розслідування конкретних злочинів [20, с. 35–36; 102, с. 176; 105, с. 47; 162, с. 12; 221, с. 11–12]. Будучи за своїм змістом процесуальною, функція контролю здійснюється виключно процесуальними способами, серед яких: ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, давання слідчому письмових вказівок, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора, вжиття заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим, особиста участь у проведенні досудового розслідування (п. 3, 4, 6 ч. 2 ст. 39 КПК України). Інші, визначені у ч. 2 ст. 39 КПК України повноваження керівника органу досудового

розслідування, є процесуальними формами здійснення ним управлінської діяльності з метою найбільш повного, всебічного і неупередженого здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень підлеглими йому слідчими (визначення слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування, погодження проведення слідчих (розшукових) дій та продовження строку їх проведення та ін.).

Незважаючи на відсутність у КПК України спеціальних положень щодо здійснення керівником органу досудового розслідування відомчого процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання осіб без ухвали слідчого судді, суду, питання законності та обґрунтованості застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження підлеглими йому слідчими тим не менше перебувають у площині його особливої уваги.

Так, Положенням про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України, що затверджене наказом МВС України від 9 серпня 2012 року № 686, встановлено, що службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зокрема, повинна щоденно письмово доповідати керівнику органу досудового розслідування про стан дотримання прав осіб, затриманих за підозрою в учиненні злочину (п. 8.4.2); завчасно, але не пізніше трьох годин до завершення: 24-годинного строку з моменту затримання інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі невручення йому повідомлення про підозру; 60-годинного строку з моменту затримання інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі недоставляння його до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно нього запобіжного заходу (п. 8.4.5) [128]. Наразі МВС України розроблено та оприлюднено проект наказу МВС «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції», видання якого забезпечить удосконалення діяльності органів досудового

розслідування Національної поліції України, належне виконання ними законодавства про кримінальне провадження, у тому числі в питанні здійснення відомчого процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання осіб [125].

Типовим положенням про слідче управління (відділ) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, що затверджене наказом МВС України від 9 серпня 2012 року № 686, визначено, що на слідче управління (відділ) ГУМВС, УМВС, зокрема, покладається завдання здійснення процесуального контролю, у тому числі, за затриманням слідчими підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, звільненням слідчими таких осіб з ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ України (п. 2.1.4), а серед функцій – організація щоквартального аналізу, зокрема, практики затримання слідчими підозрюваних, обрання їм запобіжних заходів, повідомлення про підозру в учиненні кримінальних правопорушень (п. 3.1.3). Цим же Типовим положенням першому заступнику начальника ГУМВС, УМВС – начальнику слідчого управління (відділу) надане повноваження організувати інформування відповідних органів (установ), уповноважених законом на надання безоплатної правової допомоги, про факти затримання осіб (п. 4.1.23) [128].

Типовим положенням про слідчий відділ (відділення) міського, районного, лінійного управління (відділу), відділу міліції у їх складі, відділу спеціальної міліції головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, що затверджене наказом МВС України від 9 серпня 2012 року № 686, серед функцій слідчого відділу визначено, зокрема, забезпечення контролю за дотриманням уповноваженими службовими особами встановленого строку при доставленні затриманої особи до слідчого. У разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, проводить

перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб (п. 3.1.7); облік затриманих слідчими осіб, які підозрюються в учиненні злочину, а також підозрюваних, яким обрано запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою та домашнього арешту (п. 3.1.14); направлення повідомлень до слідчого управління (відділу) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, зокрема, за фактами звільнення осіб, затриманих за підозрою в учиненні злочину, з ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ України безпосередньо слідчим або службовою особою, відповідальною за перебування затриманих, без подання слідчим клопотання прокурору про обрання запобіжного заходу (п. 3.1.23) [128].

З метою недопущення порушень вимог кримінального процесуального законодавства під час затримання без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, та обрання стосовно підозрюваних запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також додержання встановлених строків тримання підозрюваних під вартою, спільним наказом МВС України та Міністерства юстиції України від 26 березня 2013 року № 289/540/5 на перших заступників начальників головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті – начальників слідчих управлінь (відділів) покладено обов'язки, зокрема, щодо: вжиття заходів щодо недопущення порушень КПК України слідчими підпорядкованих слідчих підрозділів при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину (п. 1.1); щомісяця узагальнювати відомості щодо осіб, звільнених безпосередньо слідчими або службовими особами, відповідальними за перебування затриманих, які затримувалися без ухвали слідчого судді, суду, без подання клопотання прокурору про обрання запобіжного заходу, з ізоляторів тимчасового тримання органів внутрішніх справ (п. 1.2.1); вивчати питання обґрунтованості затримання та подальшого звільнення осіб,

підозрюваних у вчиненні злочинів, а також підстав для обрання стосовно підозрюваних запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (п. 1.3); щокварталу організувати в підпорядкованих слідчих підрозділах перевірки стану дотримання працівниками органів внутрішніх справ вимог законодавства при затриманні осіб, підозрюваних у вчиненні злочину. Уживати заходів з усунення виявлених недоліків та недопущення їх надалі (п. 1.5); організувати в установленому порядку протягом 10 діб з дня виявлення порушення вимог кримінального процесуального законодавства проведення службових розслідувань за кожним фактом: обґрунтованої підозри, що доставлення до органу досудового розслідування уповноваженою службовою особою затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно; неповідомлення або несвоєчасного повідомлення слідчим, іншою службовою особою затриманій особі, підозрюваній у вчиненні злочину, про підстави затримання та про те, в учиненні якого злочину вона підозрюється, а також нероз'яснення її права мати захисника, отримувати медичну допомогу, надавати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри щодо неї; неповідомлення про затримання особи та місце її перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; невручення негайно затриманому копії протоколу про затримання під підпис, а також у разі ненадіслання такого протоколу прокуророві; звільнення з ІТТ затриманої особи, підозрюваної в учиненні злочину, безпосередньо слідчим або службовою особою, відповідальною за перебування затриманих, без подання слідчим клопотання прокурору про обрання запобіжного заходу; звільнення підозрюваних з-під варти через невнесення слідчим за погодженням з прокурором клопотання про продовження строку тримання під вартою в порядку, установленому КПК України (п. 1.6). Цим же наказом перші заступники начальників міських, районних, лінійних управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС – начальники слідчих відділів (відділень) зобов'язані: приймати щоденні письмові звіти від службової особи, відповідальної за перебування затриманих, про дотримання прав затриманої особи,

підозрюваної в учиненні злочину. У разі їх порушення негайно письмово доповідати про це начальнику слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС та вживати невідкладних заходів щодо усунення виявлених порушень (п. 2.1); здійснювати контроль за веденням службовою особою, відповідальною за перебування затриманих, обліків затриманих слідчими осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, а також підозрюваних, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (п. 2.2); вести облік кримінальних проваджень, у яких стосовно підозрюваного згідно з ухвалою слідчого судді обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Стан досудового розслідування в таких кримінальних провадженнях тримати на особистому контролі (п. 2.3) [147].

Результати проведеного нами анкетування практичних працівників, зокрема слідчих, засвідчили здійснення постійного відомчого процесуального контролю керівником органу досудового розслідування (як особисто, так і через своїх заступників) за законністю та обґрунтованістю затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину (Додаток А).

Отже, незважаючи на відсутність у КПК України спеціального нормативного врегулювання здійснення процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою керівником органу досудового розслідування, підзаконні нормативні акти закріплюють систему повноважень цього учасника кримінального провадження, що забезпечують здійснення ним відомчого процесуального контролю (на різних рівнях) як під час застосування затримання (поточний контроль), так і після встановлення допущених порушень з метою їх усунення та запобігання допущенню у подальшому (підсумковий контроль).

Поряд з відомчим контролем проведення досудового розслідування здійснюється під наглядом прокурора, що, на думку В. М. Тертишника, є суттєвим гарантом від можливих помилок і зловживань [197, с. 724]. Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України нагляд за додержанням законів під час проведення досудового

розслідування здійснюється прокурором у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Як вказують М. В. Руденко та В. П. Півненко, прокурорське процесуальне керівництво під час проведення досудового розслідування – це, по-перше, самостійний напрям прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин учиненого кримінального правопорушення для надання зібраним доказам належної правової оцінки, що вказує на функціональний характер вказаної прокурорської діяльності. По-друге, якщо виконання прокурором функції нагляду за додержанням законів спрямоване на забезпечення законності всього досудового розслідування (дій і рішень всіх учасників цієї стадії процесу без будь-якого винятку), то виконання ним функції процесуального керівництва спрямоване лише на забезпечення швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування кримінального правопорушення владними суб'єктами процесу, діючими вже в рамках забезпеченого прокурором режиму законності [173, с. 279].

Характерною рисою прокурорського нагляду за діяльністю органів досудового розслідування у формі процесуального керівництва є широке коло повноважень прокурора, які дозволяють йому, маючи повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування, вживати заходів до забезпечення законності його здійснення та відновлення законності у разі необхідності.

Незважаючи на відсутність єдності серед науковців з приводу оптимального переліку завдань прокурорського нагляду, виявлення порушень законності, захист від неправомірних посягань, забезпечення законності і правопорядку, поза сумнівом, перебуває в числі фундаментальних [234, с. 352].

Завдання прокурора під час досудового і судового провадження при цьому конкретизовані наказом Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» (зі

змінами, внесеними наказом Генерального прокурора України від 26.07.2013 № 4гн-1). Так, згідно з пп. 1.2–1.5 п. 1 цього наказу до них належать: безумовне реагування на виявлені порушення закону з часу надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення до прийняття остаточного рішення у провадженні; швидке, всебічне, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень; поновлення порушених прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; своєчасне вжиття заходів до усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення та інші. Керівники органів прокуратури усіх рівнів за наявності підстав повинні перевіряти обґрунтованість повідомлень про підозру, дотримання строків, прав і законних інтересів підозрюваних (п. 7), здійснювати контроль за законністю застосування заходів забезпечення кримінального провадження (п. 8), вживати заходів до запобігання незаконному адміністративному затриманню осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення (п. 8.2) [151].

Як вказує П. М. Гультай, прокурор є обов'язковим і центральним суб'єктом механізму застосування запобіжних заходів у досудовому кримінальному провадженні, який відіграє у вирішенні відповідних питань провідну роль. На думку автора, при здійсненні нагляду за законністю затримання особи прокурор повинен перевірити: наявність передумов та підстав для затримання; наявність у особи, яка здійснила затримання, відповідних на це повноважень; забезпечення прав затриманої особи, передусім, права на захист; додержання строків затримання; відповідність закону порядку та умов тримання затриманих; додержання закону при звільненні затриманого з-під варти [25, с. 10, 12–13].

Порядок застосування затримання уповноваженою службовою особою передбачає, що після складання протоколу затримання, його копія надсилається прокурору (ч. 5 ст. 208 КПК України). У протоколі затримання, який залишається у матеріалах досудового розслідування слід проставляти відмітку про виконання цієї вимоги закону із зазначенням дати та часу направлення копії прокурору.

Одержавши копію протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, прокурор шляхом його аналізу, а також аналізу матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються затримання та до яких, у разі необхідності, він має доступ, робить висновок про законність та обґрунтованість застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження.

У разі встановлення незаконності чи необґрунтованості затримання особи за підозрою у вчиненні злочину прокурор уповноважений вжити заходів до притягнення винуватих у цьому осіб до відповідальності, а також дати вказівку про негайне звільнення затриманої особи.

Перевірка прокурором законності та обґрунтованості затримання також здійснюється ним при підготовці клопотання до суду про застосування до затриманої особи запобіжного заходу або при вивченні аналогічного клопотання слідчого, що подане ним прокурору для погодження.

Встановлення прокурором законності та обґрунтованості затримання має місце і при розгляді та вирішенні скарг затриманої особи. Відповідно до статей 9, 13 Закону України «Про попереднє ув'язнення», п. 3.1.11, 3.1.12 Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України особи, взяті під варту, які тримаються в ІТТ, мають право подавати скарги. Скарги затриманих прокуророві та слідчому судді надсилаються адміністрацією установи за адресою протягом доби з часу їх подання (п. 4.1.2) [137]. Про результати розгляду скарги затримана особа обов'язково має бути поінформована.

Не менш важливе значення в питанні встановлення прокурором законності та обґрунтованості затримання, охорони прав і законних інтересів затриманої особи має здійснення прокурорського нагляду за додержанням вимог законів, міжнародних норм і стандартів поведіння із особами, які тримаються під вартою.

Так, наказом Генерального прокурора України від 12 квітня 2013 року № 7гн (із змінами внесеними наказами Генерального прокурора України

від 27.12.2013 № 7ГН-1 та від 24.03.2015 №7 ГН-2) при здійсненні наглядової діяльності за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян пріоритетними напрямками визнано додержання, зокрема, конституційних прав і свобод людини, громадянина, іноземців та осіб без громадянства у місцях тримання затриманих, а також вимог належного розгляду та вирішення їхніх заяв, клопотань, скарг та пропозицій; законодавства, спрямованого на запобігання катуванням та іншому жорстокому поводженню із затриманими; режимних вимог, порядку та умов тримання затриманих і взятих під варту осіб (п. 2). З цією метою перевірки слід проводити регулярно, але, зокрема, в ізоляторах тимчасового тримання, кімнатах для затриманих та доставлених чергових частин органів внутрішніх справ, у спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки України – не рідше ніж двічі на місяць (п. 10). При здійсненні нагляду на цьому напрямі прокурори повинні співпрацювати з представниками Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, громадських, правозахисних організацій, засобів масової інформації та вживати організаційних заходів, спрямованих на проведення спільних перевірок, а також висвітлення результатів проведеної роботи (п. 11). При здійсненні перевірок прокурори повинні обов'язково проводити особистий прийом осіб, які перебувають у піднаглядних установах, та приділяти особливу увагу забезпеченню адміністрацією їх права звертатися із заявами і скаргами, запитами на інформацію до будь-яких органів, установ, організацій та посадових осіб (п. 12) [152].

Таким чином, прокурор, здійснюючи прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, здійснює як поточний, так і підсумковий процесуальний контроль за законністю та обґрунтованістю затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину.

Завдання охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження є спільним для всіх владних суб'єктів кримінального процесу. Однак Європейський суд з прав людини у рішенні «Меріт проти України» звернув увагу на те, що звернення до прокурора зі скаргами не є ефективним засобом правового захисту, оскільки статус прокурора в національному праві та його участь у кримінальному провадженні не дають відповідних гарантій незалежного та безстороннього розгляду скарг. У досудовому провадженні лише суд (суддя) відповідає тим вимогам незалежності та безсторонності, які встановлені для носіїв судової влади Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентною практикою Європейського суду з прав людини [22, с. 4–5; 59, с. 5]. Виходячи з цього, суттєве розширення функції суду щодо контролю за дотриманням прав і свобод сторін кримінального провадження під час досудового розслідування, а також запровадження з цією метою інституту слідчого судді, як особи, яка спеціально уповноважена на здійснення такого контролю, є важливою та ефективною правовою гарантією, засобом забезпечення охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Поширення сфери дії судового контролю на застосування, зокрема, запобіжних заходів, як відзначається у процесуальній літературі, позитивно позначилося на правозастосовній практиці, а також на рівні гарантування прав осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності [227, с. 34].

Судовий контроль за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою відповідно до положень КПК України може бути ініційований самим слідчим суддею (активна форма) або здійснений ним внаслідок надходження відповідного звернення зацікавленої особи (пасивна форма). Так, положення ст. 206 КПК України фактично надають право слідчому судді самостійно ініціювати перевірку законності позбавлення свободи певної особи в межах територіальної юрисдикції відповідного суду, незалежно від того, з яких джерел суддя довідався про такий факт. Відтак, судовий контроль набув

активної форми, а не лише пасивної форми вирішення окремих звернень чи скарг певних суб'єктів. Така форма судового контролю однозначно має позитивний превентивний вплив щодо можливих фактів незаконного позбавлення свободи окремої особи, адже кожний такий факт може бути негайно поставлений на контроль суду. На цей час, щоправда, недостатньо зрозумілими є фактичні способи реалізації слідчим суддею вказаних повноважень й наскільки вони є дієвими, оскільки правозастосовна практика не засвідчує широке використання слідчими суддями зазначених у ст. 206 КПК України повноважень. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень, анкетування слідчих нами не було виявлено жодного випадку, наприклад, звільнення слідчим суддею затриманої особи в порядку, встановленому ч. 3 ст. 206 КПК України.

Судовий контроль за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою (у своїй пасивній формі) здійснюється слідчим суддею в межах розгляду клопотання слідчого, прокурора про застосування до затриманої особи запобіжного заходу, а також розгляду скарг на відповідні дії уповноважених службових осіб.

Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 194 КПК України під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення. Встановлення цих обставин безпосередньо пов'язане із дослідженням слідчим суддею, судом обставин затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою. Крім того, дії затриманої особи, як під час фізичного захвату, так і під час доставлення до органу досудового розслідування та перебування в місці тримання затриманих (спроба втечі, знищення або спроба знищення речі або документа, що має значення для кримінального провадження, тощо), можуть свідчити про наявність або відсутність

достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України (п. 2 ч. 1 ст. 194 КПК України).

Аналіз ч. 5 ст. 206 КПК України дає підстави для висновку про те, що і під час розгляду клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу до затриманої особи, слідчий суддя зобов'язаний з'ясувати питання існування передбачених законом підстав для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду; неперевіщення граничного строку тримання під вартою; відсутності зволікання у доставленні особи до суду. За умови недоведення цих обставин слідчим, прокурором, слідчий суддя зобов'язаний звільнити особу.

Крім того, під час розгляду клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу до затриманої особи слідчий суддя повинен виконати й інші повноваження, передбачені ст. 206 КПК України, пов'язані із встановленням обставин, які дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання особи або її тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі.

З урахуванням цього, вважаємо необхідним доповнити ст. 193 КПК України частиною третьою такого змісту: «Під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу стосовно особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину і тримається під вартою, слідчий суддя, суд зобов'язаний вжити заходів, передбачених статтею 206 цього Кодексу». Відповідно ч. 3–6 цієї статті стануть ч. 4–7.

Будь-яка особа, чиї конституційні права та свободи зазнають обмеження під час кримінального провадження, зважаючи на можливість їх порушення, має бути наділена процесуальним правом оскарження відповідних рішень, дій чи бездіяльності державних органів і посадових осіб безпосередньо до суду.

На важливість права підозрюваного оскаржувати дії та рішення органів досудового розслідування, прокурора, у тому числі затримання за підозрою у вчиненні злочину, постійно звертається увага учених-процесуалістів

(О. І. Білоусов, Н. В. Борзих, Т. В. Варфоломєєва, І. І. Зарева, О. С. Мазур, А. В. Пономаренко, В. В. Рожнова, С. М. Смоков, О. І. Тищенко, Г. В. Федотова, М. І. Чв'орткін, А. К. Чернова та ін.).

Право на оскарження та судовий порядок розгляду таких скарг виступає невід'ємною складовою процесуального статусу підозрюваного, має важливе практичне значення, оскільки сприяє забезпеченню виконання конституційних приписів щодо застосування затримання виключно у необхідних випадках і під судовим контролем.

Надання затриманому права на оскарження та судову перевірку законності затримання, як мінімум, повинно забезпечуватись: закріпленням відповідного права затриманого та механізму його реалізації у нормах КПК України; покладенням обов'язку на посадових осіб щодо роз'яснення права оскарження затримання та механізму його реалізації із зазначенням цього у протоколі затримання.

Аналіз норм чинного КПК України засвідчує, що визнане та закріплене міжнародними документами та Конституцією України право затриманого на судове оскарження затримання, належним чином не забезпечене.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 208 КПК України уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно роз'яснити затриманому, серед іншого, право вимагати перевірку обґрунтованості затримання. Будь-яких положень щодо механізму реалізації цього права КПК України не містить.

Виникає запитання: чи дорівнює право вимагати перевірки обґрунтованості затримання конституційному праву кожного затриманого у будь-який час оскаржити в суді своє затримання? Можливо і так, однак у ч. 3 ст. 42 КПК України серед прав підозрюваного, обвинуваченого закріплено як право вимагати перевірки обґрунтованості затримання (п. 6), так і право оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, визначеному КПК України (п. 16).

Аналіз норм КПК України не надає відповіді і на питання щодо форми і змісту «вимоги» затриманого про перевірку обґрунтованості затримання, порядку та строків її заявлення та вирішення. Вочевидь, положення ст. 29 Конституції України передбачає звернення до суду із скаргою на затримання, а не з вимогою про перевірку його обґрунтованості.

Не врегульовані питання судового оскарження затримання і статтями, що регулюють вирішення слідчим суддею питання щодо застосування запобіжного заходу стосовно затриманого. Так, визначений законом порядок розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу (ст. 193 КПК України) також не надає можливості підозрюваному подати та підтримувати у судовому засіданні скаргу на затримання.

Таким чином, доводиться констатувати, що, на відміну від КПК України 1960 року (ст. 106), у ст. 208 КПК України законодавець не передбачив права затриманого на подання до суду скарги на затримання, не зазначив, що перевірка має підлягати не тільки обґрунтованості, а й законності затримання. Процедура перевірки обґрунтованості затримання (право вимагати якої закріплено у п. 6 ч. 3 ст. 42, ч. 4 ст. 208 КПК України) виявляється фактично безпредметною, що безперечно не може не відобразитись на ефективності застосування інституту оскарження затримання [245, с. 188].

Виходячи з викладеного, вважаємо за необхідне ст. 208 КПК України доповнити положеннями про оскарження затримання до суду, виклавши їх у такій редакції: «Затримана особа вправі оскаржити своє затримання до суду. Скарга затриманого надсилається адміністрацією установи до суду невідкладно, але не пізніше 24 годин з часу її подання. Скарга розглядається слідчим суддею одночасно із розглядом клопотання слідчого, прокурора про обрання стосовно затриманої особи запобіжного заходу. Якщо скарга надійшла від особи, яка вже була звільнена з-під варти або після обрання запобіжного заходу, вона розглядається слідчим суддею протягом трьох діб з часу її надходження.

Скарга розглядається з додержанням вимог, передбачених ст. 306 цього Кодексу. За результатами розгляду скарги слідчий суддя постановляє ухвалу про законність затримання або про задоволення скарги та визнання його незаконним. Копія ухвали направляється прокурору, слідчому, затриманому та адміністрації місця тримання затриманих».

Висновки до розділу 3

Дослідження механізму забезпечення прав та законних інтересів особи, яка затримана уповноваженою службовою особою, дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Правами особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину уповноваженою службовою особою, є сукупність гарантованих Конституцією України та регламентованих кримінальним процесуальним та іншим галузевим законодавством прав підозрюваного та затриманого, а її законними інтересами – певні внутрішні спонукання до дії чи бездіяльності, що не суперечать законові, та полягають у її бажанні досягти та користуватися певним благом (соціальним, духовним, майновим тощо). Якщо законний інтерес знаходить свій прояв у бажанні особи досягти та користуватись певним благом, то право передбачає правомочність володіння відповідним благом, здійснення відповідних дій.

2. Кожна особа, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, володіючи конституційними правами, цивільними – майновими та особистими немайновими правами, набуває при цьому процесуальні права підозрюваного, а також права особи, яка тримається під вартою.

3. Правовими засобами забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, у тому числі затриманої особи, визнано закріплені у законі правові гарантії, спрямовані на забезпечення реалізації їх суб'єктивних прав, на захист і відновлення прав, що були порушені під час кримінального провадження.

4. Засоби забезпечення прав і законних інтересів особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, містять в собі положення, що передбачають обов'язки уповноважених службових осіб, суду щодо охорони прав особи, роз'яснення і забезпечення можливості реального здійснення нею своїх прав, а також правові засоби, за допомогою яких відповідні особи отримують реальну можливість реалізувати свої права, захистити їх у разі порушення, а також домогтись відновлення порушених прав.

5. Незважаючи на відсутність у КПК України спеціального нормативного врегулювання здійснення процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою керівником органу досудового розслідування, підзаконні нормативні акти закріплюють систему повноважень цього учасника кримінального провадження, що забезпечують здійснення ним відомчого процесуального контролю (на різних рівнях), як під час застосування затримання (поточний контроль), так і після встановлення допущених порушень з метою їх усунення та запобігання допущенню у подальшому (підсумковий контроль).

6. Прокурор, здійснюючи прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, здійснює як поточний, так і підсумковий процесуальний контроль за законністю та обґрунтованістю затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину.

7. Судовий контроль за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою здійснюється слідчим суддею в активній (ініціюється самим слідчим суддею) та пасивній (здійснений ним внаслідок надходження відповідного звернення зацікавленої особи) формах.

8. Запропоновано зміни та доповнення до КПК України, зокрема, доповнення до ст. 193 КПК України, нова редакція ст. 208 КПК України (Додаток В).

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні дало змогу сформулювати такі висновки та пропозиції:

1. Визначено, що становлення та розвиток інституту затримання у кримінальному процесі України на різних історичних етапах переважно відбувались еволюційним шляхом: від свого зародження, виникнення, набуття найбільш простих форм до більш складних форм організації та функціонування, що передбачають нові елементи інституту затримання та формують правові умови їх застосування. Основними етапами становлення інституту затримання у кримінальному процесі України визнано: 1) початок 11 ст. – початок 18 ст. (зародження основ правового інституту затримання та формуванням передумов для його подальшого розвитку); 2) початок 18 ст. – середина 19 ст. (формування законодавства про підзору у вчиненні злочину і пов'язане з нею позбавлення свободи); 3) середина 19 ст. – початок 20 ст. (формування затримання, як самостійного заходу примусу, і у значній мірі, як окремого правового інституту); 4) 1917 рік – 1922 рік (внесення деструктивних змін до процесу становлення інституту затримання у кримінальному процесі); 5) 1922 рік – 1958 рік (кодифікація правових норм про затримання особи підозрюваної у вчиненні злочину, як самостійного заходу примусу); 6) 1958 рік – 2012 рік (наділення інституту затримання важливими елементами, що забезпечили його максимальну відповідність міжнародним стандартам у галузі захисту прав і свобод людини та громадянина); 7) 2012 рік – теперішній час (доволі високий рівень правової регламентації затримання із урахуванням міжнародних стандартів, водночас недосконалість його окремих елементів).

2. Місце затримання уповноваженою службовою особою в системі заходів забезпечення кримінального провадження визначено відповідно до його юридичної природи, зокрема встановлено, що затримання уповноваженою службовою особою є підвидом затримання особи без ухвали слідчого судді, суду,

як виду затримання, яке в свою чергу, є самостійним заходом забезпечення кримінального провадження.

3. Затримання уповноваженою службовою особою визначено як захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується з підстав, з дотриманням умов та в порядку, визначених КПК України, з метою та з мотивів запобігти вчиненню або припинити злочинне діяння особи, запобігти її спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; вчинити інше кримінальне правопорушення; перешкоджати встановленню обставин кримінального правопорушення та здійсненню кримінального провадження.

4. Затримання уповноваженою службовою особою, як вид затримання особи у кримінальному провадженні, представлено як діяльність уповноважених службових осіб, яка має комплексний характер і таку структуру: фізичний захват та доставлення особи до органу досудового розслідування; встановлення підстав, умов і мотивів затримання; встановлення наявності правового імунітету від затримання; обшук затриманої особи; процесуальне оформлення затримання; повідомлення затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснення прав і забезпечення можливості їх реалізації; повідомлення про затримання (прокурора; близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, та ін.); вжиття заходів до забезпечення збереження майна затриманого, у тому числі тимчасово вилученого під час затримання; розміщення та утримання затриманого в місцях тримання затриманих; здійснення процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання; звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу або звільнення затриманого.

5. Фактичними підставами затримання уповноваженою службовою особою визнано фактичні дані, що є достатніми для доставлення особи до органу досудового розслідування, свідчать про можливу її причетність до вчинення злочину і які у сукупності з відповідними умовами та мотивами засвідчують

необхідність і допустимість невідкладного тимчасового тримання цієї особи під вартою.

6. Безпосередніми умовами застосування затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, є: 1) необхідність нагального запобігання злочинів чи його припинення (шляхом короткочасного позбавлення свободи особи, яку застали при вчиненні злочину, готуванні або замаху на його вчинення; або про яку є дані, що саме вона щойно вчинила злочин); 2) за злочин, у вчиненні якого підозрюється особа, передбачено покарання у виді позбавлення волі; 3) незастосування до особи у зв'язку з її підозрою у цьому ж злочині запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою.

7. Мотивами затримання визнано наявність підстав вважати, що, перебуваючи на свободі, особа переховуватиметься від органів досудового розслідування та/або суду; вчинить інше кримінальне правопорушення чи продовжить кримінальне правопорушення, у якому підозрюється; перешкоджатиме встановленню обставин кримінального правопорушення та здійсненню кримінального провадження.

8. Встановлено, що мета затримання уповноваженою службовою особою має багатофункціональний характер і полягає в тому, щоб припинити кримінально протиправне діяння особи, запобігти її уникненню від слідства та суду, фальсифікації нею доказів та іншим спробам завадити кримінальному провадженню.

9. Процесуальний порядок затримання уповноваженою службовою особою визначений та розглянутий відповідно до встановленої структури цього виду затримання.

10. З'ясовано, що засоби забезпечення прав і законних інтересів особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, містять в собі положення, що передбачають обов'язки уповноважених службових осіб, суду щодо охорони прав особи, роз'яснення і забезпечення можливості реального здійснення нею своїх прав, а також правові засоби, за допомогою яких відповідні особи отримують

реальну можливість реалізувати свої права, захистити їх у разі порушення, а також домогтись відновлення порушених прав.

11. Формами процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання уповноваженою службовою особою визнано: відомчий процесуальний контроль керівника органу досудового розслідування (поточний та підсумковий), прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (поточний та підсумковий), судовий контроль (активний та пасивний).

12. Сформульовано ряд пропозицій щодо внесення змін та доповнень до норм чинного КПК України з питань, що стосуються загальних положень нормативного врегулювання заходів забезпечення кримінального провадження та запобіжних заходів (статті 42, 131, 176, 193, 196 КПК України), порядку затримання уповноваженою службовою особою та його оскарження (ст. 208 КПК України), доставлення затриманої особи (ст. 210 КПК України), строків затримання та звільнення особи (статті 211, 212 КПК України), умов затримання окремої категорії осіб (статті 482, 483 КПК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. – К.: «Арт-Дизайн», 2014. – 48 с., с. 20-21
2. Аверченко А. К. Подозреваемый и реализация его прав в уголовном процессе / А. К. Аверченко: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Томск, 2001. – 23 с.
3. Агаев Ф. А. Иммунитет в российском уголовном процессе / Ф. А. Агаев, В. Н. Галузо. – М.: ТЕИС, 1998. – 135 с.
4. Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України / Ю. І. Азаров, С. О. Заїка, В. Г. Фатхутдінов : [навчальний посібник]. – К.: Вид-во «КУТЕП», 2008. – 430 с.
5. Александров С. А. Содержание, система и развитие уголовно-процессуальных гарантий / С. А. Александров // Вопросы криминологии, уголовного права и уголовного процесса. – Горький, 1974. – С. 92–104.
6. Бачище А. Перспективи реалізації завдань прокурорського нагляду при затриманні / А. Бачище, О. Комарницька // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11, № 2. – С. 122–134.
7. Беляев И. Д. История русского законодательства / И. Д. Беляев. – СПб: Лань, 1999. – 640 с.
8. Білоусов О. І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України / О. І. Білоусов, С. М. Смоков : [монографія]. – Одеса, 2009. – 112 с.
9. Бурдін М. Ю. Запобіжні заходи за Статутом кримінального судочинства 1864 р. / М. Ю. Бурдін // Правознавець : електронна бібліотека юридичної літератури. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/20209/%C1>.
10. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук. – Т. 1. – М., 1977. – 590 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 : [А–Я] / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : «Перун», 2007. – 1719 с.

12. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві / І. В. Венедіктова. – Х. : Нове слово, 2011. – 259 с.

13. Веретенников І. А. Задержание подозреваемого как комплексный правовой институт / І. А. Веретенников : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – М., 2001. – 202 с.

14. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность / отв. ред. А. М. Ларин; АН СССР. Ин-т гос. и права. – Москва: «Наука», 1987. – 111 с.

15. Види обшуку // Студопедія : лекційний матеріал для студентів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studopedia.net/8_64155_vidi-obshuku.html.

16. Віденська конвенція про дипломатичні зносини : Міжнародний документ ООН від 18 квітня 1961 року / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_048.

17. Волкотруб С. Г. Імунітет у кримінальному процесі України / С. Г. Волкотруб : [монографія]. – Харків : Консум, 2005. – 144 с.

18. Волкотруб С. Г. Нормативне регулювання підстав затримання особи за підозрою у вчиненні злочину / С. Г. Волкотруб // Університетські наукові записки. – 2009. – № 2. – С. 261–264.

19. Волосова Н. Ю. Уголовно-процессуальное законодательство США: общая характеристика, законодательство штатов, сравнительный анализ / Н. Ю. Волосова, О. В. Федорова. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2008. – 264 с.

20. Воронин Э. И. Процессуальное положение начальника следственного отдела органа внутренних дел : [учебное пособие] / Э. И. Воронин. – Хабаровск : ХВШ МВД СССР, 1984. – 56 с.

21. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве, 3-е изд., доп./ А. Я. Вышинский. – М.: Госюриздат, 1950. – 308 с.

22. Гловюк І. В. Судова діяльність у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. В. Гловюк. – Одеса, 2008. – 253 с.

23. Григорьев В. Н. Задержание подозреваемого / В. Н. Григорьев. – М. : «ЮрИнфоР», 1999. – 542 с.

24. Григорьев В. Н. Задержание подозреваемого органами внутренних дел / В. Н. Григорьев. – Ташкент: Изд-во Ташк. ВШ МВД СССР, 1989. – 121 с.

25. Гультай П. М. Прокурорський нагляд за додержанням законів при застосуванні запобіжних заходів у досудовому кримінальному провадженні / П. М. Гультай : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. – Харків, 2015. – 23 с.

26. Гуменюк Ю. І. Щодо можливості використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як підстави для затримання людини відповідно до ст. 208 КПК України / Ю. І. Гуменюк // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 75–78.

27. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. М. Гумін // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 226–231.

28. Гуткин И. М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания / И. М. Гуткин : [учебное пособие]. – Москва: Акад. МВД СССР, 1980. – 89 с.

29. Гуценко К. Ф. Основы уголовного процесса США / К. Ф. Гуценко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 88 с.

30. Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головкин, Б. А. Филимонов. – Изд. 2-е доп. и испр. – М. : «Зерцало-М», 2002. – 528 с.

31. Дмитриев Ф. М. История судебных инстанций и гражданского апелляционного производства от Судебника до Учреждения о губерниях / Ф. М. Дмитриев. – М.: Тип. А. И. Мамонтова, 1859. – 591 с.

32. Догот Е. Б. Права, свободы и неприкосновенность при задержании лица по подозрению в совершении преступления / Е. Б. Догот : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Владивосток., 2004. – 181 с.

33. Журба А. І. Окремі проблеми системи заходів процесуального примусу за новим КПК України / А. І. Журба // Теоретичні та практичні проблеми кримінального судочинства : матеріали Всеукраїнської науково-практичної

конференції (м. Донецьк, 19 жовтня 2012 року). – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2013. – С. 85–87.

34. Завада С. В. Відсторонення від посади як захід кримінально-процесуального примусу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Завада Сергій Валерійович. – К., 2014. – 19 с.

35. Затримання та взяття під варту : рекомендації, практика застосування та досвід : [посібник] / [за заг. ред. Н. О. Верещінської, А. Г. Алексеева]. – К. : Центр суддівських студій, 2007. – 214 с.

36. Зауваження Головного юридичного управління до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» (реєстраційний № 1660-д) від 11.02.2015 / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53755.

37. Захист прав, свобод та законних інтересів громадян України у процесі здійснення правоохоронної діяльності / В. П. Діхтієвський [та ін.] ; за заг. ред. В. П. Діхтієвського. – Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2009. – 218 с.

38. Звіт про роботу органів досудового розслідування за 12 місяців 2015 року / Генеральна прокуратура України // Офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820#

39. Зразки бланків процесуальних та інших документів у кримінальній справі : [практичний посібник] / Відп. редактор П. В. Коляда. – К. : Друкарня МВС України, 2002. – 175 с.

40. Иеринг Р. Юридическая техника / Рудольф фон Иеринг; сост. А. В. Поляков. – М.: Статут, 2008. – 231 с.

41. Инструкция полицейским урядникам от 19 июля 1878 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lektsii.org/1-104749.html>.

42. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры. – М.: Госюриздат, 1955. – 635 с.

43. История органов внутренних дел / сост.: А. Я. Малыгин, М. И. Сизиков : сборник документов. – Выпуск 3. Фискалы, органы общеуголовного и политического сыска, тюремные учреждения в России XVIII века. – М.: Юридический институт МВД РФ, 1999. – 33 с.

44. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А.О. Івченко. – 13-е випр. вид. – Харків: «ФОЛІО», 2008. – 540 с.

45. Інструкція з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань : затв. наказом МВС України від 28 квітня 2009 року № 181 (із змінами та доповн.) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 66. – Ст. 2303.

46. Інструкція з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події : затв. наказом МВС України від 22.10.2012 № 940 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 9. – Ст. 350.

47. Інструкція про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : затв. наказом МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України від 26.08.2014 № 872/88/537 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 67. – Ст. 1886.

48. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе : дисс. на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Николай Иванович Капинус. – М., 2001. – 547 с.

49. Капустянский В. Г. Убеждение и принуждение в советском уголовном процессе : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Л., 1983. – 189 с.

50. Карпенко М. І. Заходи забезпечення кримінального провадження / М. І. Карпенко, К. І. Омельчук // Юридична наука. – 2013. – № 11. – С. 81–89.

51. Катков В. Д. К анализу основных понятий юриспруденции / В. Д. Катков. – Харьков: Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1903. – 462 с.

52. Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 года: О предварительном следствии. Теоретическое и практическое руководство. – Ч. 3: Вып. 1–2. – СПб, 1869. – 641 с.

53. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / З. Ф. Коврига. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. – 174 с.

54. Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 23 травня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52. – Ст. 349.

55. Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. Кожевніков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.

56. Козловский Н. А. Подозрение в советском уголовном процессе / Н. А. Козловский : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Свердловск, 1989. – 19 с.

57. Кокорев Л. Д. Процессуальные гарантии прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве / Л. Д. Кокорев, В. З. Лукашевич // Вестник Ленинградского ун-та. – 1977. – № 11. – Вып. 2. – С. 109–116.

58. Комментарий к Положению о порядке кратковременного задержания лиц, подозреваемых в совершении преступления / А. П. Гуляев, Б. В. Комаров, С. М. Малиновкин; отв. ред.: Мурашов С.В. – М. : Юрид. лит., 1982. – 56 с.

59. Кондратьев О. В. Організаційно-правові проблеми судового контролю : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 19 с.

60. Кони А. Ф. История развития уголовно-процессуального законодательства в России. – В 8 т. – Т. 4. – М.: Наука, 1967, с. 317

61. Кони А. Ф. Уголовный процесс: нравственные начала / А. Ф. Кони. – 2-е изд., испр. – М.: Изд-во СГУ, 2000. – 150 с.

62. Конституція України : науково-практичний коментар. – Харків : «Право», Київ : «Ін Юре», 2003. – 805 с.

63. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затв. Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 838.

64. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В. М. Корнуков. – Саратов, 1978. – 136 с.

65. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / З. Ф. Коврига. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. – 174 с.

66. Короткий Н. Н. Процессуальные гарантии неприкосновенности личности подозреваемого и обвиняемого в стадии предварительного расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. Н. Короткий. – К., 1977. – 25 с.

67. Короткий Н. Н. Процессуальные гарантии неприкосновенности личности подозреваемого и обвиняемого в стадии предварительного расследования / Н. Н. Короткий : [науч.-практич. пособие] // МВД УССР. ВНИИ МВД СССР. – М., 1981. – 96 с.

68. Краткое изображение процессов или судебных тяжёб от 26 апреля 1715 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nwapa.spb.ru/htmldb/0351/chapter_8.html.

69. Крет Г. Р. Процессуальный порядок повідомлення про затримання близьких родичів затриманого, членів його сім'ї та інших осіб / Г. Р. Крет // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 102–107.

70. Кримінальне процесуальне право України : [навчальний посібник] / за ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесника. – К. : Юстініан, 2014. – 573 с.

71. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х.: Одісей, 2013. – 1104 с.

72. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 884 с.

73. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

74. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

75. Кримінальний процесуальний кодекс України: структурно-логічні схеми і таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів : [наук.-практ. посіб.] / Р. Г. Андрєєв, Є. М. Блажівський, М. І. Гошовський та ін. – К. : Алерта, 2012. – 736 с.

76. Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки від 14 березня 2002 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://pravo.org.ua/files/_\(2\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_(2).pdf).

77. Кудин Ф. М. Принуждение в уголовном судопроизводстве / Ф. М. Кудин. – Красноярск, 1985. – 135 с.

78. Кудин Ф. М. Подозрение как условие применения мер процессуального принуждения / Ф. М. Кудин // Уголовно-процессуальное принуждение и ответственность, их место в решении задач предварительного расследования. – Волгоград, 1987. – С. 39–45.

79. Кудрявцев В. Н. Политическая юстиция в СССР / В. Н. Кудрявцев, А. И. Трусов. – 2-е изд. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 365 с.

80. Леонов Б. Д. Запобігання та протидія тероризму: теоретичні підходи / Б. Д. Леонов // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12lbdhttp.pdf>.

81. Літвінова І. Ф. Забезпечення недоторканності житла чи іншого володіння особи в кримінальному процесі України / І. Ф. Літвінова : [монографія]. – К. : Ліпкан О. С., 2012. – 227 с.

82. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право / Л. М. Лобойко : Курс лекцій : [навчальний посібник]. – К. : Істина, 2005. – 456 с.

83. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : [монографія] / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2005. – 168 с.

84. Лук'яненко Ю. В. Окремі питання застосування практики Європейського суду з прав людини щодо затримання особи у кримінальному судочинстві / Ю. В. Лук'яненко // Право і Безпека. – 2015. – № 1. – С. 55–60.

85. Люблинский П. И. Свобода личности в уголовном процессе / П. И. Люблинский. – СПб., 1906. – 711 с.

86. Мазур О. С. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. С. Мазур ; Акад. адвокатури України. – К., 2008. – 19 с.

87. Мазур О. С. Забезпечення прав і законних інтересів особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину / О. С. Мазур, О. В. Баулін : [навч. посібник]. – Луганськ: СПД Рєзников В.С., 2011. – 204 с.

88. Макаренко Є. І. Затримання підозрюваних у вчиненні злочинів: проблеми теорії, законодавства і практики його застосування в Україні / Є. І. Макаренко // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. – 2012. – № 1. – С. 123–131.

89. Макаренко Є. І. Щодо мети затримання підозрюваного у вчиненні злочину / Є. І. Макаренко // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 302–307.

90. Макаренко Є. І. Чи є доказом факт затримання підозрюваного у вчиненні злочину / Є. І. Макаренко // Право і суспільство. – 2014. – № 6.2. – С. 177–183.

91. Макаренко Є. І. Правомірність затримання підозрюваного до відкриття кримінального провадження / Є. І. Макаренко // Право і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 174–181.

92. Малярова В. О. Сутність затримання як слідчої дії / В. О. Малярова // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ : Спецвипуск. – Х. : НУВС, 2000. – С. 133–136.

93. Матеріали кримінального провадження № 12012110020000429, що здійснювалось у Дарницькому РУ ГУМВС України в м. Києві.

94. Махов В. Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) : [учебное пособие] / В. Н. Махов, М. А. Пешков. – М. : «Интел-Синтез», 1998. – 208 с.

95. Мацьків Г. Я. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. Я. Мацьків. – К., 2008. – 225 с.

96. Мединська Л. В. Кримінально-процесуальна відповідальність сторін кримінального провадження / Л. В. Мединська // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3. – С. 463–468.

97. Мельник А. М. Забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мельник Аліна Миколаївна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2015. – 22 с.

98. Мельник Р. І. Щодо питання вмотивованості затримання особи за підозрою у вчиненні злочину / Р. І. Мельник // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2011. – Вип. 3. – С. 76–82.

99. Менджул М. В. Судовий захист прав та законних інтересів громадян / М. В. Менджул ; Закарпат. держ. ун-т [та ін.]. – Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2013. – 211 с.

100. Мирошниченко Ю. М. Заходи кримінально-процесуального примусу: сутнісна характеристика, умови та підстави застосування / Ю. М. Мирошниченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 148–150.

101. Мирский Д. Я. Правовая природа задержания лица, подозреваемого в совершении преступления / Д. Я. Мирский // Вопросы борьбы с преступностью по советскому законодательству: Серия юрид. – 1969. – Вып. 8. – Ч. 4. – Т. 45. – С. 294–301.

102. Михайленко О. Р. Про роль відомчого контролю в забезпеченні законності на попередньому слідстві / О. Р. Михайленко // Сучасні проблеми держави та права. – К., 1990. – С. 175–177.

103. Михайлов А. И. Научная организация труда следователя / А. И. Михайлов, Л. А. Соя-Серко, А. В. Соловьёв. – М. : Юрид. лит., 1974. – 168 с.

104. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К.: Либідь, 1992. – 431 с.

105. Мінюков П. І. Процесуальні повноваження начальника слідчого відділу (відділення) органів внутрішніх справ і проблеми керівництва досудовим слідством : [навч. посібник] / П. І. Мінюков, А. П. Мінюков. – К.: Кондор, 2004. – 214 с.

106. Назаров В. В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В. В. Назаров, Ю. Р. Лахманік // Європейські перспективи. – 2013. – № 3. – С. 102–106.

107. Назаров В. В. Затримання підозрюваного у вчиненні злочину: проблеми та реальність / В. В. Назаров // Наше право. – 2010. – № 4. – Ч. 2. – С. 89–93.

108. Наказ полиции о производстве дознания по происшествиям, могущим заключать в себе преступление или проступок от 8 июля 1860 года // Информационно-правовой портал ГАРАНТ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://ivo.garant.ru/#/basesearch/наказ полиции о производстве дознания/all:1](http://ivo.garant.ru/#/basesearch/наказ_полиции_о_производстве_дознания/all:1).

109. Недбайло П. Е. О юридических гарантиях правильного осуществления советских правовых норм / П. Е. Недбайло // Советское государство и право. – 1957. – № 6. – С. 20–29.

110. Нестеренко С. Д. Характерні порушення прав людини у кримінальному провадженні / С. Д. Нестеренко // Європейські стандарти діяльності прокурора, слідчого та адвоката у кримінальному провадженні : збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 26 листопада 2015 року). – К.: Прецедент, 2016. – С. 171–176.

111. Николайчик В. М. Уголовный процесс США / В. М. Николайчик; отв. ред.: Никифоров Б. С. – М. : Наука, 1981. – 224 с.

112. Никоненко М. Я. Значення у процесі доказування заходів забезпечення кримінального провадження / М. Я. Никоненко // Юридична наука. – 2014. – № 7. – С. 118–125.

113. Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / М. Я. Никоненко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 17 с.

114. Никоненко М. Я. Уповноважена службова особа, яка вправі здійснити затримання у кримінальному процесі / М. Я. Никоненко // Юридична наука. – 2014. – № 9. – С. 83–90.

115. Новоуказные статьи о татевных, разбойных и убийственных делах от 22 января 1669 г. // Информационно-правовой портал ГАРАНТ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/55097777/#ixzz3ic5i4i4l>.

116. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1991. – 917 с.

117. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о судостроительстве в СССР. – М., 1990. – 15 с.

118. Очередин В. Т. Меры процессуального принуждения в уголовном производстве / В. Т. Очередин. – Волгоград : ВА МВД России, 2004. – 100 с.

119. Падалка А. М. Види юридичної відповідальності в сучасному кримінальному процесі України / А. М. Падалка // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право. – 2014. – Вип. 26. – С. 256–259.

120. Памятники Русского права: памятники права Киевского государства. – Вып. 1 / под ред. С. В. Юшкова. – М.: Госюриздат, 1952. – 287 с.

121. Петрухин И. Л. Меры пресечения в дореволюционной России / И. Л. Петрухин // Советское государство и право. – 1988. – № 7. – С. 119–125.

122. Петрухин И. Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе / И. Л. Петрухин; отв. ред. Михайловская И. Б. – М. : Наука, 1989. – 256 с.

123. Пиголкин А. С. Законодательная техника и правотворчество // Научные основы советского правотворчества / Отв. ред. Р. О. Халфина. – М.: Наука, 1981. – 317 с.

124. Повідомлення про оприлюднення проекту наказу МВС «Про затвердження Положення про ізолятор тимчасового тримання» / Національна поліція : веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1804912>.

125. Повідомлення про оприлюднення проекту наказу МВС «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції» / Національна поліція : веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1768489>.

126. Повітряний кодекс України : Закон України від 19 травня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 48–49. – Ст. 536.

127. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні : затв. указом Президента України від 10 червня 1993 року № 198/93 / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/198/93>.

128. Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 09.08.2012 № 686 / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.

129. Положення про патрульну службу МВС : затв. наказом МВС України від 02.07.2015 № 796 / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>.

130. Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину : затв. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 липня 1976 р. / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v4203400-76>.

131. Пономаренко А. В. Забезпечення прав і законних інтересів особи, ув'язненої під час досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Пономаренко Алла Василівна ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 19 с.

132. Порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 року № 15 (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 18 січня 2012 року № 27, від 19 вересня 2012 року № 868). – Законодавство України : офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-п>.

133. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 91. – Ст. 3697.

134. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1363 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 101. – Ст. 3719.

135. Права людини в діяльності української поліції : науково-практичне видання / упоряд.: Є. О. Крапивін. – К.: Асоціація УМДПІ, 2016. – 408 с.

136. Поштарук Д. О. Щодо вдосконалення правових підстав застосування працівниками міліції вогнепальної зброї для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину / Д. О. Поштарук // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2010. – Вип. 24. – С. 229–233.

137. Правила внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 02.12.2008 № 638 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 14. – Ст. 447.

138. Право на свободу: правові підстави та практика затримання особи / Права людини в Україні 2014. Узагальнена доповідь правозахисних організацій // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?do=print&id=1432292931>.

139. Практика судів першої та апеляційної інстанцій щодо розгляду слідчими суддями клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування : Узагальнення судової практики за 2014 рік / Апеляційний суд міста Києва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://docviewer.yandex.ua/r.xml?sk=209dc7f4582f0c43f7390a506e65af2c&url=http%3A%2F%2Fwww.apcourtkiev.gov.ua%2Fwpcontent%2Fuploads%2F2015%2F07%2FKoval.doc>.

140. Приказ НКВД СССР № 00319 «О работе троек с объявлением инструкции тройкам НКВД по рассмотрению дел об уголовных и деклассированных элементах и о злостных нарушителях положения о паспортах» от 21 мая 1938 года / Исторические материалы. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://istmat.info/node/35433>.

141. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року (із змін. та доп., внесеними Законом України від 12.08.2014) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

142. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лютого 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 17. – Ст. 118.

143. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21 червня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 34. – Ст. 187.

144. Про внесення змін і доповнень до окремих статей Кримінально-процесуального кодексу України з питань права на захист підозрюваного, обвинуваченого і підсудного : Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 49.

145. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 6. – Ст. 55.

146. Про державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.

147. Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження : наказ від 26.03.2013 № 289/540/5 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 36. – Ст. 1294.

148. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.

149. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 47. – Ст. 2051.

150. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.

151. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Генерального прокурора України від 19.12.2012 № 4гн // Генеральна прокуратура України : офіційний веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

152. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян : наказ Генерального прокурора України від 12.04.2013 № 7гн // Генеральна прокуратура України : офіційний веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

153. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 360.

154. Про розвідувальні органи України : Закон України від 22 березня 2001 року (зі змінами та доповн.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 19. – Ст. 94.

155. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

156. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

157. Проблеми затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі / В. І. Борисов, Н. В. Глинська, В. С. Зеленецький, О. Г. Шило. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 352 с.

158. Процесуальні документи у кримінальному провадженні : зразки, роз'яснення / за заг. ред. М. А. Погорецького, О. П. Кучинської. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 545 с.

159. Процько Г. І. Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Процько Ганна Іванівна ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2012. – 20 с.

160. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова, М. І. Хавронюк. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. – 40 с.

161. Ретюнских И. А. Задержание лица по подозрению в совершении преступления в историческом ракурсе / И. А. Ретюнских // Правовая защита: международный сборник научных статей. – Вып. 1. – Екатеринбург: изд-во Уральского юридического инс-та МВД России, 2003. – С. 36–45.

162. Ринда В. В. Прокурорський нагляд, судовий та відомчий контроль за провадженням дізнання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ринда Володимир Володимирович; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2012. – 16 с.

163. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа

щодо недоторканності та імпичменту Президента України) від 10.12.2003 № 19-рп/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Т. 1. – Ст. 2704.

164. Рожнова В. В. Бланки процесуальних документів: переваги та недоліки використання / В. В. Рожнова // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 8. – С. 159–160.

165. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Рожнова. – К., 2002. – 215 с.

166. Рожнова В. В. Сучасна концепція кримінального процесу та її відображення у системі завдань кримінального провадження / В. В. Рожнова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк, 2012. – № 4. – С. 122–128.

167. Рожнова В. В. Деякі питання затримання за новим КПК України / В. В. Рожнова, О. В. Калиновський // Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 8 листопада 2012 р.). – К.: НАВС, 2012. – С. 89–92.

168. Рожнова В. В. Особливості кримінально-процесуального затримання окремих категорій громадян / В. В. Рожнова // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 8. – С. 141–144.

169. Рожнова В. В. Зразки основних кримінально-процесуальних документів досудового провадження : [практ. посіб.]. – Вид. 2-е, доповн. та перероб. / В. В. Рожнова, Ю. І. Азаров, В. Г. Фатхутдінов; за заг. ред. В. Г. Фатхутдінова. – Київ : ПАЛИВОДА А.В. – 2009. – 186 с.

170. Рожнова В. В., Савицький Д. О., Конюшенко Я. Ю. та ін. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина). – К.: НАВС. – 2012. – 398 с.

171. Российское законодательство X-XX веков: в 9-ти т. / [под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юрид. лит. – Т. 8. Судебная реформа. – 1991. – 496 с.

172. Российское законодательство X – XX вв. В 9-ти т. – Т. 1. Законодательство Древней Руси/ Под ред. О.И. Чистякова; Отв. ред. тома В. Л. Янин. – М.: Юрид. лит., 1984. – 430 с.

173. Руденко М. В. Про сутність прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням / М. В. Руденко, В. П. Півненко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 277–283.

174. Руднев В. Досудебный арест в США / В. Руднев // Российская юстиция. – 1994. – № 5. – С. 48–51.

175. Савицький Д. О. Застосування примусу під час проведення обшуку / Д. О. Савицький // Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах: матеріали круглого столу (Київ, 4 квітня, 2014 р.). – К.: ФОП Ліпкан О.С., 2014. – С. 62–65.

176. Савченко В. А. Забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів кримінального судочинства у досудових стадіях в Україні та Федеративній Республіці Німеччині: порівняльний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Савченко Василь Антонович ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 16 с.

177. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. В. Садова. – Одеса, 2009. – 243 с.

178. Сборник документов по истории уголовного и уголовно-процессуального законодательства СССР и РСФСР. – Т. 1: 1917–1953 года. – М.: Наука, 1993. – 463 с.

179. Сисоєнко Г. І. Затримання особи у кримінальному провадженні / Г. І. Сисоєнко // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12, № 1. – С. 144–150.

180. Следственные действия. Процессуальная характеристика, тактика и психологические особенности / Под общ. ред. Б. П. Смагоринского : [учебное

пособие]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во УМЦ при ГУК МВД РФ, 1994. – 242 с.

181. Словник української мови / Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін. : в 11 томах. – Том 6. – К.: Наукова думка, 1975. – 830 с.

182. Словник української мови / Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін. : в 11 томах. – Том 4. – К.: Наукова думка, 1973. – 840 с.

183. Словник української мови / Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін. : в 11 томах. – Том 10. – К.: Наукова думка, 1979. – 657 с.

184. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / С. М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632.

185. Смоков С. М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві України / С. М. Смоков, К. Г. Горелкіна. – О. : Астропринт, 2012. – 148 с.

186. Смыкалин А. С. Русское законодательство XVI–начала XVII века. Судебник 1589 года. Судебник 1606–1607 годов : [учебное пособие]. – Екатеринбург: УРГЮА, 2005. – 155 с.

187. Соборное уложение 1649 года царя Алексея Михайловича / Библиотекар.Ру – электронная библиотека нехудожественной литературы по русской и мировой истории, искусству, культуре, прикладным наукам. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bibliotekar.ru/sobornoe-ulozhenie-1649/>.

188. Советский уголовный процесс / Под общ. ред. М. И. Бажанова, Ю. М. Грошевого. – Изд. 2-е, доп. – К: Вища школа, 1983. – 439 с.

189. Солдатський В. В. «Фактичне затримання» як засіб обчислення моменту затримання у кримінальному процесі / В. В. Солдатський // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 64. – С. 524–531.

190. Статут патрульно-постової служби міліції України : затв. наказом МВС України від 28.07.1994 № 404 / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0213-94>.

191. Тарасов И. Личное задержание как полицейская мера безопасности. – Ярославль, 1886. – 424 с.

192. Татаров О. Ю. Заходи забезпечення кримінального провадження: перший досвід застосування / О. Ю. Татаров // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 7. – С. 113–122.

193. Теліус Є. І. Формування законодавчого погляду стосовно альтернативних засобів затримання особи в кримінальному провадженні / Є. І. Теліус // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 61. – С. 328–334.

194. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : [підручник]. Академічне видання / В. М. Тертишник. – К.: Алерта, 2014. – 440 с.

195. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: [монографія] / В.М. Тертишник. – Д.: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.

196. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : [підручник] / В. М. Тертишник. – 5-е вид., доп. і переробл. – К. : А.С.К., 2007. – 847 с.

197. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: [підручник] / В. М. Тертишник. – 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Вид-во А.С.К., 2003. – 1120 с.

198. Типове положення про слідче управління (відділ) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті : затв. наказом МВС України від 09.08.2012 № 686 / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.

199. Типове положення про слідчий відділ (відділення) міського, районного, лінійного управління (відділу), відділу міліції у їх складі, відділу спеціальної міліції головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці

Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті : затв. наказом МВС України від 09.08.2012 № 686 / Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.

200. Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М.: изд-во Моск. ун-та, 1961. – 86 с.

201. Тлумачний словник сучасної української мови / А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2009 – 960 с.

202. Тогулев В. М. Задержание в системе мер процессуального принуждения в советском уголовном процессе / В. М. Тогулев : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – М.: ВНИИ укрепления законности и правопорядка, 1991. – 229 с.

203. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 9 октября 2009 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/90034/54/ru/pdf>.

204. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. Принят Палатой представителей 24 июня 1999 года / Предисл.: Рохлин В. И., Стуканов А. П.; обзор. ст.: Данилевич А. А. – СПб : Юрид. центр Пресс, 2001. – 602 с.

205. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hrlib.kz/wp-content/uploads/2015/06/2014-Уголовно-процессуальный-кодекс-РК-новый.pdf>

206. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3833.

207. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Германской Республики. – М. : Манускрипт, 2001. – 458 с.

208. Уголовно-процессуальный кодекс Франции / Редкол.: Лунгу П. Ф., Марченко М. Н., Суханов Е. А. – М. : Юрид. колледж МГУ, 1996. – 326 с.

209. Уголовный процесс современных зарубежных государств : [учебное пособие] / К. Б. Калиновский. – Петрозаводск : Изд-во ПетрГУ, 2000. – 48 с.

210. Удалова Л. Імунітет у кримінальному процесі України / Л. Удалова // Право України. – 2003. – № 7. – С. 77–80.

211. Удалова Л. Д. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як учасник кримінально-процесуальних відносин / Л. Д. Удалова, О. В. Супрунова : [навчальний посібник]. – К. : КНТ, 2014. – 160 с.

212. Удалова Л. Д. Чинність кримінального процесуального закону / Л. Д. Удалова, С. І. Щериця : [монографія]. – К. : КНТ, 2014. – 144 с.

213. Указ «Об отмене в судебных делах очных ставок, о бытии вместо оных распросу и розыску, о свидетелях, об отводе оных, о присяге, о наказании лжесви-детелей и о пошлинных деньгах» от 21 февраля 1697 года // Информационно-правовой портал ГАРАНТ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/57565079/>.

214. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1866 года (издание 4-е, дополненное) (сост. Н. С. Таганцев). – С.-Петербург : типография М. М. Стасюлевича, 1882 / Информационно-правовой портал ГАРАНТ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/6701893/>.

215. Устав благочиния 1782 года // Наукова бібліотека ім. М. Максимовича. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rare.univ.kiev.ua/eng/showbook/showbook.php3?0119751>.

216. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 года / Информационно-правовой портал ГАРАНТ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/57791498/>.

217. Ухвала слідчого судді Казанківського районного суду Миколаївської області від 22 січня 2014 року у справі № 478/164/14-к. – Єдиний державний реєстр судових рішень. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46884255>.

218. Ухвала слідчого судді Малиновського районного суду м. Одеси від 22 лютого 2013 року у справі № 521/2542/13. – Єдиний державний реєстр судових рішень. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29534263>.

219. Учреждения для управления губерний от 7 ноября 1775 года // Сайт Конституції Російської Федерації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/2350/>.

220. Фаринник В. І. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження: методологія реалізації в кримінальному судочинстві України / В. І. Фаринник // Митна справа. – 2014. – № 3 (2). – С. 341–351.

221. Фаринник В. І. Здійснення начальником Головного слідчого управління МВС України процесуального контролю за розслідуванням злочинів / В. І. Фаринник : автореф. дис. ...канд.юрид. наук : 12.00.09 // МВС України, НАВС. – Київ, 2012. – 20 с.

222. Филющенко А. А. Об уголовно-процессуальном принуждении / А. А. Филющенко // Правоведение. – 1974. – № 3. – С. 108–110.

223. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства; общ. ред. А. В. Смирнова. – Т. 2. – СПб.: «Альфа», 1996. – 606 с.

224. Франк Л. В. Задержание и арест подозреваемого в советском уголовном процессе. (Уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование) / Л. В. Франк. – Душанбе, 1963. – 234 с.

225. Фрич В. І. Щодо законного затримання особи на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні / В. І. Фрич, О. Б. Комарницька // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 5. – С. 111–120.

226. Фулей Т. І. Затримання та взяття під варту: особливості застосування : навч.-метод. посіб. / Т. І. Фулей, М. В. Сіроткіна; Нац. шк. суддів України. – К. : АДФ-Україна, 2011. – 158 с.

227. Функція судового контролю у кримінальному процесі : [монографія] / Л. Д. Удалова, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, Т. Г. Ільева. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 176 с.

228. Хрусталева Л. А. Пытка как институт процессуального права России начала XVIII века по "Краткому изображению процессов и судебных тяжб" от 30

марта 1716 г. / Л. А. Хрусталева // Вестник Оренбургского университета. – 2004. – № 3. – С. 142–146.

229. Циркуляр Генерального Прокурора СССР от 5 июня 1937 года № 41/26 «О повышении качества расследования» // Сборник приказов Прокуратуры Союза ССР. – М.: Юриздат, 1939.

230. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс: [учебник]. – М.: Госюриздат, 1951. – 511 с.

231. Чельцов-Бебутов М. А. Курс советского уголовно-процессуального права / М. А. Чельцов-Бебутов. – М.: Госюриздат, 1957. – 839 с.

232. Чернова А. К. Затримання особи, підозрюваної в скоєнні злочину: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. К. Чернова; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2009. – 20 с.

233. Чистякова В. С. Законность и обоснованность применения мер уголовно-процессуального принуждения / В. С. Чистякова. – М., 1978. – 76 с.

234. Черноусько М. В. Здійснення прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням як гарантія забезпечення реалізації прав учасників кримінального провадження / М. В. Черноусько // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Том 26 (65). – № 2–2. – С. 350–358.

235. Чувилев А. А. Прокурорский надзор за исполнением законов при задержании подозреваемых : [учебно-методическое пособие]. – М., 2001. – 32 с.

236. Чупилкин Ю. Б. Гарантии прав подозреваемого в российском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю.Б. Чупилкин. – Ростов-на-Дону, 2001. – 24 с.

237. Шульга О. В. Становлення та розвиток інституту затримання у кримінальному провадженні / О. В. Шульга // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 7. – С. 231–235.

238. Шульга О. В. Щодо місця правого інституту затримання підозрюваного у системі кримінального провадження / О. В. Шульга // Проблемні питання

застосування КПК України в сучасних умовах : Матеріали круглого столу (м. Київ, 4 квітня 2014 року). – К.: ФОП Ліпкан О. С., 2014. – С. 166–169.

239. Шульга О. В. «Підстави» чи «випадки» затримання: до питання визначеності законодавчої термінології / О. В. Шульга // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17–18 січня 2014 р.) – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2013. – С. 141–143.

240. Шульга О. В. Мета, умови та мотиви затримання уповноваженою службовою особою / О. В. Шульга // Право і суспільство. – 2014. – № 6-1. – Ч. 2. – С. 357–362.

241. Шульга О. В. Особистий обшук затриманого / О. В. Шульга // Актуальні проблеми кримінального права та процесу : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 12 червня 2015 року). – К.: «Дакор», 2015. – С. 179–182.

242. Шульга О. В. Підстави та процесуальний порядок звільнення затриманого / О. В. Шульга // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. – 2014. – № 6. – С. 157–161.

243. Шульга О. В. Процесуальное оформление задержания лица, подозреваемого в совершении преступления / О. В. Шульга // *Legea si viata*. – Chisinau, Republica Moldova. – 2014. – № 5. – С. 175–178.

244. Шульга О. В. Фактичні підстави затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину / О. В. Шульга // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 2. – С. 98–101.

245. Шульга О. В. Чи забезпечене право затриманого на оскарження затримання у нормах КПК України? / О. В. Шульга // Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 5 грудня 2013 року). – К.: НАВС, 2013. – С. 186–188.

246. Шульга О. В. Встановлення змісту понять «безпосередньо» та «щойно» при вирішенні питання про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину /

О. В. Шульга, Д. О. Савицький // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали X всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28 листопада 2014 року). – К. : НАВС, 2014. – С. 24–26.

247. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. – К., 2015. – 552 с.

248. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. – К., 2016. – 538 с.

249. Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – К., 2010. – 18 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені дані за результатами анкетування 168 слідчих ОВС України та 73 прокурорів

Питання анкети та відповіді респондентів	Слідчі		Прокурори	
	кіл-ть	%	кіл-ть	%
1. Що, на Ваш погляд, виступає мотивами затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину?				
а) тяжкість вчиненого злочину;	84	50	52	71,2
б) суспільна, громадська думка;	9	5,3	4	5,5
в) захист інтересів суспільства, держави та окремих громадян;	41	24,4	29	39,7
г) наявність обставин, передбачених п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України;	68	40,5	18	24,6
д) неможливість негайного вручення підозри у вчиненні злочину;	72	42,8	12	16,4
е) наявність сукупності обставин, що стосуються характеру та тяжкості злочину, у вчиненні якого особа підозрюється, особи підозрюваного, обставин її захвату та доставлення до органу досудового розслідування, що свідчать про можливе вчинення особою дій, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України ¹	136	80,9	68	93,2
2. Чи роз'яснюються права особі при її фізичному захваті та доставленні до органу досудового розслідування?				
а) так;	164	97,6	68	93,1
б) ні;	0	0	0	0
в) залежно від обставин;	4	2,4	4	5,5
г) інший варіант відповіді	0	0	1	1,4
3. Чи вважаєте Ви, що тримання особи під вартою без судового рішення має здійснюватись виключно з метою нагальної необхідності запобігти злочинові або його припинити?				
а) так;	83	49,5	54	74
б) ні;	74	44	13	17,8
в) інший варіант відповіді	11	6,5	6	8,2
4. Як Ви оцінюєте процесуальний контроль керівника органу досудового розслідування за законністю та обґрунтованістю затримання?				
а) має формальний характер;	3	1,8	0	0
б) є ефективним, підвищує рівень законності та обґрунтованості застосування затримання;	165	98,2	67	91,8

¹ Частина опитаних респондентів вказували декілька варіантів відповідей

в) інший варіант відповіді	0	0	6	8,2
5. Чи потребує, на Ваш погляд, система підстав затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбачена ст. 208 КПК України, змін?				
а) так, її необхідно скоротити/доповнити;	125	74,4	46	63
б) ні;	41	24,4	27	37
в) інший варіант відповіді	2	1,2	0	0
6. Які з передбачених ст. 208 КПК України підстав затримання, на Ваш погляд, найбільш часто застосовуються на практиці?				
а) особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення (п. 1 ч. 1);	47	27,9	29	39,7
б) безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин (п. 2 ч. 1);	121	72,1	44	60,3
в) підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ч. 2)	0	0	0	0
7. Якою, на Ваш погляд, є правова сутність і природа затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину?				
а) це вид слідчих (розшукових) дій;	13	7,7	0	0
б) це вид запобіжних заходів;	84	50	29	39,7
в) це одночасно слідча (розшукова) дія і захід забезпечення кримінального провадження;	28	16,7	8	11
г) це окремих, самостійний вид заходів забезпечення кримінального провадження (заходів примусу);	43	25,6	36	49,3
д) інший варіант відповіді	0	0	0	0
8. Чи достатньо повно, на Ваш погляд, врегульований у КПК України порядок затримання особи уповноваженою службовою особою?				
а) так;	19	11,3	22	30,1
б) ні;	142	84,5	39	53,4
в) інший варіант відповіді	7	4,2	12	16,5
9. Чи використовуєте Ви протокол затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, як джерело доказів?				
а) так, часто;	85	50,6	36	49,4
б) так, завжди;	36	21,4	28	38,3
в) так, але нечасто;	38	22,6	9	12,3
г) ні, ніколи;	7	4,2	0	0
д) інший варіант відповіді	2	1,2	0	0
10. Чи вважаєте Ви допустимим застосування затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, до початку досудового розслідування (внесення відповідних відомостей до ЄРДР)?				
а) так;	46	27,4	18	24,6
б) ні;	85	50,6	47	64,4
в) інший варіант відповіді	37	22	8	11
11. Чи з'ясовуєте Ви (чи з'ясовують у Вас) неформально наперед позицію прокурора щодо повідомлення про підозру, подання клопотання про обрання запобіжного заходу				

стосовно особи, щодо якої вирішуєте питання про її затримання?				
а) так;	152	90,5	71	97,3
б) ні;	14	8,3	2	2,7
в) інший варіант відповіді	2	1,2	0	0
12. Чи враховуєте Ви при цьому позицію прокурора (чи враховують позицію прокурора) – не погоджувати повідомлення про підозру, не підтримувати клопотання?				
а) так, затримання не здійснюється;	98	58,3	59	80,8
б) загалом ні, лише в окремих випадках;	55	32,7	14	19,2
в) інший варіант відповіді	15	9	0	0
13. Чи приймали Ви рішення про звільнення затриманої особи з ІТТ?				
а) так;	47	28	28	38,4
б) ні;	121	72	45	61,6
в) інший варіант відповіді	0	0	0	0
14. Чи виникали у Вашій практиці питання проблемного характеру при застосуванні інституту затримання?				
а) так;	145	86,3	51	70
б) ні;	21	12,5	18	24,6
в) інший варіант відповіді	2	1,2	4	5,4
15. Чи вважаєте Ви систему заходів забезпечення кримінального провадження, передбачену ч. 2 ст. 131 КПК України, такою, що потребує удосконалення?				
а) так;	125	74,4	42	57,5
б) ні;	37	22	23	31,5
в) інший варіант відповіді	6	3,6	8	11
16. Що, на Ваш погляд, входить до змісту затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину?				
а) дії, від фізичного захвату до звільнення затриманого або внесення клопотання про обрання стосовно нього запобіжного заходу;	52	30,9	22	30,1
б) дії, пов'язані із фізичним захватом і доставленням особи до органу досудового розслідування;	33	19,6	12	16,5
в) складання протоколу затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину;	81	48,2	38	52
г) інший варіант відповіді	2	1,3	1	1,4
17. Чи вважаєте Ви себе «уповноваженою службовою особою» у контексті норм інституту затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину?				
а) так;	168	100	73	100
б) ні;	0	0	0	0
в) інший варіант відповіді	0	0	0	0
18. Чи вважаєте Ви зазначені у ст. 208 КПК України «випадки» затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, підставами застосування цього заходу?				
а) так;	164	97,6	73	100
б) ні;	0	0	0	0
в) інший варіант відповіді	4	2,4	0	0
19. Чи є, на Ваш погляд, потреба в окремому нормативному врегулюванні підстав і порядку проведення особистого обшуку (обшуку особи), у т.ч. затриманої за				

підозрою у вчиненні злочину?				
а) так;	151	89,9	64	87,7
б) ні;	17	10,1	9	12,3
в) інший варіант відповіді	0	0	0	0
20. Чи достатньо, на Ваш погляд, для прийняття рішення про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину та складання протоколу затримання наявності обставин, передбачених ч.ч. 1, 2 ст. 208 КПК України?				
а) так;	121	72	47	64,4
б) ні;	40	23,8	22	30,1
в) інший варіант відповіді	7	4,2	4	5,5

Додаток Б

Пропозиції щодо змін і доповнень норм КПК України

1. У **ч. 1 ст. 42 КПК України** слова «у вчиненні кримінального правопорушення» замінити словами «у вчиненні злочину».

2. **Частину 2 ст. 131 КПК України** викласти у такій редакції:

«Заходами забезпечення кримінального провадження є:

1) привід;

2) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;

3) відсторонення від посади;

4) тимчасовий доступ до речей і документів;

5) тимчасове вилучення майна;

6) арешт майна;

7) примусове залучення особи для проведення експертизи, направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи;

8) примусове відібрання зразків для експертизи;

9) затримання особи;

10) запобіжні заходи».

3. **Частину 2 ст. 176 КПК України** виключити.

4. **Статтю 193 КПК України** доповнити частиною третьою такого змісту: «Під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу стосовно особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину і тримається під вартою, слідчий суддя, суд зобов'язаний вжити заходів, передбачених статтею 206 цього Кодексу». Відповідно ч. 3–6 цієї статті стануть ч. 4–7.

5. **Частину 2 ст. 196 КПК України** доповнити реченням такого змісту: «У разі, якщо підозрюваний, обвинувачений до розгляду клопотання перебував під вартою, в ухвалі формулюється рішення про звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варти».

6. **Статтю 208 КПК України** викласти у такій редакції:

«1. Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або готування до злочину чи замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

2. Особливості затримання окремої категорії осіб визначаються главою 37 цього Кодексу.

3. Уповноважена службова особа в межах наданих їй повноважень може провести огляд затриманої особи до її доставлення до органу досудового розслідування. Слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених частиною сьомою статті 223 і статтею 236 цього Кодексу. При проведенні огляду та обшуку затриманої особи може здійснюватись тимчасове вилучення майна відповідно до положень ст. 168 цього Кодексу.

4. Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 цього Кодексу.

5. Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених статтею 104 цього Кодексу, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень статті 209 цього Кодексу; підстави та мотиви затримання; результати тимчасового вилучення майна у затриманої особи; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його

склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

У разі проведення обшуку затриманої особи про це складається окремий протокол.

6. Затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків і пов'язані з цим особистий обшук та огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу.

7. При затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, уповноважена службова особа зобов'язана вжити заходів до забезпечення піклування за неповнолітніми дітьми затриманого, особами, які перебувають на його утриманні та під його опікою, а також майном і житлом, якщо вони залишаються без нагляду.

8. Затримана особа вправі оскаржити своє затримання до суду. Скарга затриманого надсилається адміністрацією установи до суду невідкладно, але не пізніше 24 годин з часу її подання. Скарга розглядається слідчим суддею одночасно із розглядом клопотання слідчого, прокурора про обрання стосовно затриманої особи запобіжного заходу. Якщо скарга надійшла від особи, яка вже була звільнена з-під варти або після обрання запобіжного заходу, вона розглядається слідчим суддею протягом трьох діб з часу її надходження.

Скарга розглядається з додержанням вимог, передбачених ст. 306 цього Кодексу. За результатами розгляду скарги слідчий суддя постановляє ухвалу про законність затримання або про задоволення скарги та визнання його незаконним. Копія ухвали направляється прокурору, слідчому, затриманому та адміністрації місця тримання затриманих».

7. **Частина 1 ст. 210 КПК України** доповнити положенням у такій редакції: «Доставлення затриманої особи здійснюється в порядку, визначеному відомчими нормативно-правовими актами».

8. **Частина 2 ст. 211 КПК України** «Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду» викласти у такій редакції: «Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна

бути: 1) звільнена – якщо не підтвердилась підозра у вчиненні злочину, відсутні підстави для звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно неї запобіжного заходу, затримання було здійснене з порушенням вимог, передбачених статтею 208 цього Кодексу; 2) доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу».

9. Пункт 3 ч. 3 ст. 212 КПК України «Особа, відповідальна за перебування затриманих» викласти в такій редакції: «звільнити затриманого негайно після надходження постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді про звільнення затриманого або закінчення строку затримання, передбаченого статтею 211 цього Кодексу. Якщо у встановлений законом строк затримання постановою слідчого, прокурора, ухвалою слідчого судді про звільнення затриманої особи або ухвалою слідчого судді про застосування до неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не надійшла, особа, відповідальна за перебування затриманих, звільняє цю особу і направляє повідомлення про її звільнення слідчому, прокуророві».

10. Статтю 482 КПК України доповнити частинами 5–7 та викласти їх у такій редакції:

«5. Притягнення до кримінальної відповідальності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, його затримання або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, проведення особистого обшуку та огляду не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України.

6. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. Здійснення кримінального провадження, притягнення до кримінальної відповідальності Президента України, його затримання та обрання стосовно нього запобіжного заходу не допускається до його усунення з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту. Порядок усунення Президента України з поста в порядку імпічменту визначається Конституцією України, Регламентом Верховної Ради України.

7. У випадках доставлення осіб, зазначених у цій статті, до органу досудового розслідування, уповноважена службова особа після встановлення їх особи повинна негайно звільнити доставлених».

11. Початок ч. 1 ст. 483 КПК України викласти у такій редакції: «Про затримання, застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку повідомляються:...».

Додаток В

